

«Frihet og arbeid»

En komparativ analyse av *Dialogen fortsätter* av Elin Wägner, *Den som henger i en tråd* av Nini Roll Anker og *Linjen* av Elise Karlsson

Emma Standnes

Masteroppgave i nordisk litteratur
Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studium
Universitetet i Bergen
Høsten 2020

Forord

Denne masteroppgaven har vært mitt eget prosjekt og fordypning i nordisk litteratur, men det hadde ikke vært mulig å gjøre helt alene. Jeg vil benytte anledningen til å få takke en nydelig bukett av viktige støttespillere.

Den første jeg vil takke er min dyktige veileder, Anna Bohlin. I veiledningen har du vært streng og tydelig, med en god balanse av konstruktiv tilbakemelding og ros, noe som har vært til stor hjelp. Det har alltid gitt meg nye spor å trække og støtte til å arbeide videre.

Takk til verdens beste mamma og pappa, for støtte, hjelp og heiarop dette året. Takk også til mine tre brødre, for godhet, teknisk hjelp og online quiz for å holde humøret oppe den siste tiden. Dere er alt!

Jeg vil også takke medstudenter for fem fine år på lektorprogrammet. I tillegg vil jeg takke mine tre gode venninner – Vera, Frida og Margrete – for at dere er der og at jeg alltid kan ringe.

Jeg vil også rette en takk til en som nok ikke helt har forstått hva jeg har holdt på med dette året, men som har vært med meg like lenge. Takk til dvergpuddelen min Saga, for turer, kos og tilstedeværelse under skrivingen. En riktig litterær hund.

Til slutt en takk til deg som leser denne oppgaven, kanskje gir det en inngang til lesestoff du ikke hadde så god kjennskap til fra før.

«När de hunnit ett stycke ner på riksdagsplan, hade morgonluften väckt hennes livsandar på nytt. Hon vände sig om och kastade en slängkyss mot riksdagshuset, det var väl den första det fått, stackars hus.

– Repliken är deras, sade ho (Wägner *Dialogen fortsätter* 1932, s. 403)

Innholdsfortegnelse

1	Frihet og arbeid – problemstilling og bakgrunn for prosjektet	1
1.1	<i>Forfatterne</i>	4
1.2	<i>Arbeiderlitteratur</i>	7
1.3	<i>Disposisjon</i>	9
2	Feministisk fenomenologi og prekariat	10
2.1	<i>Simone de Beauvoir og Toril Moi</i>	11
2.2	<i>Sara Ahmed</i>	17
2.3	<i>Prekariat</i>	19
2.4	<i>Oppsummering av teori</i>	21
3	Tidligere forskning	22
3.1	<i>Tidligere forskning – Dialogen fortsätter</i>	22
3.2	<i>Tidligere forskning – Den som henger i en tråd</i>	26
3.3	<i>Resepsjon av Linjen</i>	32
4	Analyse av <i>Dialogen fortsätter</i>	36
4.1	<i>Riksdagen – rom og offentlighet</i>	39
4.2	<i>Møterom, kvinnesolidaritet og økonomisk hverdag</i>	45
4.3	<i>Kjærlighet – en overskridelse av rommet</i>	53
4.4	<i>Grøt og makt</i>	59
4.5	<i>Oppsummering</i>	60
5	Analyse <i>Den som henger i en tråd</i>	61
5.1	<i>Syerskenes situasjon og eksistens</i>	63
5.2	<i>Økonomi, solidaritet og identitetspolitikk</i>	66
5.3	<i>«Ingen risikerer noe med en fabrikkjente!»</i>	73
5.4	<i>Vold og makt</i>	80
5.5	<i>Oppsummering</i>	81
6	Analyse av <i>Linjen</i>	83
6.1	<i>Prekariatet – den moderne usikre eksistens</i>	84
6.2	<i>Økonomi – fra forfall til frisør</i>	90
6.3	<i>Arbeid, forhold og seksualitet</i>	92
6.4	<i>Nøkkeltortet – innsiden eller utsiden</i>	94
6.5	<i>Oppsummering</i>	96
7	Sammenligning	97
7.1	<i>Økonomi og frihet</i>	98
7.2	<i>Transcendens og immanens</i>	101
7.3	<i>Seksualitet og abort</i>	103

7.4	<i>Solidaritet og frihet</i>	106
7.5	<i>Orientering, makt og frihet</i>	108
8	Konklusjon	110
9	Litteraturliste	112
	Sammendrag:	120
	Abstract	121
	Masteroppgavens profesjonsrelevans	123

1 Frihet og arbeid – problemstilling og bakgrunn for prosjektet

Frihet og arbeid er en tematikk som har blitt behandlet i skjønnlitteraturen opp gjennom tidene, men på ulike måter. Relasjonen mellom frihet og arbeid har vært et dilemma som også kvinnebevegelsen har diskutert i mer enn hundre år, fordi særlig kvinner har kommet uheldig ut. *Kvinden og arbeidet* er en sentral studie om temaet for den internasjonale kvinnebevegelsen under det tidlige 1900-tallet, skrevet av den sydafrikanske feministen Olive Schreiner. Boken kom ut i 1911 og Schreiner skriver om parateisme, kvinner og arbeid, husarbeid og den skjeve og urimelige stillingen kvinner har kommet i moderne tid: «Vi vandret frit sammen og arbeidet frit sammen. Og vi var tilfreds. Saa kom andre tider. Vi opphørte med vore vandringer, og fik faste boliger, og atter delte vi arbeidet mellem os.» (1911, s. 19). Schreiner avslutter med en bemerkning til fremtidens lesere, om at endring tar tid og at hun og andre har kjempet for bedre forhold for fremtidens kvinner. Noe av bakgrunnen til at ting tar tid er at kvinnebevegelsen og andre som mener noe om arbeid og kvinner ikke nødvendigvis er grupper som drar i samme retning. I et sammendrag av *Norsk likestillingshistorie* på nettsiden til *Arr Idéhistoriske tidsskrift* skriver Hedda Susanne Molland om den selvmotsigelsen at det var husmoren som ble det fullkomne mønsterbildet i tiden etter kvinner fikk stemmerett (Molland, 2014).¹ Ideen om kjønnskomplementaritet, altså at kjønnene utfyller hverandre, ble noe som kom til å prege 1900-tallet (Molland, 2014).

Frihet henger sammen med arbeid, fordi arbeid kan øke, men også begrense friheten. For eksempel var det vanlig at mange kvinner ble pålagt arbeid både hjemme og ute, noe som tar mye tid og derfor er det nevnte husmoridealet ikke vanskelig å forstå. Samtidig kan arbeidet gi frihet ved egen inntekt og selvbestemmelse over den. Molland tar også opp at på 1900-tallet var særlig de vanskelige 30-årene noe som preget familiestrukturen, fordi én inntekt for hver husholdning var nok ut fra egalitære hensyn (2014). Ser vi på arbeid i 2020 er det interessant at aldri har det vært flere arbeidsledige i Norge siden 1930-tallet påpeker Ola Grytten (2020) i *Sunnmørsposten*. Hvilken litteratur som blir skrevet i inspirasjon av dette året vet vi ikke omfanget av enda. Arbeidsmarkedet er også et sted hvor man har jobbet og enda jobber for full likestilling for kvinner. I mange land i dag velger de fleste familier og

¹ Kvinner fikk stemmerett i 1913 i Norge, og i 1919 i Sverige, men den trådte først i kraft i Sverige i 1921 (Eeg-Henriksen, 2015).

husholdninger lønnsarbeid for både menn og kvinner, men det er også mer åpent for å velge sin løsning. Jeg skal vise hvordan litteraturen diskuterer denne virkeligheten når det kommer til frihet og arbeid, med særlig fokus på kvinner. Kvinner er hovedfokus fordi de har lenge trukket det korteste strået når det kommer til muligheten å velge, men jeg kommer også til å trekke inn begge kjønn der det er relevant.

Denne problematikken vil jeg undersøke ved å se på tre ulike romaner, der to av dem er fra 1930-tallet. Romanene jeg har valgt herfra tar opp mye interessant i forhold til frihet, arbeid og kjønn. Trettiårene er det mange som tenker tilbake på som «harde», og arbeidsledigheten var høy i Norge og Sverige og som følge av dette kom det sosiale reformer fra midten av 1930-tallet og utover. I Sverige kom det som følge av mottiltak mot arbeidsledigheten, og det var den daværende statsminister Per Albin Hansson som i 1932 gikk inn for en ordning med Bondeförbundet om å få midler til å motarbeide arbeidsledigheten og gjøre stillingen til landbruket sterkere (Opsahl, 2018). Samme året gav Elin Wägner ut *Dialogen fortsätter* (1932), som er en av de valgte romanene til mitt prosjekt. Romanen refererer til samtidens politiske debatt, og arbeidet står på den politiske dagsordenen i romanen. Hovedpersonene Stina Ek og Märtha Cronberger er fremtredende i romanen hvor de holder på med saker innenfor journalistikk og politikk. *Dialogen fortsätter* er spennende fordi den går i dialog med ulike stemmer, og får fram ulike synsvinkler, når det kommer til samfunn, arbeid og samliv. Romanen tar opp Riksdagen i Sverige, og politiske spørsmål angående krig, fred, fødsel, abort og får fram at kvinner har lite å si, til og med når det gjelder fødsel og deres egne kropp.

På denne tiden var det også høy arbeidsledighet i Norge. Det var først mot slutten av 1930-årene at arbeidsledighetstrygd kom på plass i landet, nærmere bestemt i 1939 (Folketrygden, 2019). Den andre romanen i mitt materiale er *Den som henger i en tråd* (1932) av Nini Roll Anker, en roman som skildrer fabrikkarbeid i en liten by. Roll Anker behandler i romanen hvordan det er å jobbe på en konfeksjonsfabrikk, samt en litterær framstilling av hvordan fagforeninger på den tiden jobbet og fungerte. Hovedpersonen Karen Anna jobber på fabrikk, og går gjennom en endring i romanen, slik at hun ender opp med å jobbe for bedre vilkår. Den siste romanen i mitt prosjekt er den svenske samtidsromanen, *Linjen* (2015), av Elise Karlsson. *Linjen* ble nominert til Sveriges Radios romanpris i 2016 og har fått mye oppmerksomhet i svensk offentlighet (Sveriges Radio, 2016). Den er interessant å undersøke fordi Karlsson tar opp et eksempel på hvordan arbeidet er i dag for mange, med usikkerhet, arbeidsløshet og konkurranse. Arbeid og mulighetene til vekst, men også utnyttelse av

mennesker har vært en utfordring i alle tider, og det er det også her. Emma er hovedpersonen i denne romanen, og hun «arbeider» på sin side for å ha fast arbeid å gå til. Ved å ha tre romaner som er forskjellig på så mange vis, vil det være interessant å se etter historiske forskjeller, men også likheter. Jeg kommer til å fokusere på samme tematikk i alle romanene, og dermed legge opp kapitlene på lignende vis for på denne måten og tydeliggjøre og understreke en sammenligning. Alle tre romanene er sterkt engasjerte i sin samtids politiske diskusjon, og de peker alle på ulikt vis på problemer som trenger en forandring.

Problemstillingen min er: *Hvordan framstilles relasjonen mellom eksistensiell frihet og arbeid i romanene?*

Metoden jeg hovedsakelig kommer til å bruke er komparativ analyse, det vil si at jeg kommer til å sammenligne alle tre romanene, etter å ha analysert dem hver for seg. Poenget med å ha denne historiske sammenligningen er fordi det gir større bredde og innsikt i temaet. Ved å studere en norsk og to svenske romaner får jeg sett hvordan ulike forfattere i ulike land og tradisjoner skriver om tematikken. Fortjenesten ved å undersøke hvordan skjønnlitteratur i ulike tidsperioder behandler emnet vil gi innsikt i hva som har forandret seg og hvilke problemer som eventuelt består eller har gjenoppstått. Sist, men ikke minst gir det utsikt til å se på tre ulike forfatterskap og tre helt unike verk, og hvordan disse likevel har mye til felles. For å synliggjøre tematikken om frihet og arbeid i romanene vil jeg ta i bruk feministisk fenomenologi. Sentrale innenfor dette området og for min oppgave er filosofen Simone de Beauvoir, litteraturviter Toril Moi og filosof Sara Ahmed.

Jeg kommer til å anvende Simone de Beauvoirs *Le deuxième Sexe* (1949)² og Toril Moies bøker; *Hva er en kvinne* (1998) og *Simone de Beauvoir – en intellektuell kvinne blir til* (1995). Av Sara Ahmed vil jeg bruke boken *Queer Phenomenology. Orientations, objects, others* (2006). Disse personene henger sammen da Beauvoirs eksistensialisme er en analyse av frihet, og Moi og Ahmed utvikler begge Beauvoirs tankearbeid videre. Beauvoirs filosofi handler særlig om frihet og at vi eksistensielt alle har et fritt valg. Sentralt i hennes filosofi er at hun legger til den sosiale dimensjonen, og det er at kvinner opp gjennom tidene og i samfunnet og tiden Beauvoir levde i ble mer begrenset historisk, politisk og sosialt. Kvinner

² Simone de Beauvoir gav ut *Le deuxième Sexe* i 1949, men når jeg siterer boken i denne masteroppgaven henviser jeg til den norske oversettelsen, *Det annet kjønn*, fra 2000. Den er oversatt fra fransk til norsk av Bente Christensen. Viktig er også at Toril Moi har et innledende essay her, som jeg også kommer til å referere til som forordet til DAK.

og menn har i utgangspunktet den samme friheten, men mange opplevde og opplever i praksis noe annet. Ahmed utvikler feministisk fenomenologi ved å fokusere på orientering. Hun løfter frem hvordan vi alle orienterer oss rundt om i verden, og at hvilke muligheter vi har er nært knyttet til frihet. I tillegg har det mye med arbeid å gjøre fordi det å gå til en arbeidsplass eller ikke påvirker hvordan vi orienterer oss hver dag. Ahmed tar opp at det har vært vanskeligere for kvinner å orientere seg mot objekter, fordi tendensen har vært at kvinnene også passer barn og hjem.

1.1 Forfatterne

Elin Wägner (1882-1949) var gjennom livet samfunnsengasjert, både som forfatter og journalist. Hun var opptatt av fred, kvinnekamp og miljø. Wägner ble født i 1882 i Lund, av Sven Wägner (førsteamnuensis i filosofi) og Anna Wägner (prestedatter), som deres første barn (Isaksson & Linder 1977/1980, s. 34). Wägner var en sentral person i stemmerettsbevegelsen, ikke minst med sin gjennombruddsroman *Pennskaftet* (1910). Hovedpersonene i denne romanen, *Pennskaftet* og Cecilia blir begge tilhengere av stemmeretten og stemmerettsbevegelsen (Isaksson & Linder 1977/1980, s. 161-162). Wägner er blitt kalt kvinnebevegelsens «ideolog» (Isaksson & Linder 1977/1980, s. 452) og har fortsatt sitt feministiske arbeid selv etter at stemmeretten ble innført, innenfor den såkalte frisinne Fogelstadgruppen. Denne gruppen var Elin Wägner med i og både avis og skole blir noe av det gruppen utvikler:

Under Elin Wägners första månader på Fogelstad 1922 börjar ombildningen ta form, och en utveckling inled som för många år framåt skall bestämma en dryg del av hennes liv och arbetsuppgifter – uppslag som i sinom tid skall leda fram till en tidskrift, *Tidevarvet*, och en «kvinnlig medborgarskola». (Isaksson/Linder 1977/1980, s. 342).

Fogelstadgruppen etablerer altså en egen avis, *Tidevarvet*. Dette skjer i 1923, og Wägner ble redaktør og sjef i 1924 og satt ut år 1927 (Isaksson/Linder 1977/1980, s. 382-385). Det skal ha vært Elin Wägner som først kom på ideen om en avis (Isaksson & Linder 1977/1980, s. 382). Gruppen gjorde også virkelighet av en annen drøm nemlig en medborgerskole for kvinner, som endelig ble realitet i 1925, selvsagt med Elin Wägner (Isaksson/Linder 1977/1980, s. 399-400). En av de viktige formålene med denne kvinnelige medborgerskolen var å få kvinner fra ulike samfunnsklasser til å møtes slik at de kunne utveksle erfaringer

påpeker Anna Bohlin (2008, s. 17) i sin doktorgradsavhandling *Röstens anatomi*. Wägner publiserte i løpet av sitt liv ganske mange romaner og debattbøker i over 30 år. Hun ble den andre kvinnen etter Selma Lagerlöf til å bli valgt inn i det svenske akademiet, i år 1944 (Isaksson & Linder 1977/1980, s. 606-610). *Dialogen fortsätter* markerer hennes gjenopptakelse av kvinnebevegelsestematikk i romanene.

I nabolandet Norge var Nini Roll Anker (1873-1942) en av Norges store forfattere på slutten av 1800-tallet og utover første halvdel av 1900-tallet. Tordis Ørjasæter skriver i biografien, *Nini Roll Anker : en kvinne i tiden* (2000) at Nini kom til verden 3. mai 1873, ved det fulle navnet Nicoline Magdalene Roll (2000, s. 16). Faren var sorenskriver og giftet på nytt med moren til Nini, Sofie Roll, etter at han hadde vært enkemann i ti år (Ørjasæter 2000, s. 13). Sofie Roll hadde gått lærerinnekurs og det skal ha vært henne som sørget for at Nini fikk gå på skole langt mer enn vanlig for embetsmannsdøtre den gang (Ørjasæter 2000, s. 14). Med farens arbeid fulgte det opphold i Kristiania og Stockholm i forbindelse med farens arbeid som justisminister, og senere medlem av statsrådsavdelingen i Sverige. (Ørjasæter 2000, s. 30-31). I Stockholm møter Nini sin første ektemann, den ti år eldre godseiersønnen Peter Martin Anker jr.

Peter hadde interesser som eier i slike virksomheter som Nini skildrer med et skrappt blikk i sine verk: «Ankerne var en av Fredrikshald-distriktets tre matadorslekter, med handels- og eierinteresser over hele Smaalenene, jordegods og vidstrakte skogeiendommer, store industriinteresser og tilsvarende innflytelse over det som foregikk i byen og distrikter.» (Ørjasæter 2000, s. 37). Nini skilte seg fra Peter i 1907, og tre år etterpå giftet hun seg med fetteren til Peter, Johan August Anker (Ørjasæter 2000, s. 97 + 123).

I tillegg til både Peter og senere Johan, var det ikke noe annet som var mer kjært for Nini Roll Anker enn Tistedalens Pikeforening påpeker Egil Kjørholdt-Guttormsen i *Nini Roll Anker i Fredrikshald 1892-1907*(1996). Disse pikene kom oftest fra trange kår, og Nini Anker hjalp dem med troen på at de var verdt noe, gjøre dem selvstendige og til «kjekke jenter» (Ørjasæter 2000, s. 50-51). Nini arbeidet også for å bedre vilkårene på fabrikken. Hun kom med sin første roman, *I blinde*, i 1898 under pseudonym: «Det var mye om å gjøre at ingen skulle vite forfatterens virkelig identitet, hun hadde ikke mot til å se familien og Ankerne i øynene som forfatter.» (Ørjasæter 2000, s. 56). Roll Anker skriver ellers artikler, og annet, og gir ut novellesamlingen *Lil-Anna og de andre* blir utgitt i 1906 under eget navn, noe hun

kjente uro ved. Selv om ikke Roll Anker nevnte gjenkjennbare personer eller steder ved navn, så er det ikke tvil om hvem forfatteren Roll Anker har sympati med og hvor inspirasjonen er hentet, Tistedalen. Dette er grunnen til at Roll Anker kan sies å gå imot sin «egen klasse» i denne novellesamlingen, men også i andre ting hun skrev, blant annet *Den som henger i en tråd*. Romanen *Den som henger i en tråd* kom ut i 1935, og da i den senere delen av hennes forfatterskap. Til sammen hadde hun gitt ut tjueen romaner, novellesamlinger og skuespill før denne, og fem stykker etter (Iversen, 2009).

Bakgrunnen for inspirasjon for *Den som henger i en tråd* er Confectionsfabrikken A/S som fikk sin begynnelse i 1905 i Molde, og det er disse forholdene og vilkårene for drift Roll Anker skildrer senere (Ørjasæter 2000, s. 108). Det er i tillegg til dette en ung jente ved navn Janne, som har vært hushjelp hos Nini, som gir forfatteren opplysninger, etter at Janne begynner som konfeksjonssyereske på Lars Bugges konfeksjonsverksted (Ørjasæter 2000, 108+309). Roll Anker skildrer syersker som drømmer om eget hjem, kjærlighet og barn, men med vissheten om at de som oppnår dette kun får enda mer avhengighet, like mye ufrihet og nøden er like klemmende (Ørjasæter 2000, s. 310). På Nini Roll Ankers tid fikk *Den som henger i en tråd* gode anmeldelser av de fleste som skrev om den, men anseelsen og interessen har først kommet i etterkant trekker Ørjasæter (2000, s. 313) fram.

Nini Roll Anker og Elin Wägner hadde ikke kontakt med hverandre, men de kjempet og var opptatt av mye av det samme. En som de umulig kan ha hatt kontakt med er forfatterspiren og samtidskvinnen Elise Karlsson (f. 1981). Karlsson skriver rundt 70 år senere romanen, *Linjen* (2015), om hvordan arbeidshverdagen er for mange på 2010-tallet. Karlsson er forfatter, litteraturkritiker og redaktør, og er med dette godt etablert i den litterære verden (Natur & kultur). Hun har til nå skrevet romanene, *Fly* (2007), *Lonley planet* (2008), *Linjen* (2015), *Klass* (2017) og *Gränsen* (2018). I tillegg har hun skrevet (Elise Karlsson, 2019) brevnoveller i samlingen, *Du kommer att komma tillbaka* (2010). *Gränsen* tar tak der som *Linjen* slutter, altså følger vi romanens hovedperson, Emma, videre i karriere og liv. I et intervju gitt på TV4 skildrer (2018, 0:47) Karlsson, Emma i *Linjen*, som en robot som ønsker å utføre jobben så bra som mulig, og at det går utover andre forhold i livet. I videoklippet deler Karlsson (TV4, 2018, 2:10) også at *Linjen* bearbeider mange av hennes erfaringer med arbeidslivet. Karlsson legger til (TV4, 2018, 4:03) om sine erfaringer i kulturbransjen, en bransje med «luksusjobber», men som er i stor forandring, der mange nå har vanskelig for å komme inn, og at det er mye tilfeldig arbeid, mye «prekariatjobb».

1.2 Arbeiderlitteratur

Arbeiderlitteratur har blitt og blir diskutert i dag, om hva det kan være. Jeg regner med Nini Roll Anker som arbeiderlitteraturforfatter, og det samme kan på mange måter sies om Elise Karlsson. Elin Wägner derimot blir ikke regnet til arbeiderforfattere, men mer til de borgerlige realistene.³ Tematikken er likevel gjennomgående i Elin Wägner sitt forfatterskap. Vi har kontorister i *Dialogen fortsätter*, men også til eksempel i romanen *Nortullsligan* (1908). Jeg har her påpekt at Roll Anker og Karlsson kan regnes til arbeiderlitteraturforfattere og at Wägner tar opp tematikken, og jeg vil i denne delen diskutere hva arbeiderlitteratur kan være og gi bakgrunn for påstandene mine. I antologien *Hva er arbeiderlitteratur? Begrepsbruk, kartlegging og forskningstradisjon* (2017) er det mange artikler som tar opp bruken av begrepet. Ingrid Nestås Mathisen skriver i forordet: «Kva er arbeiderlitteratur? Me ynskjer ikkje med det å koma fram til ein endeleg definisjon av omgrepet arbeiderlitteratur, og meiner heller ikkje det er mogleg.» (2017, s. 9).

Mathisen påpeker altså dilemmaet og status om at definisjonen «arbeiderlitteratur» ikke er endelig og at det vil være mulig for noen å påpeke at for eksempel Nini Roll Anker ikke passer inn, og på den andre siden si at hun gjør det. Opp gjennom årene har begrepet blitt definert som *av*, *om* og *for* arbeidere av Lars Furuland, Magnus Nilsson har ment at det er litteratur som blir koblet til arbeiderlitteratur av leseren selv, og Beata Agrell har satt fram at det er kjennemerket av vekslende nummer av strategier, teknikker, motiv og grep (Mathisen 2017, s. 9-10; Agrell 2017, s. 33-34; Hamm 2017, s. 69). Ifølge den første definisjonen så er ingen av romanene arbeiderlitteratur, da de ikke er skrevet av arbeidere, men *Den som henger i en tråd* kan vi si er skrevet om arbeidere, og *Linjen* er også skrevet om arbeidet i dag. Om det skal kobles til arbeiderlitteratur av leseren så kreves det en kjennskap til begrepet og tradisjonen, og det er gjerne i *Den som henger i en tråd* at koblingen er klarest for meg. Agrell sin definisjon passer sånn sett bra på romanene mine fordi de bruker motiv og tar grep som handler om arbeid og vilkår for arbeid.

³ Betegnelsen dukker blant annet opp på side 37 i Helena Forsås-Scotts artikkel *Nya vindar. Elin Wägner-sällskapet konstruerar «Elin Wägner» i Bergsluft* (2015).

Dette gir meg også et annet argument for å ha med samtidsromanen *Linjen* i prosjektet fori det leder over til interessen og fokuset på arbeiderlitteratur i dag. I dag viser norske samtidsforfattere mye interesse for arbeid, arbeiderhistorie og arbeiderklasse, etter en tid i dvale påpeker Mathisen (2019, s. 297) i sin doktorgradsavhandling, *Arbeidarkroppen. Individ og kollektiv i Nini Roll Ankers og Kristoffer Uppdals prosa*. Det kommer her fram at hun mener også norske forfattere er interessert i arbeiderlitteratur i dag, i tillegg til svenske forfattere, da hun refererer til aktuelle svenske Kristian Lundberg og hans roman *Yarden* (Mathisen 2019, s. 297). Både Uppdal og Roll Anker var opptatt av hva arbeidet gjør med mennesket, med kroppen deres og dermed arbeidets påvirkning på det menneskelige synet på verden påpeker Mathisen også (2019, s. 297). Noe jeg ser at Karlsson også er opptatt av i *Linjen*, særlig hva arbeidet gjør med deg og det menneskelige perspektivet. Mathisen trekker fram noe som blir et viktig utgangspunkt for min analyse:

Eg trur at det er viktig å ha blick for at dei maktstrukturane, maktdynamikkane og utnyttingsmekanismane som vert skildra i arbeidarlitteraturen i dag, og at det er klare parallellar til det Uppdal og Roll Anker skildrar. Avmaktskjensla som melder seg når ein ikkje vert høyrte av autoritetar, og vanskaner med å få til politisk endring om ein ikkje maktar å stå samla som eit kollektiv, pregar den nye arbeidarlitteraturen like mykje som den eldre arbeidarlitteraturen, og rammar individuelt og kollektivt. (Mathisen 2019, s. 300).

Det blir derfor spennende å se på likheter mellom romanene, når det gjelder det Mathisen tar opp i sitatet, spesielt hvor stor betydning det har å være et samlet kollektiv for å få til endring. Det er ikke bare i romaner arbeiderlitteratur blir skildret i dag. Cathrine Strøm skriver om det (2018) i en anmeldelse på *Klassekampen.no* av Amalie Kasin Lerstangs diktsamling *Vårs*. Tittelen til diktsamlingen henspiller på en patriotisk hyllest til byen Notodden, også kalt Tødden (Strøm, 2018). Det som er interessant å nevne her det er at Strøm spør hvem som er Tøddens arbeidere i dag: «Arbeiderne er heltene, men hvem er Tøddens arbeidere i dag?» (2018) Hun påpeker ut ifra diktsamlingen at det nettopp er deltidsarbeidende, lavtlønnsarbeidere, de unge, offentlig ansatte, prekariatet.» Nettopp prekariatet kommer til å bli et viktig begrep i forhold til *Linjen* og sammenligningen av romanene. For å komme tilbake til om romanene er arbeiderlitteratur, så påstår Mathisen at (2019, s. 84) at Roll Ankers litteratur kan kalles arbeiderlitteratur, blant annet på grunnlag av at det fortelles om arbeiderklasse, arbeidere, arbeid. I podcasten *Arbetarlitteratur* gjestet Elise Karlsson i 2017, og på spørsmålet om hva hun synes om å bli kalt arbeiderlitteraturforfatter og at hun blir sett på som en fornyer av arbeiderlitteratur, svarer hun at det er fantastisk hyllende (Torstensson,

2017). Likevel «skjemmes» hun og mener hun har hatt et for stort middelklasseliv for å kunne skildres som arbeiderklasse (Torstensson, 2017). Noe som nettopp treffer problematikken med å definere begrepet, arbeiderlitteratur. Karlsson viser her den ambivalensen mellom at det er veldig stas å bli kalt det, men og usikkerhet fordi hun mener bakgrunnen hennes ikke passer inn. Jeg velger å se *Den som henger i en tråd* og *Linjen* som arbeiderlitteratur, samt vise til at *Dialogen fortsätter* tar opp tematikken, med visshet om debatten om begrepet.

1.3 Disposisjon

Først kommer jeg til å gjøre rede for feministisk fenomenologi, og teoretikerne Simone de Beauvoir, Toril Moi og Sara Ahmed. Jeg kommer også til å diskutere det frihetsbegrepet jeg kommer til å anvende, samt prekariatet som begrep. Deretter vil jeg gjøre greie for tidligere forskning av romanene i kronologisk rekkefølge. De neste kapitlene vil være analysekapitlene hvor jeg kommer til å undersøke romanene hver for seg, hvor jeg innleder hvert kapittel med en redegjørelse for handlingen i hver roman. Jeg kommer til å fokusere på samme tematikk i alle romanene, og dermed legge opp kapitlene på lignende vis for på denne måten tydeliggjøre og understreke en sammenligning. I alle tre romanene ser jeg på hvordan orientering og rom har noe å si. Jeg velger også en kronologisk rekkefølge på analysen, og først ut blir dermed *Dialogen fortsätter* (1932) av Elin Wägner. I denne romanen vil jeg begynne med å ta tak i det offentlige rom, særlig Riksdagen, som er et fenomen på flere måter. Deretter ser jeg på kvinnesaken, og hvordan solidariteten mellom kvinnene påvirkes av ulike møterom. Deretter ser jeg videre på hvordan friheten påvirkes av arbeid i forhold til økonomi, og hvordan dette igjen påvirker forhold og kjærlighet. Til slutt ser jeg på makt og vold, samt hvordan patriarkatet står i veien for kvinner.

Etter dette kommer en analyse av romanen *Den som henger i en tråd* (1935) ut ifra tematikken frihet og arbeid. I *Den som henger i en tråd* ser jeg først på syerskene ved konfeksjonsfabrikken og deres tidsbruk og bevegelsesmønster. Videre ser jeg på hva dette har å si for økonomien deres, noe som igjen påvirker romantikk og seksualitet. Til slutt analyserer jeg bruk av makt og vold i romanen. I disse 1930-talls romanene er også klasseperspektivet aktuelt. Tematikken følger jeg inn i vår samtid og neste kapittel er en analyse av *Linjen* (2015). Sentralt er det først å se hvordan den usikre tilværelsen med midlertidig arbeid og arbeidsløshet preger eksistensen til Emma og andre arbeidstakere i forhold til frihet. Jeg ser

videre også her på hvordan dette påvirker økonomien, og hvordan det igjen påvirker seksualitet og kjærlighetslivet. Til slutt makt, og hvilken betydning ulike maktstrukturer som kommer fram i romanen har, og hvordan det har en innvirkning på frihet. For å samle trådene vil jeg deretter sammenligne romanene i en egen sammenligningsdel. Her diskuterer jeg hvordan frihet kan koples til arbeid, og videre hvordan dette henger sammen med seksualitet, vold og økonomi. Her blir det viktig å gå i dybden på likhetene og forskjellene mellom 1930-tallet og 2010-tallet, Sverige og Norge og på tvers av romanene. Dette vil bunne ut i en kort konklusjon som summerer opp mine funn.

2 Feministisk fenomenologi og prekariat

Fenomenologi er en retning innenfor filosofien og handler om hvordan vi oppfatter fenomenene i verden, altså hvordan vår bevissthet tar dem inn. Det handler om hvordan vi ser, samhandler og oppfatter verden gjennom fenomener, som både kan være fysiske ting, men også abstrakt, som oppfattelser og normer. Denne retningen ble etablert på begynnelsen av 1900-tallet av Edmund Husserl. Professor i filosofi og pedagogikk Jan Bengtsson formulerer – i studien *Sammanflätningar. Husserls och Merleau-Ponty fenomenologi* (2001) - fenomenologiens utgangspunkter:

I fenomenologin gäller det att varken ta vetenskapliga teorier, sunda förnuftet eller vilka som helst åsikter för givna; det gäller i stället att göra full rättvisa åt de objekt som är föremål för undersökning – må det vara matematiska eller logiska objekt, känslor, fysiska ting, kultur, objekt, sociala institutioner m.m. Detta är *sakarna själva* och vår tillgång till dem är *erfarenheten*. (2001, s. 26).

Bengtsson skriver (2001, s. 26) og at det er en linje som holder alle både Husserls, men og de som utvikler fenomenologien videre sammen. Eksistensialisme handler nettopp om at vi er i verden, vi erfarer som subjekter, og oppfatter omverdenen ut ifra at vi er. Beauvoir har blant annet utviklet fenomenologien i feministisk retning, og Moi og Ahmed utvikler den videre i dag. I dette teorikapitlet vil jeg forklare hva jeg skal bruke av feministisk fenomenologi, og gjøre greie for viktige begreper fra de teoretikerne jeg vil benytte meg av. Først vil jeg skrive om eksistensialismen og Simone de Beauvoir, samt litteraturveteranen Toril Moi. Moi er sentral å bruke fordi hun forklarer og videreutvikler Simone de Beauvoirs filosofi. Jeg tar for

meg flere begreper fra de Beauvoir, som subjekt og objekt, transcendens og immanens, levd erfaring og situasjon. Deretter kommer en introduksjon av filosofen Sara Ahmed og hennes fokusområde, som er orientering og retning.

2.1 Simone de Beauvoir og Toril Moi

Den franske filosofen og eksistensialisten Simone de Beauvoir(1908-1986) regnes som grunnleggeren av den feministiske fenomenologien. I den klassiske studien, *Det annet kjønn* (Le Deuxième Sexe, 1949), skriver Beauvoir om kvinner og myter, husarbeid, forelskelser, forlovelser, ekteskap, moderskap og tanker om frihet. Hun filosoferer blant annet gjennom litterære eksempler, og viser slik erfaring fra det dagligdagse livet og slik kvinner erfarer og har erfart hverdagen opp gjennom tidene. Analysen min av frihet i romanene er etter det oppdraget som eksistensialismen i første omgang strekker seg etter, nemlig at vi alle i utgangspunktet er frie. Både Jean-Paul Satre og Simone de Beauvoir tilhører begge eksistensialismen, og de analyserer frihet ut ifra det, for eksistensialismen innebærer eksistensen at vi alle har et fritt valg. Viktig er det å skille eksistensialisme og eksistensfilosofi, og den første anvendes som regel om filosofien til Satre og sirkelen rundt ham, mens eksistensfilosofi er et mer allment fagord brukt som en betegnelse som omfatter mange filosofer innenfor samme tematiske område (Olseth, 2019). Satre har blant annet hevdet at, «eksistensen forut for essensen» innebærer, og med det mener han med Tranøys formulering: «at mennesket ikke er skapt med på forhånd gitt vesen eller natur, men at hvert menneske gjennom sin livsførsel «skaper» sin egen natur.» (Tranøy, 2018).

Beauvoir til forskjell fra Satre er opptatt av at vilkårene for frihet er forskjellig fra kvinnen til mannen. Beauvoir fører inn det sosiale aspektet, og påpeker at kvinnene ikke har et fritt valg på samme måten. Historiske og politiske forhold har over tid gjort forskjell på mulighetene til kvinner og menn. Selv om kvinnene i likhet med menn åpenbart har lik eksistensiell frihet, så finnes det hindre og begrensninger fra samfunnets forventninger og normer. Moi formulerer forskjellen mellom Satres og Beauvoirs filosofi slik:

Beauvoir starter med en antakelse om at det er de sosiale, politiske og historiske forholdene kvinner lever under, som er ansvarlig for de fleste – om ikke alle – deres feil og lyter, og påstår at kvinner ikke automatisk kan anklages for å være i vond tro når de ikke oppfører seg som autentisk frie vesener. Uten denne overgangen fra Satres ontologi til sosiologi og politikk kunne *Det annet kjønn* aldri ha vært skrevet (Moi 1995, s. 229-230).

Her poengterer Moi at Beauvoir legger til det sosiale i sin filosofi. Hun henviser til at kvinnenens situasjon er annerledes på grunn av de sosiale, historiske og politiske forholdene, og derfor kan de ikke reagerer eller oppføre seg på samme måte som menn, uten at det får andre konsekvenser. Jeg kommer tilbake til Beauvoirs frihetsbegrep senere. Toril Moi (f. 1953) er litteraturviter og professor ved Duke University. Hun arbeider med filosofi og litteratur, og er spesielt interessert i Simone de Beauvoir. Moi har også skrevet essayet, *Hva er en kvinne?* (1998), og i forordet skriver hun at hun er interessert i menn og kvinner slik de er i verden, og at mennesker alltid befinner seg i en gitt situasjon. Hun utvikler blant annet Beauvoirs begrep, kroppen som «situasjon». Moi peker på at kroppen hos Beauvoir ikke bare er i en situasjon, men også at kroppen i seg selv er en situasjon, hvilket jeg kommer til å utvikle videre lengre nede. En annen viktig grunn til å ta hensyn til Moi når vi forholder oss til Beauvoir, er noe som også Moi selv påpeker. Den norske oversettelse mister noen poeng på veien fra fransk til norsk. Moi har god kjennskap til Beauvoir og selv oversatt sitat fra fransk og engelsk til norsk, fra Beauvoirs *Det annet kjønn* i sitt essay.

Moi undersøker Beauvoirs forståelse av hva en kvinne er, og forklarer i dette essayet hvordan man skal forstå Beauvoir, samt at hun på noen punkt har blitt misforstått. Moi betoner at kroppen er vårt perspektiv på verden, som er i interaksjon med andre situasjoner. Dermed påpeker hun at kvinnekroppen er en nødvendig del av det å være «kvinne». Det er situasjonsbegrepet som «redder» Beauvoir fra å unngå å måtte skille mellom kultur og natur, biologi og sosiologi, kropp og historie. Det er sentralt å nevne kort den misforståelsen som har kommet opp med Simone de Beauvoirs berømte frase «Man fødes ikke som kvinne, man blir det». Moi tar opp at Judith Butler påpeker at man ikke kan diskutere det biologiske kjønn før man kan forstå det sosiale, altså det sosiale kjønn før det biologiske, og Butler bruker begrepene natur og kultur (Moi 1998, s. 107-112). Beauvoir, derimot skriver: «Både hos piker og gutter er kroppen først og fremst utstrålingen av en subjektivitet, det redskapet som virkeliggjør oppfattelsen av verden; det er gjennom øynene og hendene, og ikke gjennom

seksualorganene at de bedømmer universet (2000, s. 239). Det Moi vil ha understreket hos Beauvoir er at man aldri kommet unna den biologiske kroppen, og at Beauvoir har fem utsagn som er hennes forståelse av kroppen:

Beauvoir:

Kroppen som objekt

Kroppen som situasjon

Levd erfaring (subjektivitet)

Myter om kvinnelighet (ideologi; normer)

Kjønn [*sexe*] (det faktum at en er mann eller kvinne) (Moi 1999, s. 117).

Disse er fem er ulike punkter, men er umulige å dele opp i natur og kultur. Kroppen eksisterer selvsagt som et objekt fordi vi kan ta på oss selv og ta på andre. Kroppen er også en situasjon og erfaringene vi gjør blir en del av vår levde erfaring. Jeg vil ta for meg levd erfaring lengre nede. Diverse normer og myter eksisterer side om side med dette, og Beauvoir mener man er en kvinne eller en mann ut ifra kjønn. Problemet er ikke at kvinner har en type kjønnsorgan og mann en annen med ulik funksjon, problemet er hvordan kvinnekroppen blir forstått i en gitt historisk situasjon. Moi problematiserer videre:

Logikken i Butlers argument impliserer derimot at en person som ikke opptrer i samsvar med den dominerende «regulativ diskurs» for kvinnelighet, ikke er en kvinne. Slik overgis termen «kvinne» til den patriarkalske makten som feminister ønsker å gå imot, siden det å opptre som en kvinne nå betyr «å oppføre seg som en effekt av patriarkalsk makt». (Moi 1998, s. 112)

Beauvoirs forståelse av at kroppen alltid er en situasjon, samt at kroppen er utgangspunktet for en situasjon passer godt å bruke i mine analyser. Et konkret eksempel for å tydeliggjøre et poeng med Beauvoir og Moirs forståelse av kroppen som situasjon kan tas fra idretten. Der kvinner lenge har hatt mindre muligheter enn menn, og vi skal ikke langt tilbake i tid. I min bacheloroppgave i historie fra 2018, «Utestenging av kvinner i idrett og konkurranser de siste 100 årene» skrev jeg om kvinner og idrett gjennom hundre år. Her tok jeg opp at en mellomdistanseløper, Jarmilla Kratochvilova med sin muskuløse kropp, ble framstilt for ikke å tilfredsstille det mannlige blikk. En annen løper, Florence Griffith-Joyner ble derimot hyllet fordi hun i tillegg til musklene beholdt langt hår, pynt og mer tradisjonelle feminine sider (Standnes 2018, s. 14). Dette er fra 1980-tallet, og viser til at der løping og fysisk anstrengelse lenge var en situasjon forbeholdt menn, så ble det mer godtatt om utseende til kvinnene

stemte med forestillinger om hvordan kvinnene skulle se ut. Altså var det ikke kroppens prestasjon i seg som ble regnet med, men kroppens prestasjon i forhold til kroppens utseende. Begge kvinnene som er nevnt over er like mye kvinner begge to, de er to unike subjekter i verden.

Subjektivitet er frihet hos Beauvoir, og Moi påpeker: «Å analysere levd erfaring er å ta utgangspunkt i det erfarende subjektet, forstått som alltid situert, alltid kroppsliggjort, men også som alltid i besittelse av en dimensjon av frihet.» (Moi 1998, s. 118). På et annet sted presiserer hun «Å betrakte kroppen som en situasjon er å avvise en oppdeling av kroppen i en «objektiv» og en «subjektiv» komponent.» (Moi 1998, s. 108). Moi fremhever at Beauvoir mener at kroppen både er et subjekt og et objekt, og at man mister kroppen om man forestiller seg at sosialt kjønn ikke inkluderer kroppen.

Det er altså subjektet man tar utgangspunkt i når man analyserer levd erfaring, og for å beskrive dette begrepet videre, er det fordi ethvert subjekt vil bære på ulik erfaring. Ethvert subjekt (person) får alltid ny erfaring etterhvert som man erfarer nye ting. Levd erfaring blir summen av alle opplevelser til et menneske ut fra dens subjektivitet, og vi handler alltid ut ifra vår samlede erfaring, altså totaliteten av vår interaksjon med omverdenen. «Ett aspekt av den levde erfaringen er måten den individuelle kvinnen møter, internaliserer eller forkaster dominerende sosiale kjønnsnormer på.» trekker Moi (1998, s. 119) fram. Begrepene er viktig fordi som Beauvoir påpeker (2000, s. 569) så er det bare et eget selvstendig arbeid, som kan gi kvinner selvstendighet. Både kvinner og menn trenger erfaring med noe eget, et arbeid, prosjekt eller lignende. Alle trenger å kjenne på mening, og ved å kun fremstå som den Andre i forhold til mannen og med det uten egen mening, reduseres livskvaliteten og frihetsfølelsen. Det handler også om hvordan man forstår transcendens, som er å virkeliggjøre seg selv som et subjekt. Et eksempel fra mitt eget materiale på akkurat hvordan et eget prosjekt er savnet finner vi i samtidsromanen *Linjen*. Emma mister helt livsgnisten når hun går arbeidsledig, da hun mangler et prosjekt som hun kan holde på med.

Eksistensialismens begrepspar, transcendens og immanens, leder oss enten til overskridende eller gjentakende erfaring. Disse begrepene er viktig for å sette ord på hva våre «lodd» og prosjekter i verden gjør med oss. Professor i litteratur, Bibi Jonsson, forklarer de på den måten at transcendens knyttes for Beauvoir til et mannlig prinsipp, en måte å handle på som sikter seg inn på å overskride gitte betingelser. Mens immanens er inaktivitet underordnet et

kvinnens prinsipp som et vesen. (2001, s. 240). Simone de Beauvoir mener kvinnene har vært dømt til immanensen, det vil si at de har vært satt til arbeid som repeterer seg selv, som kun bidrar til å opprettholde liv (2000, s. 698). Poenget med å trekke fram disse er fordi om man kun tar vare på andre så gjør man ikke noe for seg selv, som et subjekt. Kvinnens situasjon har lenge vært å være mor og kone, men man trenger noe mer. Som nevnt over må ikke en kvinne være kone og mor bare fordi man er kvinne.

Det annet kjønn er delt opp i flere deler, og Beauvoir skriver under ekteskapsdelen og situasjon at det ikke er ekteskapets tragedie at det ikke sikrer lykken for kvinnen, fordi lykke er ikke en garanti i livet. Tragedien er at ekteskapet lemlester kvinnen og dømmer henne til rutine og gjentakelse (Beauvoir 2000, s. 576). Slik kunne situasjonen være når boken ble gitt ut i 1949, at ekteskapet sendte kvinnen rett inn i immanensen. Det er videre ikke ekteskapet i seg selv som innebærer immanens, men den arbeidsfordelingen som finnes her, som blir kvinnens «lodd» i ekteskapet på denne tiden. Arbeid som husarbeid, matlaging og barnepass, passe på at arbeidet blir gjort, og selvsagt da varierende avhengig av hvilken klasse man som kvinne tilhørte. Dette oppfatter Beauvoir som immanens fordi det er arbeid som repeterer seg selv og blir gjentatt og gjentatt, det er ikke et prosjekt som overskrider grenser og gir uttrykk for subjektivitet. Beauvoir beskriver (2000, s. 559) også at kvinnene prøver å ødelegge mennenes muligheter til transcendens fordi de er misunnelige på mennene. Det sikrer ingen av partene lykke, og viser innvirkningen ordningen har på samlivet i ekteskapet for begge.

Beauvoir skriver at i et ekte moralsk seksualliv så tar man fritt ansvar for begjæret og nytelsen, men at det kun er mulig hvis man anerkjenner den andre på en særegen måte (Beauvoir 2000, s. 512). Det krever et subjekt for å anerkjenne et annet subjekt. Om kvinnene blitt oppfattet som objekt og kun er til for nytelse for mannen, så vil det ut ifra Beauvoirs utsagn ikke være mulig med en transcenderende opplevelse. Jeg kommer til å skrive mer om transcendens og seksualitet i analysene. Om seksuallivet skal være mulig som en transcenderende opplevelse må det som Beauvoir skriver være på plass: «ekteskapet burde være et felleskap av to selvstendig eksistenser, ikke en retrett, en annektering, en flukt, et botemiddel.» (2000, s. 576). Det vil si at det kan være en passiv holdning til livet å velge ekteskapet, men som vi har vært inne på så har kvinnene vært underlagt noen andre begrensninger. Dette har gjort det vanskeligere å ta frie valg og å være aktiv i sin egen eksistens.

Det handler derfor om at også kvinnen trenger en selvstendig eksistens, men som Beauvoir også skriver, det er vanskelig å forene barn og arbeid (2000, s. 579-580). Et eksempel fra mitt materiale er at i romanen, *Den som henger i en tråd*, dveler Karna ved tanken om at mann og barn kan ødelegge friheten for henne. Den friheten som det selvstendige arbeidet gir henne, selv om det er dårlige vilkår, er ikke verdt å gi opp nødvendigvis. Når Beauvoir skriver om ekteskapets situasjon, og problemene som oppstår for både kvinnen og mannen når kvinnen kun eksisterer gjennom mannens liv, sier hun: «hun kan ikke låne av noen av sine egne grunner til å eksistere». (Beauvoir 2000, s. 564). Da mener Beauvoir at man må fylle sitt liv med egen mening, det er ingen frihet å nå ut til verden gjennom mannen. Det vil si at kvinner også trenger å oppleve transcenderende erfaring selv, ikke gjennom mannens prosjekter og arbeid.

Avslutningsvis sammenfatter Moi Beauvoirs definisjon av begrepet frihet i sitt innledende essay til *Det annet kjønn* gjennom en distinksjon mellom eksistensiell og konkret frihet.⁴ Den første er noe alle mennesker har, mens den andre handler om at alle ikke har den samme muligheten til å handle fritt, og derfor mente Beauvoir at man måtte arbeide for konkret frihet for alle (Moi forordet til DAK 2000, s. 17). Hun så også på frihet som en grunnleggende og etisk verdi, der vi må respektere andres frihet like mye som vår egen (Moi forordet til DAK 2000, s. 17). Det vil altså si at både kvinner og menn, rik eller fattig skal kunne handle ut ifra det de ønsker å gjøre, så lenge de respekterer andres frihet til å gjøre det samme, innenfor etiske rammer. Moi understryker at Beauvoirs store politiske og personlige ideal var gjensidighet, og for henne var feminisme et mål om å skape et samfunn der menn og kvinner anerkjenner hverandre som frie subjekter (Moi forordet til DAK 2000, s. 24). «Det er gjennom arbeidet at kvinnen for en stor del har overskredet den avstanden som skilte henne fra mannen, og det er bare arbeidet som kan garantere henne en konkret frihet.» (Beauvoir 2000, s. 785). Beauvoir påpeker her at kvinnen ikke nødvendigvis er frigjort fra mannen bare fordi hun kan stemme. Hun påpeker også at man ikke skal tro at både stemmerett og arbeid gir en fullstendig frigjøring, fordi de fleste kvinner fortsatt blir utnyttet (Beauvoir 2000, s. 785). Å virkeliggjøre sin subjektivitet er frihet for Beauvoir og frihet, hvilket innebærer transcendens for henne.

⁴ Jeg har valgt å kalle det forordet til DAK i referansene mine, og da refererer jeg altså til det innledende essayet av Toril Moi i den norske utgaven, *Det annet kjønn* (2000).

2.2 Sara Ahmed

Sara Ahmed (f. 1969) er en feministisk filosof, og jeg tar utgangspunkt i hennes analyse av orientering og hvordan hun knytter det til frihet i boken, *Queer Phenomenology Orientations, Objects and Others* (2006). Ahmed bruker fenomenologi med utgangspunkt i «queer studies» og fokuserer på hvordan vi orienterer oss rundt om i verden. Kroppene våre formes når de beveger seg i verden, og Ahmed ser på hva det betyr for kroppene våre å være situert i tid og rom, hvor vi beveger oss fra eller mot gjenstander. Hva betyr stedene og tingene vi beveger oss mot og omgir oss med for oss? Jeg kommer til å fokusere på det hun skriver om orientering mot objekter, men også det som er interessant i forhold til kjønn. Noe jeg kan bruke for å se hvordan romankarakterene orienterer seg i ulike retninger, og hvordan de påvirkes i bevegelse av samfunnet, klasse og ikke minst kjønn.

Ahmed viser til at det er fra vår kropp at orientering tar sitt utgangspunkt. Vi er nær tingene, men det betyr også at tingene er nære oss (2006, s. 27). Vi orienterer oss med utgangspunkt i ting, tingene gjør inntrykk på oss, og vi oppfatter det øyet kan se. Vår bevissthet er knyttet mot et bestemt objekt for eksempel, men det er også forskjellig hvordan vi er knyttet mot det objektet, og det finnes ting vi liker, beundrer, men også ting vi ikke liker og hater (2006, s.27). Ahmed påpeker (2006, s. 28) også at ut ifra den motivasjonen så vil vi gjøre ting med objektet, som å plukke det opp, gå vekk fra det, stryke det også videre. Ahmed undersøker konseptet av orientering ved å engasjere seg i arbeidet på objekter av Husserl, Heidegger og Merleau-Ponty, samt Marx. Hun merker seg følgende, at «bordet» er et objekt av stor betydning innenfor fenomenologien, og tilbyr også en redegjørelse av kjønn som orientert (2006, s. 26). Å orientere seg involverer altså å ta en retning mot objekter, og dette vil påvirke hva vi foretar oss. Hvor kjent vi er et sted påvirker hvordan vi inntar plasser og rom. Verdenen tar visse former, og disse er mer eller mindre kjente for oss. Det vi kan se er i første omgang avhengig av hvilken vei vi er rettet mot.

Ahmed påpeker at hennes inntrykk av Husserls «studier» egentlig begynte med andre bøker, bøker skrevet av kvinner på 1800-tallet, om kvinner som skriver at de er mett av den hjemlige plassen (2006, s. 30). Det bringer henne over på at familiehjemmet gir bakgrunnen til skrivebordet, som er sentral i Husserls filosofi (2006, s. 30). Å være orientert mot skrivebordet betyr at du inntar det rommet ovenfor andre rom, og at du gjør noe istedenfor

andre ting. Hun påpeker også at det krever at det er klargjort for skriving, og at det er gjort noe husarbeid for at stedet skal være fint. Hun peker også tilbake på historien, og alle kvinnene i form av koner og tjenere, som har måttet gjøre arbeidet som kreves for å holde slike steder tilgjengelige for mennene og arbeidet de gjør (2006, s. 30). Ahmed har med et eksempel fra kvinne som var filosof, poet og skribent, men som hele tiden ble forstyrret av barna. Fordi det å ha oppmerksomheten mot et skrivebord er avhengig av andre orienteringer, og alt dette påvirker hva vi kan fronte til enhver tid (2006, s. 30-32). Jeg har tidligere nevnt at Beauvoir også mente at det er vanskelig å forene barn og arbeid, noe som her tydeliggjøres at har med hva man orientere seg mot, og må orientere seg mot. På den måten påvirkes orientering av kjønn, ut ifra hva man per tid forventer av kvinner og menn. Et eksempel på hvordan denne tankegangen kan synliggjøre hvordan frihet formuleres i mitt materiale er når kvinnekomiteén i *Dialogen fortsätter* nesten ikke får til å samles i et møte med den mannlige komitéen. Grunnen er at noen av dem må hjem til sine barn og huslige plikter, for andre orienteringer venter.

Ahmed tar også opp bakgrunn og ankomst av objekter. Hun trekker fram (2006, s. 37) at Husserl påpeker at det å bebo det familiære gjør «tingene» til bakgrunn for handling. For selv om Husserl er vendt mot skrivebordet må ikke det være oppfattet som et objekt, for det kan hende vi ikke ser skrivebordet når vi skriver på det. Ahmed drar det videre til å betrakte hvordan bordet selv kan *ha* en bakgrunn (2006, s. 37-38). Sitter du ved et skrivebord og taster på datamaskinen din, er maskinen objektet foran deg og skrivebordet havner i bakgrunnen. Du vet at det er der, men det er ikke det du fokuserer på. Bakgrunn kan være det som ligger i bakgrunnen proporsjonelt i et bilde/hus eller som en temporal dimensjon, som bakgrunnsinformasjon i en historie. Det kan også være spesifikke hendelsers bakgrunn (Ahmed 2006, s. 38). Det er videre ikke helt tilfeldig hvordan vi ankommer objekter, men vi vet ikke hva som skjer *når vi er nær*, for vi vet ikke nødvendigvis hvordan ting påvirker andre ting eller hvordan vi blir påvirket av ting (Ahmed 2006, s. 39). Dette vet vi først etterpå og når vi er i det. Å være orientert mot noe eller ikke sier mye om den konkrete friheten du har i situasjonen. Noen ganger vet vi ikke hvilken tilgang vi har før vi ankommer stedet, og får erfare hvordan det er å være seg selv i den situasjonen. Orienterer man seg for eksempel i en gate eller lignende, og opplever på forhånd at man føler seg fri til å gå der, men dermed bli overfalt, kan man senere oppleve det som et utilgjengelig område. Ikke fordi man ikke kan gå der, men fordi man vet at det finnes noen som ikke respekterer din frihet, like mye som sin egen frihet. Et overfall er ikke en etisk måte å bruke friheten sin på. Andre steder kan man

fysisk oppleve at man ikke kommer inn, enten ved en låst dør eller fordi det ikke er tilrettelagt for din situasjon. Har man ikke mulighet for å gå i trapper, er man for eksempel nødt til å ta heis.

2.3 Prekariat

Når det gjelder arbeiderlitteratur i dag og arbeidslivet i dag, er prekariatet som fenomen et begrep som dukker opp ofte. Dette er et begrep som nylig har blitt etablert i debatten om vår tids arbeidsvilkår, i alle fall blitt mer aktuelt, og er viktig for å snakke om arbeid i dag. Jeg bruker boken *Prekariatet – den nye farlige klassen*, av forfatter Guy Standing fra 2014.⁵ I boken trekker Standing fram to måter å definere prekariatet på:

Det er to måter å definere prekariatet på. Den ene måten er å si at prekariatet er en atskilt sosioøkonomisk gruppe, slik at en person ifølge definisjonen havner innenfor eller utenfor. [...] På den andre siden kan vi hevde at prekariatet er en *klasse som er i emning*, om ikke riktig enda en *klasse for seg* i den marxistiske betydningen av dette begrepet. (Standings 2014, s. 32)

Det er ut ifra den første definisjonen Standing bruker begrepet i boken, og mener at vi da kan si at adjektivet «prekær» pluss det nærliggende substantivet «proletariat» danner nyordet prekariat (2014, s. 32). Derfor er det flere grunner til kort å nevne hva «proletariat» står for, både fordi det er nevnt her, men fordi jeg er har med litteratur fra 1930-tallet og gjør en historisk sammenligning av romanene. Under industrialismens klassiske stadium på 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet ble proletariat brukt som en term på arbeiderklassen (Berg, 2014). Selv om proletariat og prekariat ikke er det samme, så defineres prekariat også av mangel på syv former for arbeidsrelatert trygghet. Dette kan vi koble til proletariat for som Standing påpeker (2014, s. 38) det var disse fagforeningene, arbeiderpartiene, og sosialdemokrater i sin tid kjempet fram, særlig etter andre verdenskrig, som nå mange mangler i sine arbeidskontrakter. Man behøver ikke mangle alle disse for å tilhøre prekariatet, men de er sentrale, og de syv punktene er; arbeidsmarkedstrygghet, stillingsvern, omstillingvern, sikkerhet på arbeidsplassen, kompetanseutviklingstrygghet, inntektstrygghet og representasjonsrett (Standing 2014, s. 39).

⁵ Oversatt av Rune Salomonsen.

Det er særlig svekket stillingsvern som for eksempel er aktuelt i *Linjen*. Svekket stillingsvern betyr at man ikke er god beskyttet mot tilfeldig oppsigelse, og handler om reguleringer for prosessen rundt ansettelser (Standing 2014, s. 39). Vi skal også se hvordan det er noe som på en annen måte er aktuelt i for eksempel *Den som henger i en tråd*. Viktig er også dermed arbeidsledighet. «I det nyliberalistiske regimet ble arbeidsløshet til et spørsmål om individuelt ansvar.» (Standing 2014, s. 104). Dette og dårligere rettigheter som følge av prekære jobber gjør også noe med velferdsordningene. Å gå på sosiale velferdsløsninger ble mange steder mer attraktivt enn prekære jobber, og for mange en protest mot forholdene (Standing 2014, s. 105). For når du begynner i en ny jobb, så kommer det en del kostnader knyttet til det også (Standing 2014, s. 110). Det er dette «Prekariatfellen» handler om, at man ikke har råd til å ta arbeid, fordi det koster så mye å gå av og på støtteordninger, da lavtlønte yrker og en del arbeid ikke gir de ytelsene man fortjener, forklarer Standing (2014, s. 111). Det er på sin plass å nevne «arbeidslinjen» her, og kort om politikken i Sverige og Norge, særlig Sverige.

«Arbeidslinjen» var tradisjonelt den sosialdemokratiske politikken for å skape trygge arbeidsvilkår. «Arbeidslinjen var en del av en ambisiøs politikk for å sikre full sysselsetting. Blant annet innebar den at det å gi mer varig støtte til livsopphold til personer i yrkesaktiv alder bare skulle skje etter at alle muligheter for å gjøre vedkommende selvhjulpen gjennom eget arbeid var prøvd og uttømt.» (Statistisk sentralbyrå, 2015). Det påpekes også i artikkelen at Norge fulgte etter Sverige etter annen verdenskrig i en satsing på denne «arbeidslinjen» (Statistisk sentralbyrå, 2015). Det var Per Albin Hansson i Sverige som dannet en ren sosialdemokratisk regjering etter i juli 1945 (Salvesen *et al*, 2018). Politisk kan vi se dette i sammenheng med «arbeidslinjen» i det Riksdagsvalget som mange år senere finner sted i 2006. «I valgkampen hadde særlig Moderaterna markert den borgerlige «arbeidslinjen» som et oppbrudd fra den «bidragslinjen» som man hevdet at den sosialdemokratiske «folkhem»-ideen hadde forfalt til» (Julsrud, 2013). Den borgerlige regjeringen satt to mandatperioder 2006-2014, tok over begrepet og forandre innholdet: lav erstatning i arbeidsløshetsforankringen og hardere vilkår for å kvalifisere seg til arbeidsledighetskassen, noe som skulle gi incitament til å søke arbeid. Slike forverrede vilkår og hva det gjør med arbeidstakerens eksistens er hva Karlssons roman, *Linjen*, diskuterer. På sine hjemmesider påpeker svenske LO at «arbeidslinjen» har forandret innhold siden 2006, og at deres utgangspunkt for «arbeidslinjen» omfavner alle i arbeidsfør alder og at det skal lønne seg å arbeide (LO, 2013). Det påpekes fra Lo sin side at det skal skje gjennom høy lønn og at arbeidet kvalifiserer til sikkerhetsforsikringer, for sykdom, foreldre, arbeidsløshetspenger og

pensjon (LO, 2013). Her har jeg brukt tid og plass på å diskutere mest svensk politikk, men nevnt at også Norge har ført politikk med «arbeidslinjen». Sverige er som nevnt mest aktuelt da det er en svensk samtidsroman jeg analyserer i prosjektet.

2.4 Oppsummering av teori

Feministisk fenomenologi er en term som rommer mye, og fenomener i verden kan være så utrolig mye forskjellig og hvordan vi oppfatter dem varierer fra menneske til menneske. Husserl, som grunnla fenomenologien som filosofisk retning, brukte «skrivebordet» som utgangspunktet for filosoferingen, fenomenologien og hans orientering. Sara Ahmed plukker opp filosofien til Husserl rundt «bordet» og videreutvikler denne. Ahmed er aktuell i dag, også med utgangspunkt i en annen grunnlegger Simone de Beauvoirs feminisme og filosofi, spesielt boken *Det annet kjønn*. Beauvoir var opptatt av eksistensialisme og frihet, men også det sosiale aspektet, ved at kvinner møter flere hindre og begrensninger enn menn på midten av 1900-tallet. Det er i essayet *Hva er en kvinne* at Moi oppdaterer Beauvoir og hennes filosofi, samt i biografien *Simone de Beauvoir – en intellektuell kvinne blir til*. Moi er særlig opptatt av Beauvoirs begrep, situasjon, fordi vi er alltid i en situasjon, i tillegg til at kroppen vår er en situasjon.

Moi tar med dette begrepet fra Beauvoir opp diskusjonen om sosialt og biologisk kjønn. Beauvoir mener at man aldri kommer unna den biologiske kroppen, og jeg har vist over hennes fem utsagn som utgjør hennes forståelse av kroppen. Dette har med begrepene subjekt og levd erfaring å gjøre, og man trenger å få erfaring med noe som er grenseoverskridende, altså som leder til transcendent og ikke bare immanens. Jeg har vist til at det er arbeidsfordelingen i ekteskapet som fører til immanens for kvinnene på denne tiden, og at det blir kvinnenes «lodd» i livet. Beauvoir påpeker da i 1949 at det er vanskelig å forene barn og arbeid, og det er nettopp slike utsagn som også har inspirert Sara Ahmed og hennes filosofi om orientering. Hun er blant annet inspirert av Husserl og 1800-talls litteratur skrevet av kvinner når hun skriver *Queer Phenomenology — Orientations, Objects, Others* i 2006.

Ahmed gjengir at kvinnene skriver at de er trett av den hjemlige plassen de hele tiden er orientert mot, og hun nevner en kvinne som arbeider med skriving, som påpeker at det nettopp er utfordrende i den situasjonen med barn fordi de krever oppmerksomheten din og at

du orienterer deg mot dem. Historisk sett er det kvinner som er blitt satt til denne oppgaven. Kvinner og tjenere er også de som har vasket, rengjort og lagt mye til rette for at mannen kan arbeide. Selv om hun hovedsakelig skriver om «skjev orientering», så er det mye som er aktuelt teoretisk for denne oppgaven. Vi orienterer oss ut ifra kroppen vår, og vi får inntrykk av tingene rundt oss, som påvirker hva vi foretar oss. Det påvirker oss også om vi er kjent i et område eller ikke. Bakgrunn er også noe Ahmed tar opp, og hun videreutvikler det Husserl skriver om bakgrunn. Det at vi ankommer ting er heller ikke tilfeldig, men vi vet ikke helt hvordan noen ting vil påvirke andre ting. Alle innehar eksistensiell frihet til å i prinsipp bevege seg dit de vil, men politiske, sosiale og historiske forhold avgjør hvor mye konkret frihet du har, og om din frihet blir anerkjent. Prekariatet, proletariatet og arbeidslinjen er også begrepet som har blitt gjort greie for her, og som blir sentrale i analysene.

3 Tidligere forskning

I dette kapitlet vil jeg presentere tidligere forskning som er aktuell i forhold til mine tre valgte romaner. Jeg vil begynne med å presentere tidligere forskning av *Dialogen fortsätter* (1932) av Elin Wägner, og vise til noe av den store forskningen som er gjort på forfatterskapet hennes. Deretter går jeg over til *Den som henger i en tråd* (1935) av Nini Roll Anker og viser til det som finnes av forskning og hva som er aktuelt for meg. Angående samtidsromanen *Linjen* (2015) av Elise Karlsson, er særlig anmeldelsene aktuelle fordi romanen er så ny. De siste årene har det vært noe akademisk interesse for romanen, og det finnes per nå tre kandidatoppgaver fra Sverige om *Linjen*.

3.1 Tidligere forskning – *Dialogen fortsätter*

Når det gjelder Elin Wägner, så finnes det en stor forskning om forfatterskapet i sin helhet. I denne delen vil jeg vise noe av hvordan forfatterskapet er behandlet i forskningen, og særlig løfte fram det som har direkte relevans for meg. Selve romanen *Dialogen fortsätter* er ikke forsket veldig mye på, men noe finnes det. Det er selvsagt ikke mulig å ta med alt av annen forskning, men jeg trekker fram den forskningen jeg har funnet fram til gjort på romanen, samt biografi og annet relevant om Elin Wägner. Den første jeg vil trekke fram er den eneste doktoravhandlingen som analyserer romanen.

Bibi Jonsson publiserte i 2001 doktoravhandlingen, *I den värld vi drömmer om: utopin i Elin Wägners trettitalsromanar*, hvor hun analyserer *Dialogen fortsätter* (1932) og *Mannen ved min sida* (1933), *Genomskådad* (1937) og *Hemlighetsfull* (1938). Avhandlingen tar blant annet for seg kjærlighet i disse romanene fra Wägner. Det vil ligge tett på mine undersøkelser på noen måter, fordi jeg ser på frihet i relasjon til arbeid, og berører da kjærlighet og seksualitet. Jonsson påpeker (2001, s. 22) at hennes analyse først og fremst er en undersøkelse av erfaringene i samtiden og sammenheng i tid, da romanene i høy grad er organisert i samklang med den tiden. Jonsson tar også for seg en del andre verk, og er et enormt forskningsarbeid. Hennes metodiske innfallsvinkel er å lese tekstene som idéhistoriske dokumenter, med de risikoene som følger med et slikt prosjekt (Jonsson 2001, s. 22). Det Jonsson mener med dette er at det er vanskelig å bestemme om for eksempel Wägner er representant for 30-tallet og i hvilken grad man kan si at en forfatter er talsmann for sin tid. Sentralt står feministiske utopier⁶, og for Jonsson så representerer begrepet en drøm som *skulle kunne* realiseres (2001, s. 27, min oversettelse). Hva dette innebærer hos henne er tanken om et nytt samhold, og en annen måte å innordne seg på i samfunnet, som romanene får fram.

Jonsson begynner med å se på spillet mellom kjønnene, og spenningen dem imellom, samt hvordan kvinnene og mennene seg imellom nyttiggjør seg av strategier. Dette ser jeg også på i min oppgave. Jonsson konkluderer (2001, s. 114) i dette kapitlet, at de kvinnelige forfatterne i trettitallets litteratur satte sin lit til en ny kvinne som kunne opptre uten strategier og maske. På den måten å overskride det tradisjonelle spillet mellom kjønnene. Hun tar videre opp kameratideologi, primitivisme, kjærlighet og mystikk. Under de to sistnevnte tar Jonsson opp *Unio Mystica*, som jeg vil komme tilbake til senere. Jonsson skriver til slutt her at det er den handlingskraften som inspirasjonen gir som er en forutsetning for at kvinnens frigjørelse skal realiseres (2001, s. 228). Videre handler avhandlingen om samholdsmoderen, utopien om en ny kvinne, og radikalfeminisme. Avslutningsvis er det utopien som utgjør Wägners verden som Jonsson ønsker å sammenfatte hovedpunktene til, som hun mener Wägner tegner et bilde av i sine romaner fra trettitallet (2001, s. 347). Jonsson avslutter med å skrive: «I den drömnda världen är könen försonade och könskampen bilagd. Denna värld utgör en utopi om en harmonisk tillvaro för både kvinnor och män» (2001, s. 360).

⁶ Dag Einar Thorsen beskriver på *Snl.no* en utopi som et annet ord for idealsamfunn, et godt samfunn, eller en type samfunn som en gruppe eller et individ drømmer om og eller forsøket å gjøre virkelig (Utopi, 2018).

I 2009 publiserte Helena Forsås-Scott en studie av Elin Wägners tekster i bokform ved tittelen: *Re-Writing the Script: gender and community in Elin Wägner*. Et av målene hennes med boken er å stille spørsmålet ved den tilsynelatende automatiske tråden mellom forfatterens liv, forfatterens politiske posisjon og ideer på den ene siden, med forfatterens tekster på den andre siden (Forsås-Scott 2009, s. 14). Jeg kommer til å henvise til henne der det passer når jeg analyserer *Dialogen fortsätter*, fordi det er en av romanene hun ser på her. Ulla Isaksson og Erik Hjalmar har skrevet, *Elin Wägner – en biografi* fra 1977 og 1980, som er en biografisk lesning av verkene hennes, hvor de knytter hennes arbeid tett opp mot hennes liv, Romanen beskrives som en tendensroman, og at kvinnene opplever livet som truende, og forsvarer seg gjennom kamp mot krigsmentalitet og arbeid for «frivillig moderskap» (1977/1980, s. 458).

Romanen, *Dialogen fortsätter*, er også analysert i en oppgave av Emilia Bringlöv Pedersen ved Uppsala Universitet i 2011, *Mannen och Outsideren – Maskulinitet i Elin Wägners 30-talromaner*.⁷ Bringlöv skriver om mannen på 1930-tallet, og bakgrunnen er at mannen i forbindelse med høy arbeidsledighet på den tiden, og funksjonen som familieforsørger. Formålet med hennes oppgave er å gjøre en maskulinitetsanalyse av *Mannen vid min sida* (1933) og *Dialogen fortsätter* (1932), hvor Bringlöv spør hvordan maskuliniteten forvaltes i romanene og hvilken funksjon de ulike mannlighetene får for kvinneemansipasjonen (Bringlöv 2011, s. 4). I konklusjonen trekkes det fram at Märtha er den reformerende kvinnen, som faller for den reformerende mannen, Johan Hallind. Med det mener hun at de begge deler tanken om at likestilthet er en selvklarhet (Bringlöv 2011, s. 32). Hun ser dem i motsetning til Stina Ek og Gustav Ek, som skiller seg i løpet av romanen. Det interessante er at Bringlöv drar den slutningen at så lenge de to ikke har samme syn på maskulinitet, så kan ikke Gustav hjelpe Stina til å virkeliggjøre seg selv, eller å gjøre det selv (Bringlöv 2011, s. 32). Å virkeliggjøre seg selv kan vi knytte til frihet, og det blir viktig for meg i min analyse.

Sara Pärsson er også aktuell å nevne med, «*Göra rum. Elin Wägners Nortullsligan och Pennskaftet* i 2011.⁸ Pärsson spør (2011, s. 2) hvordan kvinnene i romanene bruker ulike rom

⁷ Kandidatoppgave på 15 studiepoeng i litteraturvitenskap. I Sverige er slike oppgaver et større arbeide enn i Norge. Det er et selvstendig forskningsarbeid med større omfang. Dette gjelder også for det andre oppgavene jeg kommenterer som kandidatoppgaver.

⁸ Svensk kandidatoppgave på 15 studiepoeng.

og hvilke rom de bruker, og studien er en analyse av romanene ut fra et romslig perspektiv, men fokus på kjønn. Sara Pärsson diskuterer riktignok ikke akkurat *Dialogen fortsätter*, men hennes oppgave er interessant fordi den tar i bruk rom og orientering. Formålet hennes er å fordype lesningen av romanene, i tillegg til å relatere dem til sin tid- og samfunnskontekst skriver (2011, s. 2) Pärsson. Interessant er det hun skriver om orientering i byrommet og mannens blikk. Mannens fordommer og mulighet til å nærme seg er prisen for kvinnenes nærvær i byrommet påpeker Pärsson (2011, s. 29). Dette er aktuelt for meg å se videre på i mitt prosjekt, og er også noe Pärsson nevner i sluttordet. For som Pärsson skriver (2011, s. 29) så bruker kvinnene det som et slags kostyme, som gir dem en slags frihet, fordi kvinnene ikke blir inne av frykt. I sluttordet skriver Pärsson også at hun har funnet ut at Wagners Stockholm er en by dominert av menn, og at Wägner lar kvinnene handle både i private og offentlige miljøer som tydelige subjekt (2011, s. 33). Hun legger også til at det romslige inntrykket har vært en verdifull inngang til analyse av litteratur (2011, s. 33). Hvilket er et perspektiv jeg også er inne på i mine analyser.

En annen som har aktuell forskning i forhold til mitt prosjekt er, Anna Bohlin. I 2008 publiserte Anna Bohlin doktoravhandlingen, *Röstens anatomi – Läsningar av politik i Elin Wagners Silverforsen, Selma Lagerlöfs Löwensköldtrilogi och Klara Johansons Tidevarvskåserier*. Bohlin skriver (2008, s. 21-22) at tittelen dels spiller på at det er «stemmen» som skal analyseres, og dels på at den identitetspolitiske stemmen henviser til kropp. Det er derfor en sentral oppgave i avhandlingen å undersøke «stemmens kropp». Hennes formål er mer presist å undersøke stemmens funksjoner i de nevnte romanenes meningsproduksjon. Bohlins to forskningsspørsmål er dermed å undersøke kroppslighetens funksjon i tekstenes meningsproduksjon, i tillegg til å se på den relasjonen som opprettes mellom stemme og kropp (2008, s. 22). Jeg vil se litt videre på hva som er aktuelt for min oppgave, av forskningen hun primært har gjort på Wägner. Sentralt handler det om kvinnen, politikk og hennes stemme, og hvor kjernen ligger:

Här ligger kärnan i den identitetspolitiska problematik Wägner bearbetar i *Silverforsen*. Kvinnan ska finna sin egen röst, den som uttalar hennes innersta identitet, och först genom denna förankring i sitt kroppsliga begär kan hon agera i samhället med orubblig visshet om att handla rätt. Att lösa passionens gåta innebär i denne logik at frigöra en politisk röst. (Bohlin 2008, s. 68).

Dette handler om at Wägner kobler politikk til begjær, man må løse «lidenskapens gåte» for å frigjøre sin politiske stemme. Bohlin trekker fram (2008, s. 68+74) at romanens som sjanger i sin spede begynnelse allerede var knyttet til kvinners stemme, og at den tidlig var et eksklusivt område hvor man kunne utøve en kvinnelig autoritet i samfunnet. Dette blir viktig å ta med meg i min analyse, og se hvordan Wägner får fram kvinners stemme her, selv om dette ikke er mitt hovedfokus å gjøre det på samme måte. Bohlin er videre opptatt av samfunnsmoren, og det handler om å tenke moderlighet som samfunnskraft som influerte Wägner. Interessant er det hva Bohlin avslutter analysen om *Silverforsen* med, kroppslighetens funksjoner, og at den hos Wägner har fire funksjoner. Kroppen har en historisk funksjon, funksjon for det utgangspunktet vi lever våre liv og vår indre stemme, en moralsk funksjon som forener den meningsgivende funksjonen og kroppslig sosialitet, og til slutt oppstandelseskroppen i et evighetsperspektiv. (Bohlin 2008, s. 160-161). Dette er noe jeg vil komme tilbake til i min analyse av Wägners *Dialogen fortsätter*. I tillegg til det Bohlin avslutter hele sin avhandling med. Hun skriver (2008, s. 372) at kvinners presiserende samfunnsoppdrag er å sette sin stemme fri til å utrykke den meningen de erfarer som kropp, og at politikken tar form av nettopp kroppen. Dette blir også sentralt for meg, å se på hvordan kvinnene i *Dialogen fortsätter* setter sin stemme fri.

3.2 Tidligere forskning – *Den som henger i en tråd*

Forskningsresepsjonen til Nini Roll Ankers forfatterskap er relativ knapp, skriver Ingrid Nestås Mathisen (2019, s. 36) i den eneste norske doktoravhandlingen om forfatteren, *Arbeidarkroppen. Individ og kollektiv i Nini Roll Ankers og Kristofer Uppdals prosa*. I min masteroppgave vil det selv om forskningsomfanget ikke er det aller største ikke være mulig å kommentere alt som er skrevet om Nini Roll Anker og hennes verk, men jeg vil trekke ut det mest sentrale for denne masteroppgaven. Mathisen nevner (2019, s. 36) at det i tillegg til sin egen er skrevet to svenske doktorgradsavhandlinger, et amerikansk doktorgradsprosjekt og 19 masteroppgaver angående Roll Ankers verk. Sentralt er det at tyngden over forskningen hviler på 1970- og 1980- tallet og kan settes i sammenheng med den nye kvinnebevegelsen, og fornyet interesse for romanen. Dette legges det vekt på i flere av masteroppgavene som motiv for å skrive om forfatterskapet. I tillegg til dette har blant annet Tordis Ørjasæter skrevet en biografi om Nini Roll Anker, som nevnt tidligere under forfatteroversikten. Anemari Neple skriver også om romanen, *Den som henger i en tråd*, i artikkelen: «Skulde hun gifte sig, vilde

hun bli *forsørget!*» Husmoren som utopi i norsk arbeiderlitteratur» i *Hva er arbeiderlitteratur?* fra 2017. Jeg vil videre ta opp det Mathisen skriver i sin doktoravhandling og de fire masteroppgavene om *Den som henger i en tråd*.⁹

I Mathisens doktorarbeid tar hun hovedsakelig opp arbeiderkroppen, og hun anvender Beauvoirs fenomenologi for å analysere kroppen. *Den som henger i en tråd* er et av flere verk som hun undersøker i forhold til tematikken, arbeiderkroppen. Jeg skriver ikke direkte om arbeiderkroppen, men oppgaven min ligger likevel nært hennes arbeid. Hun skriver blant annet:

Den frigjeringskampen som arbeidarkvinnene fører på fleire frontar, er alltid nær knytt til kroppen. Arbeidarkvinnene opplever at juridiske lover, sosiale normer og religiøse leveregler regulerer og verkar inn på måten dei kan bruka, bør ta hand om, og opplever sin eigen kropp og seksualitet på. Hovudpersonen i *Den som henger i en tråd*, Karen Anna Hustad, erfarer at arbeid, kropp og seksualitet heng saman på ein særleg måte i ei moderne kvinnes tilvære. (Nestås Mathisen, 2019, s. 224).

Mathisen får altså frem et godt poeng, at kvinnene gjør seg disse erfaringene i romanen, og at det virker inn på kroppen. Jeg trekker også fram at kroppen er sentral, samt tar i bruk feministisk fenomenologi. Forskjellen er at jeg går dypere inn og ser på frihet i relasjon med arbeid, og har med andre romaner enn Mathisen. Når det kommer til tematikken frihet, sammenligner Mathisen (2019, s. 235) fabrikken med et fengsel, at arbeidet er ufritt, noe som gjør kroppen ufri. Hun trekker også fram via Simone de Beauvoir at økonomisk gir arbeid noe mer frihet enn andre situasjoner, slik jeg har tatt opp under teori. Mathisen påpeker (2019, s. 264) i tillegg at kvinnene er grunnleggende ufri på grunn av klassesamfunnet, og hvor tett arbeid med økonomisk posisjon, forhold og seksuell ufrihet henger sammen for arbeiderkvinnene. Derfor blir det viktig for meg å ha med økonomi, forhold og seksualitet når jeg videreutvikler og ser på frihet og arbeid i min masteroppgave. «Roll Anker lanserer fråhaldet som den tryggaste løysinga for arbeiderkvinnene. Dette må ikke forvekslast med at romanen eller Roll Anker målber ei moral som seier at kvinner i arbeiderklassen må, bær eller skal avstå fra seksualitet.» (Mathisen 2019, s. 266). Det er to måter Mathisen peker på (2019, s. 278) at arbeiderne er seksuelt ufrie, på den ene siden der Rakel må tie om sin illegale abort, der Marit Rud på den andre siden kan rope høyt at hun er gravid fordi hun skal gifte seg. Det

⁹ For en utførlig gjennomgang av hele forfatterskapet se Ingrid Nestås Mathisens doktoravhandling side 34-39.

skal nevnes at Mathisen ikke bare ser på kvinnekroppen/arbeiderkvinnekroppen, men også på andre kropper i andre verk, som også knyttes til arbeiderkulturen.

Mathisen analyserer også Roll Ankers *Lil-Anna og de andre* (1906), samt Kristoffer Uppdals prosa. Av Uppdal bruker hun *Dansen gjennom skuggeheimen* (1911), *Trolldom i lufta* (1912), og *Stigieren* (1919).¹⁰ Roll Anker skriver først under sitt eget navn med novellesamlingen *Lil-Anna og de andre* (1906). Mathisen påpeker at i åpningen av denne samlingen viser forfatteren Roll Anker interesse for menneskelige tematikker, og man ser potensialet arbeiderlitteraturen har for å diskutere eksistensielle problem (2019, s. 104). Arbeiderne må bruke arbeidstiden sin for å klage og gå ærend, og dette er en måte å beholde makt og styre på (Mathisen 2019, s. 108). Mathisen viser til at Roll Anker får fram hvordan bruket har makt over den enkelte arbeider, i tillegg til at det også finnes ufrihet i å ikke kunne nå en i utgangspunktet ufri jobb (2019, s. 145). Dette er fordi Lil-Anna blir syk i løpet av fortellingen om henne, og ikke er frisk nok til å arbeide. På denne måten viser Mathisen også til frihet og i arbeid i *Lil-Anna og de andre*. Med min oppgave og Mathisens avhandling får Nini Roll Anker og *Den som henger i en tråd* ny aktualitet nå. Jeg tar opp Mathisen og arbeidet hennes flere steder i dette masterprosjektet.

I forhold til masteroppgavene, så har de som nevnt sin tyngde på 1970- og 80- tallet. Berit Veia leverer masteroppgaven, *Den som henger i en tråd – en roman om kvinnelige arbeidere på 1930-tallet* i 1976 ved Universitetet i Bergen. Bakgrunnen er at Veia ønsker å få forfatteren Nini Roll Anker fram i lyset, fordi forfatterskapet ikke er godt kjent, tross sitt omfang (Veia 1976, s. 1). Hun anser den som like aktuell i sin samtid, gir et godt bilde av trettiårene og er en historisk interessant oppgave. Veia utfører en motivanalyse, og anser problemene som det viktigste ved boken, og hun diskuterer de ulike romankarakterenes motiver, som hun plasserer i en historisk sammenheng. Dette gjør Veia ved å analysere romanen, samtidig som hun gjør oss oppmerksom på historiske fakta, som lønningsnivåene, virkeligheten og politikken om abortspørsmålet med mer. For eksempel kommer det fram i undersøkelser at det er de dårligst betalte yrkene som har den laveste organisasjonsprosenten, og den høyeste sykdomsprosenten, noe Veia kobler (1976, s. 40) til eksempler i romanen, hvor de faktisk er dårlig organisert.

¹⁰ «Uppdal gav fyrst ut einskildsromanen *Dansen gjennom skuggeheimen* i 1911, og deretter *Trolldom i lufta* i 1912 og *Røysingfolket* i 1914. Romanene vart reviderte for å passa inn i romanprosjektet *Dansen gjennom skuggeheimen* som vart utgjevne mellom 1919 og 1924 (Mathisen 2019, s. 40-41).

Dette er en av flere problemer i romanen, som Vea tar opp. Seksualdebatten er en annen sak, og Vea påpeker (1976, s. 45) at Roll Anker mente at den største, men farligste friheten kvinnene har vunnet over de siste tiårene er muligheten til selv å bestemme over egen kropp. Her er hun litt inne på det jeg selv ønsker å undersøke i romanen. Forhold til menn er problematisk da de er arbeiderkvinner, og står lite støtt fordi de ikke evner konsekvensene av seksuelle forhold (Vea 1976, s. 52). Her berører Vea tematikken til Mathisen, og betydningen av hvilken kropp, nemlig arbeiderkvinnekropp. Vea tar også opp abortsaken, og viser til romanpersonen Rakels graviditet og abort som en advarsel. For selv om Vea mener at Roll Anker ikke fordømmer Rakel, så har hun mest sympati for å beholde barnet, noe Karna ville gjort (Vea 1976, s. 68). Dette er det for meg interessant å sammenligne med hvem Elin Wägner har sympati med. Vea tar til slutt opp kristendom og sosialisme, og at dette er bevegelser som jobber mot hverandre. Dette er en roman som fremdeles på 1970-tallet er aktuell, og enda ikke har funnet sin løsning, konkluderer Vea med. Lønnet arbeid som forutsetning for økonomisk uavhengighet blir et viktig kampkrav videre (Vea 1976, s. 117).

Den neste oppgaven er skrevet av Vigdis Tøsse året etter, i 1977, en oppgave med tittelen *Nini Roll Anker: Den som henger i en tråd*. Bakgrunnen for at Tøsse skriver om Roll Anker er fordi hun trekker fram at Roll Anker er en forfatter som er blitt «glemt» bort av litteraturhistorien (1977, s. 1). Tøsse har et lignende motiv for oppgaven som Vea. Det er verdt å merke seg at mens Vea leverte sin oppgave ved Universitetet i Bergen, så leverte Tøsse sin oppgave ved universitetet i Trondheim. Tøsse sitt formål er å løfte frem Roll Anker og ut ifra hennes roman skrive om kvinnelig frigjøring, samt gjøre et forsøk på å kartlegge de faktorene som hemmer eller fremmer Karnas utvikling. I oppgaven undersøker Tøsse noe av det hun mener er noen av årsakene til at kvinnene her har så vanskelig for å frigjøre seg, og hun trekker fram den historiske virkeligheten, de økonomiske og sosiale strukturene, klassebakgrunnen, samt kjønnsrollen. Tøsse bruker Karl Marx som støtte for sine undersøkelser, og ser på produksjonsforholdene. Hun ønsker å finne ut av om kvinnene på fabrikken har et typisk rollemønster for tiden og hva som er årsaken til at de er underdanige, lydige og ettergivende (1977, s. 20).

Mye av grunnen til at kvinnene har det som de har det er at de ikke har kunnskap om økonomi og produksjonssystemet konkluderer (1977, s. 18) Tøsse med i andre kapittel, og trekker fram at brødrene Strande har et overtak ovenfor syerskene i form av kunnskap. Andre ting som kommer fram av drøftingen er at den religiøse rollen og kvinnerollen også bidrar til å holde

kvinnene «nede», samt at arbeiderbevegelsen og de religiøse sektene motarbeider hverandre (1977, s. 26). Tøsse avslutter med å si at hun mener det er bevis på at Roll Anker var opptatt og klar over sammenhengen mellom kvinnerollen og klasserollen fordi hun vier så mye plass til privatlivet til syerskene. Og at grunnen til at det kun er klassespørsmålet som får en «løsning» er fordi noe annet er urealistisk med tanke på tiden og miljøet (1977, s. 85-87).

Neste oppgave om romanen blir publisert året etter i 1978 av Gerd Synnøve Vigeland, med tittelen: «Kvinnekamp – klassekamp. Individualisme – solidaritet. En analyse av Nini Roll Ankers roman *Den som henger i en tråd*». Oppgaven ble levert ved universitetet i Oslo. Vigeland setter bevisstgjøring som sitt utgangspunkt for analysen, og med det mener hun at litteraturen skal kunne brukes til å bringe for dagen mindre synlige ideologiske og sosiale mønstre. (1978, s. 1). Oppgaven hennes forsøker å lage en oversikt over de tematiske overordnede motsetningene i romanen, og finne det ideologiske uttrykket. Vigeland analyserer også deres økonomiske situasjon, og hvordan de forholder seg til dem, der Vigeland til slutt bunner ut i å se Roll Ankers syn på situasjonen og hennes potensielle løsning. (1978, s. 4-5). «*Den som henger i en tråd* må i stor grad kunne sies å innfri alle de fem krava som den amerikanske feministiske kritikken stiller til kvinnelitteratur konkluderer Vigeland med (1978, s. 102).¹¹ Hun mener at romanen i høy grad må kunne sies å oppfylle alle disse kravene, særlig at Karna som hovedperson innfrir på kravet på egenskaper som åpner opp for nye rollemønstre (1978, s. 102-103). Hva Vigeland sier om solidaritet blir viktig for meg, og hun påpeker at solidaritetsfunksjonen blir oppfylt, og tolker slutten som en sterk oppfordring til kvinner for å gå sammen (1978, s. 104). Jeg er ikke uenig i at det er solidaritet i romanen, og kommer til å se videre på dette. Interessant er det Vigeland oppsummerer (1978, s. 105) denne delen med, at om man ser det fra et marxistisk synspunkt så vil forskjellige klasser ha behov for ulike framgangsmåter for frigjøring, og at den feministiske kritikken mangler klasseperspektiv. Gjennom Karnaskikkelsen og Rakelskikkelsen mener Vigeland (1978, s. 108) at Nini Roll Anker klart viser hvordan kvinnes økonomiske situasjon henger sammen med deres seksualangst. Det er interessant at Vigeland også konkluderer (1978, s. 110) på slutten av sin masteroppgave mener at det er et element av elitisme over at Karna er for

¹¹ De fem kravene presenterer Vigeland i oppsummeringen og vurderingen av romanen, og jeg gjengir hennes gjengivelse av dem. Kravene som den amerikanske feministiske litteraturkritikken stiller til kvinnelitteratur er for det første at de har forsøkt å frigjøre seg fra forventninger som tidligere har hindret dem i å skrive, for det andre samkulturfunksjon, for det tredje rollemønstersfunksjon, for det fjerde søsterskapsfunksjon og det femte kravet er den bevissthetsskapende funksjonen (Vigeland 1978, s. 98-101.)

utålmodig til å vente på de andre kvinnene når hun til slutt velger å forlate fabrikkene. Jeg kommer også til å kommentere slutten, og vil se det på en litt annen måte enn Vigeland.

I 1984 gir Ellen Gulli ut masteroppgaven: «Kvinneromaner i samtiden og ettertidens lys. Om mottakelsen av Nini Roll Ankers *Benedicte Stendal, Det svake kjønn, Den som henger i en tråd* og *Kvinnen og den svarte fuglen.*» ved Universitetet i Oslo. Gulli undersøker mottakelsen av disse fire romanene og hva slags respons de fikk og får ute i samfunnet (1984, s. 1). Vi kan også koble Gulli til fornyet interesse for forfatterskapet på 1970- og 80-tallet fordi hun skriver en masteroppgave på 80-tallet. Viktig er også hvorfor hun velger akkurat de fire romanene og hun skriver selv det er fordi de kom ut i ny utgave i 70- og 80-årene (Gulli 1984, s. 2). Gulli analyserer ikke romanene, og jeg vil derfor kun kort presentere hennes resultater, særlig angående *Den som henger i en tråd*. I sum ble alle romanene godt mottatt og Roll Anker har fått skryt for sine skildringer av kvinner og deres følelsesliv, men kritikerne mener hun er begrenset i sin skildring av menn konkluderer Gulli (1984, s. 175) med. Hun får også fram at *Den som henger i en tråd* fikk flere anmeldelser av arbeiderpressen enn de andre romanene, og at de er gjennomgående mer positive (Gulli 1984, s. 176). Ett interessant og viktig funn er også at abortproblematikken og religionen i *Den som henger i en tråd* ikke vies mye interesse i 1935, men man er i 1970-årene meget oppmerksom på dette (Gulli 1984, s. 179).

Tre år etter igjen kommer: *Roman og film – Nini Roll Anker : Den som henger i en tråd : en analyse* (1987) av Anne Fløtaker, som handler om romanen og filmatiseringen av denne, ved Statens bibliotekhøgskule. *Den som henger i en tråd* ble filmatisert i 1979 og kom i forbindelse med at det var særlig sterkt fokus på abortsaken og kvinnebevegelsen (Fløtaker 1987, s. 15). Fløtaker ser på hvilke likheter og forskjeller det er mellom romanen og filmatiseringen, både i estetisk betydning, men også som medium. En del av romanens tema mener Fløtaker er frihet, frihet fra seksuell og økonomisk undertrykkelse, slik at også ugifte kvinner skal kunne ha et seksualliv (1987, s. 13-14). Det som går igjen er at Fløtaker trekker fram scener hvor roman og film oppnår ulike ting, noen steder klarer ikke filmen å gjengi det som sanses, andre steder skaper filmen liv i drømmene. Kameraet kan på sin side avsløre blant annet Edvins dominans over Rakel uten å si et eneste ord. Helhetlig mener Fløtaker (1987, s. 25) at filmen fokuserer mye mer på individualisering og trekantforholdet Karna-Edvin-Rakel, og mister mye av dette med «klassekamp», og Fløtaker konkluderer med at hun sier at dette er en av de vanligste misforholdene som oppstår når litteratur overføres til

lerretet. Hun mener også at filmen fungerer godt som grunnlag for en filmatisering, som er svar på spørsmålet hun stiller i oppgaven (1987, s. 26).

Masteravhandlingene er ulik min på den måten at de ikke direkte tar opp arbeid i relasjon med frihet. Når det er sagt så sveiper Fløtaker innom det jeg også ser på som frihet, seksualitet, solidaritet, arbeidssituasjonen og mot til å gjøre noe med det. Til slutt er det verdt å nevne at Fløtaker sånn sett sier at filmen mister noe av det Tøsse poengterer til helt til slutt, at Roll Anker var mest fokusert på klasse.

Anemari Neple skriver om *Den som henger i en tråd* i sin artikkel ««Skulde hun gifte sig, vilde hun bli *forsørget!*» Husmoren som utopi i norsk arbeiderlitteratur» i *Hva er arbeiderlitteratur?* Neple ser etter husmoren i arbeidermiljøet i denne og andre romaner, og er da inne på lønnsarbeidet som frihet, men også som et fengsel (2017, s. 276). Karna er en selvstendig forsørger, men den er tvetydig fordi hun ser på seg selv som både fanget og fri (Neple 2017, s. 278). Dette ligger tett på min avhandling, som skal handle om arbeid i relasjon med frihet, og hvilke alternativer det finnes/hva som gir frihet. Neple skriver også (2017, s. 279) til slutt at husmoren er tilstede i *Den som henger i en tråd*, men «i drømmen», og blir dermed et alternativ som ikke er særlig virkelig for verken Karna eller de i samme situasjon. Denne tanken blir viktig å ha med videre for meg, fordi hva arbeidet gir av frihet må nesten sammenlignes med andre muligheter, og hvem som har disse mulighetene. Tordis er en som har skrevet en biografi om romanen.

3.3 Resepsjon av *Linjen*

Tross at Elise Karlssons *Linjen* kom ut for fem år siden, i 2015, finnes det allerede noe forskning på romanen i tillegg til et godt antall anmeldelser. Per nå finnes det tre svenske kandidatoppgaver, og den første er skrevet av Jonathan Andersson i 2017 med tittelen: *De få inga böcker skrivna om sig. En komparativ analys av och diskussion om arbetarlitteraturens teman i svensk samtidsprosa*.¹² Dette er en didaktisk analyse, og Anderssons formål med

¹² Svensk kandidatoppgave på 15 studiepoeng. Oppgave fra lærerprogrammet i svensk ved Uppsala Universitetet.

oppgaven er å sammenligne hvordan den moderne arbeiderklassen skildres i tre samtidige verk, samt å undersøke på hvilken måte de skjønnlitterære verkene kan bidra til å oppfylle målene for «gymnasieskolans svenskämne». Oppgaven sees altså i lys av hva, hvordan og hvorfor den svenske videregående skal bruke nyere arbeiderlitteratur. Her må det også nevnes at Andersson gjør det klart at han ikke tar for seg hvorvidt man kan kalle romanene han analyserer for arbeiderlitteratur, men at han mener de tar for seg slike tema.

Romanene han undersøker er *Kalla det vad fan du vil* (2005) av Marjaneh Bakhtiari, *Den andra kvinnan* (2014) av Therese Bohman og *Linjen* (2015) av Elise Karlsson. Andersson komplementerer marxistisk teori med Guy Standings teorier om prekariatet. Spørsmålene han stiller er hvordan forfatterne anvender noen av arbeiderlitteraturenes tema for å skildre prekariatet i romanene og hvordan undervisning om disse forfatternes skildringer av klasse i romanene med fokus på nevnte tema kan svare mot svenskemnets mål (Andersson 2017, s. 3). For å besvare spørsmålene benytter han seg av en komparativ analyse, og ser på arbeidsplassen/arbeidet, arbeiderhjemmet, mellommenneskelige relasjoner og språket. Når Andersson analyserer *Linjen* er han inne på mange poeng der arbeidet begrenser din frihet. Han påpeker at (2017, s. 16) overvåkning i form av glassvegger og at «fangene» (arbeidstakerne) på den måten utøver overvåkningen selv i form av byggets konstruksjon. Jeg tar for meg dette, men går dypere inn i ufriheten, rom og orientering. I *Linjen* er Emma mindre og mindre hjemme og dette trekker (2017, s. 20) Andersson fram som at hjemmet som trygt blir erstattet som noe utrygt, og at arbeidet tar mer og mer over. Arbeidet «spiser» altså opp mer og mer av fritiden, og dette ser jeg også nærmere på. Han er også som nevnt inne på kjærlighet, klasse, vennskap, språk og litteratur, men ligger ikke tett på min analyse her.

Til slutt sammenfatter Andersson analysen, og konkluderer her med at: «Såväl skildringen av prekariat som traditionell arbetarklass kan fylla en viktig funktion i svenskundervisningen[...]» (2017, s. 26). I sin avslutningsdel utdyper han mer om hva han mener om dette. Tidligere arbeiderlitteratur har absolutt verdi og sier mye om klasse, livssituasjon og autensitet til forfatter, men Andersson påpeker at det er mye å forvente at elevene skal kjenne seg igjen i det og sin egen klassetilhørighet (2017, s. 27). Et viktig poeng i hele oppgaven hans er nettopp å løfte disse forfatterne av samtiden fram, slik som tittelen spiller på, *De får inga böcker skrivna om sig*. Når Andersson (2017, s. 29-30) trekker fram at Standing påpeker at (2014, s. 45ff) prekariatet bare kommer til å vokse, så er slike romaner som *Linjen* viktig for å synliggjøre og begripeliggjøre fenomenet, prekariat, for elevene som

kommer til å vokse opp under slike forhold. Det er på denne måten at Andersson kan konkludere med at de absolutt kan fylle målene for emnet, og hvor aktuelle romaner som tar opp prekariatet er i en didaktisk sammenheng. Når elevene ifølge svenskemnets mål også skal se det særskilte, så vel som det alminnelige i skjønnlitteraturen både i tid og rom, så mener også Andersson (2017, s. 29) at de svarer godt til å kunne sammenlignes med eldre arbeiderlitteratur. Hans poeng her er noe jeg gjør mer ut av i min masteroppgave, for nettopp å vise ut ifra tematikken arbeid og frihet, at mye er likt fra 1930-tallet. Andersson er ikke den eneste som nevner den svenske arbeiderlitteraturen når han arbeider med *Linjen*.

Året etter, 2018, skriver Marcus Söderström oppgaven, *Sanningens lögn – En ontologisk undersökning av Elise Karlssons romaner Linjen och Gränsen*, ved Umeå Universitet.¹³ Söderströms formål med oppgaven er å analysere subjektet i disse romanene av Elise Karlsson ut ifra et filosofisk perspektiv. Hovedspørsmålet er hvordan det verdensbildet som subjektet uttrykker kan forstås ut ifra Derrida og eksistensialistisk filosofi (Söderström 2018, s. 2). Prosjektet hans ligger nært midt ved bruken av eksistensialistisk filosofi på samme roman. Han aktualiserer filosofi fra Jaques Derrida og William James, samt fra eksistensfilosofi fra Nietzsche, Heidegger og Satre (Söderström 2018, s. 5). Av hensyn til plassmangel har jeg ikke tatt med mer om denne oppgaven her.

Ellinore Levinsson er en annen som skriver om *Linjen*, og publiserte i 2019, *Identitet och klass i svensk modern arbetarlitteratur – En närläsning av Jenny Wrangborg, Sara Beischer och Elise Karlsson*, ved Uppsala Universitet.¹⁴ Levinsson ser på relasjonen mellom arbeid og identitet i tre verk fra nevnte forfattere. Spørsmålene som blir stilt er hvordan relasjonen mellom identitet og arbeid skildres i tekstene, og om det finnes et klasseaspekt som påvirker relasjonen mellom arbeid og identitet i litteraturen (Levinsson 2019, s. 3). Levinsson nærleser romanene tematisk, og bruker et sosiologisk perspektiv, samt marxistisk teori og marxistisk litteraturteori. I den avsluttende diskusjonen trekker Levinsson fram (2019, s. 31) at vi er avhengig av et arbeid i dag, og at det skaper en identitet for oss. Hun trekker fram at det i *Linjen* er en Emma som ønsker å bli ett med arbeidet, klatre oppover, samtidig som det er Emma som i Levinssons sammenligning minst identifiserer seg med arbeidet og har den minst meningsfulle jobben (2019, s. 31). Levinsson berører på noen punkter litt det jeg skal skrive om fordi hun er opptatt av romanen og arbeid, men hun er ikke inne på frihet. Til slutt i

¹³ Svensk kandidatoppgave på 15 studiepoeng i litteraturvitenskap.

¹⁴ Svensk kandidatoppgave på 15 studiepoeng i litteraturvitenskap.

oppsummeringen skriver Levinsson (2019, s. 33) at hun har kommet fram til at relasjonen mellom identitet og arbeid vil se ulik ut avhengig av typen arbeid, og hvordan man forholder seg til sitt arbeid. Til felles for disse tre oppgavene som analyserer *Linjen* er at de er gjennomgående, men ikke store forskningsarbeider. Disse vil sammen med min masteroppgave bidra med mer forskning på en relativt ny roman. Ellers ble *Linjen* omtalt i en rekke aviser og intervjuer etter at den kom ut i 2015.

Når det gjelder avisanmeldelsene, så tar jeg for meg et knippe av disse, på grunn av hensyn til plass og at dette ikke primært er en undersøkelse av resepsjonen til *Linjen*. Det er overvekt av positiv kritikk, og mange av anmelderne legger vekt på utryggheten, sammenligning mellom proletar og dagens kontorarbeid. Forfatteren har uttalt seg om romanen i intervjuer og romanen har også fått oppmerksomhet i offentligheten med å bli nominert til Sveriges Radios romanpris. I *Kristianstadbladet* skriver Christian Swalander (2015) at man kan være nyutdannet og ha mye sosial og kulturell kapital, men det betyr ikke at man er unik og verdifull for foretaket. Han slår fast (2015) at man er like utbytbar som den industrielle proletaristen på løpebåndet. Et eksempel Swalander bruker i anmeldelsen er at Emma ser på en kollega, Frans, som en mann med slips, og blir senere en av dem som forsvinner. «Den industrielle proletaristen» blir en direkte link til arbeidere, og spesielt den gruppen som vokste fram med industrien.

I magasinet *Arbetet* er forfatteren av *Linjen*, Elise Karlsson, intervjuet av Sanna Samuelsson. Dette er altså ikke en anmeldelse i magasinet, men et intervju. *Arbetet* er en uavhengig sosialistisk avis med kobling til fagforeningsbevegelsen. Her svarer Karlsson på spørsmål om romanen knyttet til arbeidet og kobler det til hvordan samholdet er nå og systemene når det kommer til arbeidet. I intervjuet påpeker Karlsson at det har vært en ide de siste åtte årene at det å skape usikkerhet gjennom å ta bort de trygge systemene, skal motivere folk for å arbeide, noe Samuelsson svarer på at Emma i *Linjen* er et eksempel på (2015). Samuelsson spør også om bransjen og utrygghet:

Arbetet som Emma utför är inget typiskt otryggt jobb, eftersom hon egentligen har ett prestigejobb i förlagsbranschen. Men i dag blir allt fler branscher otrygga oavsett prestige, hur tänker du kring det?

– Jag skriver ju om det för att jag själv rör mig i medie- och kulturbranschen. Det finns rent materiellt mycket värre situationer att vara i. Men jobb handlar också om känslor. Hur det känslomässigt känns med otrygghet och hur det påverkar våra val, säger Elise Karlsson.

Samuelssons poeng om at også den type arbeid kan være utrygt og Karlssons svar på at følelsene av å ikke være trygg på den jobben man har, sier mye om hvordan *Linjen* treffer en aktualitet i samfunnet. I en anmeldelse i *Göteborgs-Posten* skrev Ingrid Bosseldal (2015) at *Linjen* med sine «Kafkalignende»-scener på ny føder arbeiderlitteratur som 80-tallet i sin tid forkastet. *Göteborgs-Posten* er en uavhengig liberal avis. Bosseldal påpeker (2015) og at *Linjen* at den er med på å forme en overgang fra kroppsarbeid, solidaritet og monotoni til skrivebordsarbeid, forfengelighet og egoisme. Bosseldal minner (2015) oss på om at selv om arbeidet ser annerledes ut i dag, så er det flertallet som satt på fabrikkene, de sitter nå og hamrer på tastaturene. Sammen med Samuelsson er de inne på mye av det samme. I avisen *Upsala Nya Tidning* anmelder Amanda Setterwall Klingert *Linjen* og sier forfatteren skildrer det nye utrygge arbeidslivet (2015). Avisen *Uppsala Nya Tidning* er også en uavhengig liberal avis. Klinger påpeker (2015) at tittelen spiller på flere ting, og det er den konkrete linjen som døren til arbeidslivet skiller de som er innenfor og de som er utenfor, samt «arbeidslinjen». Jeg kommer tilbake til «arbeidslinjen» senere. Det er også en linje mellom indre og ytre virkelighet der, Emma er kanskje uvanlig, men hun er også redd for å falle utenfor som alle andre (Klingert, 2015). Det finnes en del flere anmeldelser av *Linjen*, men når dette ikke er et prosjekt av mottakelsen av romanen vil det ikke bli gjort plass til flere.

4 Analyse av *Dialogen fortsätter*

Dette kapitlet behandler kvinners erfaringer i romanen *Dialogen fortsätter* av Elin Wägner ut ifra tematikken frihet og arbeid. *Dialogen fortsätter* regnes som den mest politiske romanen til Wägner. I biografien *Elin Wägner* beskriver Ulla Isaksson og Erik Hjalmar Linder den som en tendensroman, en av de mest kampglade siden 1880-tallet, og at den som feministisk dokument står uten motstykke i Sverige (1977/1980, s. 455). Det er en allvitende tredjepersonsforteller, og romanen hopper både i tid og sted noe som gjør romanen sammensatt. Den begynner i 1899 med Märtha og broren Nils Erik Cronberger som barn, og et besøk til greve Moll og Nordala sogn hvor faren muligens skal begynne som prest. Her fortelles det fra faren deres, Cronberger, sitt fokus. I neste kapittel, rundt 1914, møter vi Stina Ek på vei hjem fra utlandet med sin døde sønn, og her er det fokus på henne og hennes

synsvinkel som framstilles. Etter et par kapitler er det kontoristen Svarte Sara¹⁵ sine tanker og fokus vi får tilgang på når hun er på vei til et oppdrag sammen med sin sjef, Nils Erik Cronberger, nå advokat.

Slik fortsetter romanen, med den allvitende fortelleren som gir en kommentar innimellom. Romanen, som tittelen antyder, ønsker å skape dialog, og bruker fortellerteknikken til å støtte opp under dette ved å veksle på perspektivet og innsikt i tanker til de ulike karakterene. Wägner gjør dette ved å fokusere på ulike romanpersoner, både menn og kvinner. På den måten lar ikke Wägner sin autoritet gå i forgrunnen, men gir generøs plass til dialog i både direkte tale, fri indirekte tale, fri indirekte tanke og intertekstualitet påpeker Forsås-Scott (2009, s. 286). Romanen viser også gjennom dialog hvordan romanpersonenes liv er flettet og flettes sammen. Forsås-Scott viser også til at Wägner på den måten får fram flere lokalsamfunn (2009, s. 286).

Jeg vil begynne analysen med å løfte fram mer om tidsforløp og handling fra *Dialogen fortsätter* i et annerledes handlingsreferat fordi handlingen er kompleks. Deretter starter jeg med å analysere Riksdagen både som rom og politisk dag, og undersøke romanens framstilling av kvinner og menns ulike situasjoner, noe som henger tett sammen med frihet. Deretter trekker jeg fram møterommet som rom for solidaritet og splittelse, og hvordan romanen får fram at identitetspolitikk må problematiseres. Hvilken situasjon man er i er ulik fra kvinne til kvinne, og oppleves dermed ulikt, noe jeg ser på hvordan romanen får fram. Erfaringer og tanker om hva som vil lede til bedre vilkår og mer frihet for kvinnene preges av andre faktorer enn kjønn, som klasse, økonomi og politisk ståsted. Videre argumenterer jeg for at arbeid eller fravær av arbeid både har en konsekvens og er en følge for kjærligheten og seksuallivet til kvinnene i romanen. Til sist trekker jeg fram vold, både fysisk og psykisk for å vise hvordan den patriarkalske¹⁶ ordningen legitimerer for dette i *Dialogen fortsätter*. Gjennom hele analysen peker jeg på frihet, samt hvordan det og arbeid kan kobles til de punktene jeg har med.

¹⁵ Svarte Sara blir også kalt Sara Svart og Sara i *Dialogen fortsätter*. Jeg kommer til å anvende Svarte Sara som er det vanligste gjennom romanen.

¹⁶ Begrepet patriarkatet har en eldre betydning, som familiefarens makt over alle i husholdet, men feministisk teori har utviklet et patriarkatsbegrep, og det er i denne kritiske betydelse jeg anvender begrepet: «Denna term betecknar ett samhällsligt system som bygger på mäns dominans över kvinnor och enligt radikalfeminismen har alla män fördelar av att vi lever i ett patriarkat, då det som män ger dem makt över kvinnor.» (Gemzöe 2004, s. 46).

I *Dialogen fortsätter* er politikk et gjennomgående tema, og de kvinnelige romanpersonene representerer ulike situasjoner, som klasse og sivilstatus. De opplever alle å måtte kjempe for å få stemmen sin hørt. De ønsker å si sin mening i viktige saker, som fødsel og fødselspolitikk, rettigheter for kvinner, hvordan det skal være når man får barn og arbeid. Ved å berøre disse temaene, kommer romanen også inn på temaet abort, og problematikken rundt å leve ut sin seksualitet. Klasse er også sentralt for Wagners diskusjon om frihet. En gruppe med borgerlige kvinner og utenlandske møter i romanen en gruppe sosialdemokratiske kvinner, for å diskutere arbeid og hvordan man skal forholde seg til det, samt få barn. Stina Ek er en av hovedpersonene og bor på en gård på landet når vi blir kjent med henne. Hun stiller i løpet av romanen til Riksdagen, fordi det blir en ledig plass. Riksdagen er både stedet, et bygg i Stockholm, det politiske organet, men også selve tiden på året det er møte. Når Stina stiller til Riksdagen så er det snakk om det politiske møtet, men når hun er i Riksdagen så er hun i bygningen. Stina er skilt og har to barn, men romanen skildrer mest hennes utvikling til politisk bevissthet. Eksmannen hennes Gustav Ek sitter i Riksdagen, og er ikke støttende ovenfor Stina. Hun blir etterhvert kjent med Märtha Cronberger, en yrkesaktiv borgerlig kvinne.

Märtha er også en av de mest sentrale personene i romanen, og er sammen med Stina med i en kvinnelig komité sammen, og bor også på et tidspunkt sammen i byen. Märtha følger også spent med på Stinas deltakelse i Riksdagen. Märtha driver på som journalist, og bruker pennen som sitt arbeid. Hun slites mellom å tro eller ikke tro på kjærligheten, og kunstneren Johan Hallind blir etterhvert en sentral person i livet hennes. Romanhandlingen har flere ulike tråder som veves sammen på et komplisert vis. Broren til Märtha, Nils Erik Cronberger, kalt advokat Cronberger, har et kontor der mange av kvinnene i romanen jobber. Blant disse er Svarte Sara, Alice Iller og Gretchen. Svarte Sara blir vi kjent med som en av kontoristene på advokatkontoret til Nils Erik, og før dette har hun hatt usikre jobber. Svarte Sara kjenner også til Märtha og beundrer henne veldig i romanene, og hun slites dermed mellom Märtha og den oppmerksomheten hun får fra sjefen, Nils Erik. Det er på grunn av et kurs hun har tatt at Svarte Sara kjenner Märtha, og det er Märtha som skaffer henne jobben hos Nils Erik. Alice og Gretchen, kollegaer til Svarte Sara, er eksempler på vanskelighetene med å balansere forhold og et arbeidsliv, og risikoen for å stå uten noen av delene. Alice blir forlovet med den gamle greven Moll, men det er en forlovelse som Nils Erik er med på å stoppe, hvor Alice blir stående uten arbeid og forlovelse. Nils Erik frir også til Dagny, som er datteren til Stina, i

løpet av romanen. Familien Cronberger består i tillegg av faren og moren til Märtha. Faren til Märtha er prest, og begge foreldrene dukker ofte opp i romanen. I tillegg møter vi blant annet fru. Dufva, en kvinnelig teolog.

4.1 Riksdagen – rom og offentlighet

Eksistensielt eksisterer kvinner og menn likt, og man har den samme friheten til å sette et ben foran det andre. Vi eksisterer alltid i et samfunn hvor kvinner – på lik linje som menn – kan skrive ned det de ønsker. Alle romanpersonene kan i prinsippet skrive aktuelle politiske innlegg, her på 1930-tallet. Forskjellen ligger i hvordan kvinner, til forskjell fra menns stemme, blir hørt på i offentligheten. Dette tydeliggjøres blant annet av at en av hovedpersonene, Märtha Cronberger, velger å benytte seg av et pseudonym i *Dialogen fortsätter*, som en måte å komme over det hindret hun møter som kvinne. Nemlig å ikke bli hørt på samme måte. Pseudonymet hennes er den fiktive William Hudson, og han blir framstilt som en amerikansk, mannlig journalist, med godt øye for svensk politikk i avisene. «Han» blir dermed i periode en figur i romanen, som blant annet politikeren, Jansson, benytter seg av: «Tänk att hon faktiskt tyckte det var ett nöje att sitta på läktaren och höra den ganska enkle Jansson säga: 'En amerikansk pressman som är mycket inne i våra förhållanden yttrade nyligen...'» (Wägner 1932, s. 333).

Märtha får på denne måten meningene sine hørt i Riksdagen, som rom og plass, gjennom en karakter hun har funnet opp. Offentligheten hører på, men de vet ikke at det er hun som har skrevet det. Når Hudson er en mann, så ser også Johan på ham som en trussel i hans forhold til Märtha, hvorpå hun beroliger ham: «William Hudson, han är ju bara min signatur hos Associated Press. Som jag använder för att den förvända världen ska bry sig om att läsa vad jag skriver om skandinavisk politik.» (Wägner 1932, s. 231). Poenget er nettopp i det hele tatt bli hørt, være en del av debatten. Märtha får kommentere betydningen hennes mannlige pseudonym får i Riksdagens kammer:

Var kanske inte Jansson historisk där han stod och citerade William Hudson.

– Det är underbart med en sådan tro, sade Märta med kisande ögon bakom hornbågarna. I denna tid särskilt, då till och med bankdirektör Ek torde ha en begynnande känsla av hur lite lönt det är att lagstifta för en framtid som kanske river upp alltsamman innan bläcket torkat på kungens namnteckning. (Wägner 1932, s. 240).

Min tolkning her er at med Märthas pseudonym og at verden er i ferd med å endre seg, så kan ikke menn som bankdirektør Ek være trygg på det de bestemmer seg for nå, for det er ikke sikkert det blir framtiden. Riksdagen, skal vi senere se blir omtalt som et «lekerom» om en kvinne deltar. Fordi plass blir omdefinert avhengig av hvilket kjønn personen som beveger seg der har. Det avsløres likevel til slutt, og det kommer fram at William Hudson ikke eksisterer, men personen bak gjør, Märtha! Hennes erfaringer fram til nå er å ikke bli hørt i Riksdagen som kvinne, bli hørt i Riksdagen gjennom en mannlig stemme, samt oppleve at «spillet» hennes blir avslørt. Alt dette får konsekvenser for at det er en forskjell i kvinner og menns stemme, som kommer til syne i den levde erfarenheten, noe romanen får fram.

Märtha har hatt et prosjekt som kun har latt seg virkeliggjøre gjennom et mannlig pseudonym, fordi hun som kvinne ikke kan spille med de samme kortene. Levde erfaring består av summen av en persons subjektivitet, men også blir sedimentert over tid, noe som gjør at den levde erfaringen stadig vil være i endring. Her har Märtha tilegnet seg nye erfaringer, som hun tar meg seg videre, etter avsløringen. Etterpå ser hun etter en frihet og visjon av verden som den burde være, og Märtha sier til seg selv:

Ja min flicka, det är farligt när självklarhetens solsken flytt ur den värld man lever i, dess maktfördelning, dess byggnad, dess rutin, dess värderingar. Det är farligt då ens egen självklarhet är hotad och man inte kan nå en enda av dem som delar den med en. Men jag ska behålla den ändå. Jag ska hålla kvar min bild av världen sådan jag tror att den skall vara. Jag skall vara mig själv, det må vara hur tokigt som helst. Jag skall leva mitt liv i övning och möda och stolthet, utan barnslighet. (Wägner 1932, s. 334).

Hun erkjenner erfaringen ved at hun har holdt på med noe farlig for seg selv, ikke bare for det ytre, men også for selvtiliten. Märtha ønsker å fortsette å se og tro på en verden der hun har de samme rettighetene som en mann. Ved å bruke pseudonymet opplever Märtha mer frihet, og at hennes arbeid når ut til flere. Hun gjør seg altså en ny erfaring om at hun som kvinne også kan ha noe fornuftig å si offentligheten. Den mannlige rollen gir erfaring, og denne erfaringen inngår i Märthas levde erfarenhet som kvinne og vi som leser ser samtidskritikken i dette. Märtha tenker også at hun skal være seg selv, uansett hvor galt det måtte vært. Da blir «galt» i form av hvordan makten er bygd opp og rutineene er for politikk. Bygningen og rommet er ikke «vant» til at kvinner kan ha noe å si. Når det blir klart at det er Märtha som

står bak, så blir bygget igjen et sted hun ikke blir tatt på alvor, hun er ikke en del av makten lengre, og de kjente rammene kommer tilbake. Den økte konkrete friheten hun kjente på ved «å være» William Hudson forsvinner.

Når Märtha uttaler seg slik er det fordi hun mangler bekreftelse på sin frihet av andre rundt. Märtha trenger at alle, politikere og særlig menn anerkjenner hennes frihet til å snakke, bidra, skrive innlegg, slik hun anerkjenner deres frihet til det samme. Her sammenfaller Wägners framstilling med Beauvoirs analyse som Moi påpeker (2000, s. 17) i det innledende essayet til *Det annet kjønn*: «Min egen frihet trenger altså en verden der det finnes andre mennesker som også er frie, slik at de kan svare på mitt anrop. Uten slike svar vil mine egne handlinger være meningsløse. «Jeg trenger jevnbyrdige i verden,» skriver Beauvoir». Märtha trenger også jevnbyrdige, og Hudson er kun en midlertidig løsning, en maske å skjule seg bak. Det får likevel noen positive konsekvenser når politikeren Jansson må uttale seg om det:

Men Jansson som særskilt ofta använt sig av William Hudson, hade med raseri i hjärtat sett sig tvungen att säga: en åtsikt kan vara lika riktig vare sig den hyses av en svensk kvinna eller en amerikansk man. Ett yttrande som i underrubriken tog sig ut så här:

G. P. Jansson tycker icke att könet spelar någon roll. (Wägner 1932, s. 315).

Janssons uttalelse passer ikke med tiden og patriarkatets dominans over kvinnene. Den undertrykkende ideologien mister litt kraft når disse ordene leses. Sitatet over er en del av det som står i avisene, og kjæresten Johan leser også denne overskriften i avisen: «*Mannen som var kvinne.*» (Wägner 1932, s. 315). Märthas påfunn gir avisen rom for å skrive om det og lage «artige» overskrifter. Wägner får slik fram gjennom den litterære framstillingen slik hun mener at det burde være, at kvinnene også har noe å bidra med, annet enn å være på pynt og bli behandlet som barn. Ikke bare friheten for kvinners stemme, men også frihet for kvinners kropp i politikkens rom problematiseres i Wägners roman. I notisen i avisen gjemmer det seg en del ironi om kvinner og politikk, og det er i Riksdagens kammer flere eksempler på at kvinnene ikke blir tatt seriøst. Deres frihet til å arbeid og si sine meninger i politikken blir ikke anerkjent. Det patriarkalske perspektivet representeres i Wägners roman i første omgang av Gustav Ek. Fortelleren fokuserer her på Gustaf Ek som betrakter Stina, sin ekskone, i Riksdagen som et barn: «Hon var som ett barn som kommit in i en kraftstation och utan tvekan börjar vrida på knappar, leka med livsfarliga ledningar och släppa lös alla krafter man

lyckats tämja» (Wägner 1932, s. 322). Gustav ser på Stinas tilstedeværelse som ekstra arbeid, farlig, og useriøst, akkurat som det er å slippe løs et barn på en kraftstasjon. Riksdagen blir en lekestue når en kvinne deltar, og spillet¹⁷ mellom kjønnene kommer tydelig fram i en tilværelse der mennene leder og kvinnene leker skriver Jonsson (2001, s. 79). Stina på sin side, orienterer seg ikke i Riksdagen som om den var en «lekeplass». Stina på sin side er der for å drive politikk, og har et annet utgangspunkt og et annet prosjekt enn mennene og eksmannen Gustav tror. Vi skal se at hennes prosjekt kommer i konflikt med andres prosjekter.

Første gangen Stina skal på riksdagssamling, kommer hun syklende dit, og vi ser dette også fra Gustavs perspektiv: «Stina Ek kom farande till sitt första riksdagssammanträde på en röd cykel, alldeles som ett Billigt Bud.» (Wägner 1932, s. 232). Hun orienterer seg dit på dette fremkomstmiddelet, en høyst uvanlig måte for medlemmer av Riksdagen å ankomme på. Derfor fremstår Stina for Gustav som noen som arbeider for et budfirma. Stina blir betraktet på flere måter, da Gustav kommenterer antrekket hennes, en annen spør Märtha om Stina skal gjøre en innsats annen enn den rent dekorative. Politikerne merker likevel fort at: «Men därtill kom också att Kristina Ring¹⁸ icke var en docka på Anderssons plats.» (Wägner 1932, s. 235). Stina blir her sett på som et objekt og at hun kun er til pynt, men fortelleren sier at hun ikke kun en dukke som har tatt den ledige plassen i Riksdagen. Selv om Stina har kommet inn i Riksdagen, må hun velge hva hun gjør der og hvilken taktikk hun går for. Da hun blir spurt om å danne allianser, så sier hun: «– Tack så mycket, det tror jag visst, men jag vill helst ha min frihet.» (Wägner 2017, s. 235). Det kan se ut som det handler om å danne grupper, og det er også riktig, men mennene ønsker å «tøyle» hennes stemme ved å ha kontroll på hva hun skal mene. Her er det ordføreren – patriarkalsk representant – som har fokus og får stemmen:

¹⁷ «Spelet mellan könen»: Dette er overskriften i dette spesifikke kapitlet til Jonsson. «Med begrepet position markeras det spel om övermakt och underordning som karakteriserar förhållandet mellan kvinna och man i patriarkatet. I regel intar kvinnor en kvinnlig position och män en manlig, men positionerna är inte statiska.» (Jonsson 2001, s. 69-70). Jonsson forstår spillet mellom kjønnene som en virkelig symbolsk kamp, og mannens overordnede stilling kommer til uttrykk ved at han velger kvinnen, samt at kvinnen må delta med sitt behov for beskyttelse. Spillet går ut på deltakelse fra begge, men det gjør også kjærligheten urimelig, fordi leken mangler. Spillet har likevel konsekvenser og begge kjønnene må underordne seg disse, med de hindringene de møter på da (s.101).

¹⁸ Ring er Stina Ek sitt pikenavn. Stina er en forkortelse/kallenavn for Kristina.

Ordföranden visste att det var sant som hon sade, även om han inte kunde gilla hennes slutsatser. Hon tycktes vara svårare att klara än han trott, men för så vitt hon inte kommit under de hysteriska feministernas inflytande, så skulle det nog gå att sätta förnuft i henne. Varpå han försökte tala henne till rätta som ett barn, och hotade henne med att om hon inte var snäll skulle hon inte få komma in i ett enda utskott, utan bojkottas och ställas utanför det verkliga arbetet i riksdagen. Hon vunne alltså inte det minsta med sin hållning.

– Jo, friheten att säga vad jag vill. Detta gick redan lättare att säga, och nu var hon glad att hon sagt ifrån (Wägner 1932, s. 236).

Stina får her ved to anledninger gjort klart at hun ønsker å beholde sin frihet. Patriarkatet uttaler sine maktmiddel for å begrense kvinners stemme, kropp og arbeid, her ser vi det gjennom ordførerens syn og behandling av Stina. Ord som «hysteriska feministernas» er negativt ladet, sammenligningen angående «barn» umyndiggjør henne. Og å boikotte henne og sette henne utenfor er i alle fall ikke å anerkjenne Stinas frihet til å bidra. Selv om hun står ganske så alene, så blir det viktigere for henne å holde på prinsippet om at hennes frihet også skal anerkjennes. For Wägner så var det viktig at kvinner stemme nådde ut til flere. Märtha får fram flere ting når fortelleren gir henne fokuset, og hun fortsetter refleksjonene for seg selv om kvinners muligheter til makt:

Jag är skild från möjligheten att ta ansvar, öva omsorg, befalla, sätta in kraft och leda. Men de ska inte ta ifrån mig min visshet att det är det jag skulle ha gjort, om jag inte råkat leva i Mellersta riket. Kanske skall jag en dag bevisa det för mig själv. Kanske kommer en dag som har plats för min vilja, tapperhet och dödsförakt. (Wägner 1932, s. 334).

Her ønsker Märtha å få fram at hun vet hun kan lede, men hun har ikke den konkrete friheten til det. Hennes frihet til lederskap blir heller ikke anerkjent. Det er særlig «øva omsorg», som gir oss assosiasjoner til kvinnelige egenskaper. Det skal omsettes en kvinnelig versjon av maktutøvelsen, her viser Märtha det i form av hva hun er adskilt fra. Stemme er noe Wägner til stadighet stiller i relasjon med makt og kvinner må ha mulighet til «stemmerett» i enhver situasjon, og ikke bare på papiret, påpeker Bohlin (2008, s. 376). Dette kan vi koble til begrepet «samfunnsmoren», som Ellen Key utviklet på begynnelsen av 1900-tallet. Bohlin opp begrepet, og det handler om en feministisk tanke om moderlighet som en samfunnsomdannende kraft (2008, s. 90). Bohlin får fram at denne teoretiserer og konkretiserer Key, og i likhet med Fredrika Bremer mener Key at moderlighet er en åndelig kraft som kan fris fra å føde barn. Isaksson og Linder tar også opp samfunnsmoren i sin

biografi om Wägner. Poenget med å ta det opp er hva Wägner mente og var opptatt av, kvinnene kan også bidra til stat og politikk. Bohlin påpeker videre: «[...]Key tänker sig att alla uppgifter för statens styrelse kan omfattas och förfinas av moderlig omsorg, liksom moderligheten måste anta myndighet för att göra sig gällande i statens styrelse.» (2008, s. 92). Märtha mister på den måten noe når hun er William Hudson, fordi hun er Märtha, og innehaVer andre egenskaper og erfaringer, som kan komme samfunnet til gode.

Märtha er klar over hindrene fra den patriarkalske maktordningen – det vil si hva menn som gruppe mener om hennes gruppe – kvinner. Ved at Märtha faktisk har handlet aktivt, ved å gjennomføre dette stuntet viser hun at man må lede sitt eget liv for å komme noen vei, og at det kan være ubehagelig. Det er muligens halvannet skritt fram, og ett tilbake, men det halve skrittet er likevel gått. Både Märtha og Stina forsøker det Bohlin skriver om som Wägners prosjekt (2008, s. 372), å frigjøre sin stemme, og bruke den til å ytre sine syn på ting utfra sin kroppslige erfaring. Stinas politiske reise i romanen slutter med at hun bruker sin stemme i Riksdagen:

Så kom hon till frågan om vad som skulle ersätta strafflagen. Jo, samhällets omläggning att passa modern och barnen. Hon sade: ni är inte färdiga att se hur brådskande denna fråga är. Ni förstår inte än att alla politiska frågor måste lösas från den utgångspunkten: vi måste ha en värld dit kvinnorna nännas sätta sina barn.» (Wägner 1932, s. 400).

Forsås Scott påpeker at: «She succeeds not just in making her voice heard, in direct speech, but in destabilising the society for which it legislates, and she does so with her demand that mothers and children be placed at the centre of a new society:» (Forsås-Scott 2009, s. 285). Denne analysedelen har vist at det er problematisk i romanen at kvinner ikke har mer makt, fordi man går glipp av en stor gruppes erfaringer og egenskaper. Kvinner og menn eksisterer på like premisser, men kvinnene må lage seg andre prosjekter, fordi de opplever flere hindringer enn menn. Mennene forsøker å opprettholde den patriarkalske makten, som er sterkt inngrodd i samfunnet her, ved å behandle kvinnene som barn eller kommentere dem som pynt. Dermed anerkjenner de ikke dem som subjekter med den tilhørende friheten. Riksdagen blir her et rom og en politisk arena som kvinnene – i disse eksemplene Märtha og Stina – prøver å orientere seg i og bli tatt på alvor som et handlende subjekt. Begge synsvinklene deres kommer fram, hvor Märtha er mer radikal enn Stina, noe jeg kommer

tilbake til. Det er mulig å si at disse kvinnene i seg selv står i en privilegert stilling, derfor blir det også viktig å se mer på klasse videre.

4.2 Møterom, kvinnesolidaritet og økonomisk hverdag

Alle kvinnene i *Dialogen fortsätter* er politiske aktive, eller blir det, av ulike grunner. De er også individer med egen identitet noe som kan komme og kommer i konflikt med representanter for kvinnebevegelsen og arbeiderbevegelsen i romanen. I *Dialogen fortsätter* samles også kvinnene rundt saker de har til felles, noe som gjør den litterære framstillingen av gruppene kompleks. Wägner var som nevnt med på å samle flere ulike kvinner fra ulike samfunnsklasser for å utveksle erfaringer på den kvinnelige medborgerskolen på Fogelstad. Noe *Dialogen fortsätter* problematiserer på hvilken måte man skal få det til. Tanken om at alle kvinner kjemper for det samme er lett å tenke og her er identitetspolitikk¹⁹ et viktig begrep. Solidaritet mellom kvinner er en styrke og kan bli en trussel mot menn. Når det er mangel på solidaritet blant kvinnene i romanen, blir det en større fordel for mennene. Alder, rase, klasse, seksuell orientering, nasjonalitet og personlige erfaringer blant annet vil også ha noe å si, og det er derfor en finurlig balanse mellom enighet og uenighet i *Dialogen fortsätter*, som jeg vil få fram i denne delen av analysen. På den måten er det også «lettere» å kjempe imot kvinners frihet. Moi påpeker (forord til DAK 2000, s. 28) at det første steget mot at kvinner på ekte er økonomisk frie, er når det blir like enkelt for kvinner å kombinere arbeid og barn, som det er for menn. Hun påpeker også (2000, s. 28) at om man tar Beauvoir seriøst, så vil man se at dette ikke er et biologisk problem, men et økonomisk. I første eksempel i Wägners roman under kommer både møterom, økonomi, barn og arbeid fram i problematikken om menn forsøker å utnytte at kvinnene ikke kan enes om en identitet som kvinne.

I *Dialogen fortsätter* belyses problematikken gjennom et møte der særlig to parter står sentralt og i opposisjon. Dette møtet om kjønn og arbeidsmarkedet er det mest slående av de alternative lokalsamfunnene Elin Wägner får fram påpeker Forsås-Scott (2009, s. 287).

¹⁹ Begrepet hører til vår tids debatt, men så kaller den også på en lang politisk historie. Kritikken mot identitetspolitikk går på at man bruker identiteten kvinne, og forestillingen om at dette subjektet refererer til en felles identitet, som nettopp er kvinne. Gjør at det skapes et problem fordi noen felles identitet ikke finnes. Da vil man risikere og opprettholde og reproducere de maktforholdene som emansipasjonen vil bryte (Bohlin 2008, s. 19).

Gruppene som står imot hverandre er en gruppe med borgerlige og utenlandske kvinner mot en gruppe med sosialdemokratiske kvinner. Sistnevnte gruppe er ledet av arbeidersken Anna Nöjd. Av kvinnene som hører på finner vi Märtha, fru Cronberger, Svarte Sara, Stina Ek og teologen Fru Dufva, som alle finner veien til møtet. Stedet de bruker som møterom er et skolehus/rådhus: «Når man kom in i rummet, fann man att det icke var något rum, blott några kubikmeter sönderspjalakat utrymme som blivit över då arkitekten ritade sitt gotiska rådhus.» (Wägner 1932, s. 198). Dette er interessant i forhold til orientering, et rom som ikke er et rom, ikke er vakker, ikke er rimelig proporsjonert. Til gjengjeld blir det beskrevet som et sjarmerende møterom hvor man kan være som en radiolytter, skjult, men samtidig tilstede (Wägner 1932, s.199). Sammenligner vi det opp mot Riksdagen er dette skjult fra offentligheten, og utilgjengelig på en annen måte. Debatten som skal foregå der er privat og definert av kvinner, det handler om å argumentere for den beste løsningen, når det kommer til arbeid for kvinner, og hvordan man skal løse det i forhold til barn.

I dette «rommet» hvor debatten skal foregå forbereder altså to grupper seg, som mener vidt forskjellige ting i forhold til arbeid og frihet. Gruppene oppfatter relasjonen mellom frihet og arbeid på forskjellige måter og med hver sine argumenter skal de vise til hva de mener er best. Åpningsinnlegget er fra den gruppen med borgerlige og utenlandske kvinner, og lederen deres «en behård norska» får fram dette:

Den första gruppen höll obevekligt på kvinnornas rätt att utan inblandning av samhället sälja sin arbetskraft till alla slags arbeten, alla tider på dygnet, under alla omständigheter då de själva önskade det, om de så hade fått barn dagen innan. [...]Hemmets härd har slocknat, sade hon. Nu är arbetet kvinnans altare i stället. Genom arbetet blir vi oberoende, och det välbetalda arbetet ger oss möjlighet att vara mer för våra barn än om vi vore skyddade från arbete. (Wägner 1932, s. 201–202)

Utsagnene til denne gruppen viser at de er veldig knyttet til et liberalt frihetsbegrep²⁰ fra høyresiden i politikken, der det står sentralt at den enkelte skal få bestemme selv. Her vil jeg ikke kommentere kompleksiteten med hva kvinner drev med, men som sitatet over viser, har

²⁰ *Store norske leksikon* definerer liberalisme på følgende sett: «Liberalismen er en [politisk ideologi](#) med vekt på individet og dets selvstendige verdi. Liberalismen er en av de politiske [ideologiene](#) som i sterke grad har preget samfunnsutviklingen i de vestlige landene siden 1700-tallet.» (Berg, Sterri & Simonsen, 2019).

trolig ikke disse kvinnene erfaring med hvor tungt arbeidslivet kan være, som arbeiderkvinnene er en del av. Det er sine egne erfaringer de legger i den situasjonen som blir diskutert på møtet. Det betyr ikke at det de mener er feil, men at mange i den borgerlige klassen har flere goder, som igjen blir en del av deres erfaring i Wagners framstilling. Det er også slik at den friheten de her ønsker ikke blir anerkjent i samfunnet eller av de fleste arbeidsgivere. Synet de har på frihet og arbeid, er å kunne arbeide slik at de blir uavhengig og kunne sørge for sine egne barn. Det kommer også fram her at det er et økonomisk spørsmål med tanke på å få barn, men igjen så må friheten bli anerkjent av begge parter. Märtha Cronberger har en helt annen hverdag enn for eksempel Svarte Sara, fordi de tilhører to ulike klasser. Märtha som borgerlig kvinne kan drive med det hun vil innenfor sine rammer, mens Svarte Sara må ta seg arbeid der hun kan, og gå ned i bostandard om ikke.

Denne litterære framstillingen av en slik debatt blir viktig for å se hvordan frihet og arbeid er i relasjon med hverandre på ulike måter. Faktisk var dette også en virkelig debatt i samtiden til Elin Wägner. Innad i «Tidevarvaskvinnorna» hadde kvinnene rikelig med erfaring, og skrev om både befruktningsbeskyttelse, et fornuftig syn på prostitusjon, støtte til ensomme mødre, rett til smertefri fødsel, men og rett til statstjeneste, nattarbeid, beskyttelse i harde yrker får Isaksson og Linder frem (1977/1980, s. 392). Selv om kvinnene utad ble kritisert for en realisme som slo sprekker (Isaksson & Linder 1977/1980, s. 392). Det andre åpningsinnlegget, og den andre parten i striden er det ”arbeiderklassen” som står for, med Anna Nöjd som leder:

Men den andre parten, som företräddes av Anna Nöjd, bad de utländska och borgerliga damerna att hålla sig till verkligheten, ifall de visste vad den var för något. Sådant det är på arbetsmarknaden, så behöver vi skydd mot arbetsgivarna, som skulle pressa oss till det yttersta och suga ut oss, om inga lagar hindrade dem. Men naturligtvis ska vi inte bara ha förbud utan också moderskapsunderstöd. (Wägner 1932, s. 202)

Den andre gruppen viser til en annen forståelse av frihet og arbeid: frihet er å bli beskyttet mot å bli utnyttet av arbeidsgiveren. Forbud blir paradoksalt nok frihet, og gruppen får fram i romanen at man må forholde seg til arbeiderenes virkeligheten. Om ingen stopper arbeidsgiverne risikerer kvinnene å få all sin energi «sugd» ut, og ingen frihet igjen. Den sosialdemokratiske lederen understreker her også viktigheten av støtte til mødre. I eksemplet kommer det frem flere ting de borgerlige ikke nevner; blant annet hvem som skal passe barnet

om man skal gå på arbeid dagen etter en fødsel, om arbeidet faktisk er «välbetalda», samt om arbeidet da gjør at man kan bety mer for sine barn. Det er flere eksempler i *Dialogen fortsätter* på dette, blant annet gir Svarte Sara på sin side uttrykk for at det hadde gjort seg med høyere lønn for å ha råd til lunsj hver dag.

Det er igjen et økonomisk spørsmål, fordi kvinnene trenger støtte for å kunne bidra mer for sine barn. Kvinnene trenger også beskyttelse mot arbeidsgiverne sine for ikke å bli presset for hardt. Grunnet dårlige ordninger er det ikke mulighet for å være hjemme med barna. Her kommer også kompleksiteten fram ved at mange kvinner ønsker det de borgerlige hadde, og være husmor. Husmorideologien ble i sin tid forsøkt å bli virkeliggjort som et frigjøringsprosjekt for arbeiderkvinnene, og at det nok i atskillige tilfeller opplevdes som nettopp frigjørende (Neple 2017, s. 284). Selv om Neple her skriver om arbeiderkvinner i Norge, er det overførbart på svenske forhold også. Angående debatten blant gruppene ender det med en lidenskapelig diskusjon:

Det blev en passionerad diskussion om vilket som i längden vore ekonomiskt fördelaktigast för arbeterskorna och deras barn: att klara sig utan skydd och förbud och kämpa sig fram till en likvärdig ställning på arbetsmarknaden eller ta emot hjälp (man behövde inte kalla det hjälp utan solklar rätt), av staten og samtidig finna sig i vissa förbud. (Wägner 1932, s. 202).

For romanpersonene er hvordan friheten kjennes på kroppen nettopp avhengig av hvilken situasjon de er i. Klassegrensen går delvis over kjønns grensene, og delvis er den kjønns spesifikk. Wägner peker på hvordan de på hver sin side opplever ulike situasjoner, og har erfaringer som ikke er like, på grunn av hvor de er vokst opp og hva de har opplevd. De er påvirket av klasse og tilhørende politikk når det kommer til hva frihet skal bety, og for å forbedre vilkårene for kvinner. De er splittet som kvinner, og friheten til selv å bestemme når og hvordan man skal arbeide passer bedre om man er høyere oppe i samfunns sjiktet. Dette gjør at i forhold til situasjon så blir hva som er frihet ulikt, og her viser identitetsproblematikken seg. Situasjonen kan være annerledes, og jeg vil i neste eksempel vise hvordan Wägner framstiller gruppetilhørighet og særlig solidaritet som noe flyktig, og som oppstår der og da.

Fast samhold mellom individer er ikke gitt, og må til enhver tid «skapes» på nytt. Mennene vet i romanen at de kan utnytte uenigheten over – om at det ikke er en identitet kvinne – til sin

fordel. I romanen kommer det fram flere eksempler på at de ønsker selv å definere kvinnene, og beholde maktstrukturen. Noe et annet eksempel i romanen viser, der et knippe av romanpersonenes kvinner møtes, denne gangen i en komité. Scenen kommer i romanens handlingsforløp før møtet mellom den borgerlige gruppen og den sosialdemokratiske gruppen. I *Dialogen fortsätter* danner også Märta Cronberger, fru Cronberger, Stina Ek, Anna Nöjd, Svarte Sara, barnmorskan fröken Getsberg, masjorskan Deck og landsfiskalens fru til sammen en kvinnelig komité. Denne unike samlingen av kvinner skal få sine meninger hørt inne hos den mannlige komitéen angående fødselsomsorg og sentralisering av fødesteder. Det er tidligere politisk bestemt at mennene må ta imot denne kvinnelig komitéen. Det er kvinnene som må vente på å få komme inn. Scenen er at kvinnene venter på venterommet, og mennene er i det andre rommet, møterommet.

I denne scenen er kvinnene, i motsetning til forrige scene, samlet sammen i en komité hvor de skal møte en annen gruppe. Her er det kvinner «mot» menn, til forskjell fra kvinner «mot» kvinner. Rommene er atskilt, og er ladet med ulike forventninger og orientering. Kvinnene er veldig bevisst på hvilket rom mennene er i, og venter på å komme inn. Mennene har nesten glemt at kvinnene kommer, og vil helst gå hjem når klokken slår seks:

Just då lade herrarna sista handen vid sitt förslag til förlossningsvårdens ordnade i länet, och greve Moll sade:

- Skönt, nu kan man fara hem och få en bit mat.
- Vi måste ta emot damkommittén först, som vi lovat, sade landstingsdirektören. (Wägner 1932, s. 66).

Greven viser at han enten har glemt kvinnene eller ikke var klar over at de kom. Det er som nevnt fordi det er vedtatt tidligere, og ikke nødvendigvis slik at mennene mener kvinnene absolutt burde få si sitt om fødselslære i saken som er foran dem. Denne scenen med disse to rommene vil jeg se i sammenheng med orienteringsbegrepet. Kvinnene har som nevnt ventet lenge i venterommet utenfor, og har dermed hele tiden vært i bakgrunnen til mennene. Ifølge Ahmeds videreutvikling av begrepet kan flere ting være i bakgrunnen, selv det du har foran deg (Ahmed 2006, s. 37). Mennene er orientert rundt hverandre og papirene de skriver på. Kvinnene havner bakgrunnen deres, slik som bordet, veggene også videre. Mennene kan ikke se dem, men anta at de er der. Noen, som Moll kommer ikke på at de er der før han rives tilbake til tanken om å skulle gå hjem. Da vil han møte på kvinnene i så tilfelle. Den

kvinnelige komitéen er på sin side orientert mot døren. De venter på at døren skal åpnes. Vi kan se for oss at kvinnene sitter på stoler uten bord, ser på døren, mens mennene ser på hverandre og det de holder på med rundt møtebordet. Kvinnene og mennene har altså helt ulikt perspektiv, men det pågår også en prosess med tanke på å si i fra og ta eksistensielle valg. Hvorfor åpner de ikke bare døren?

Tiden drøyer når de åtte kvinnene sitter og venter, for å bli tatt imot av fire menn angående fødselshjem og fødselslære. De «burde» være takknemlige ovenfor å bli tatt imot, og Landsfiskalsfrun sier: « – Ja Jag tycker att man får vara tacksam att de vill ta emot oss alls, sade barnmorskan.» (Wägner 1932, s. 71). Stina Ek spør da: «– Varför skal vi vara tacksamma?» (Wägner 1932, s. 71). Hun stiller spørsmålstegn ved hvorfor de som kvinner skal være takknemlige fra å bli hørt i en sak som angår fødsel. Stina «våkner» opp fra den ideologiske underkastelsen som patriarkatet også bygger på. Det skjer en åpenbarelse hos henne, om at kvinnene slett ikke trenger å være takknemlige i denne sammenhengen. Det er kvinner som føder menneskeslekten, og burde derfor ikke ha en underordnet stilling. Det er høyst urimelig. Når Stina sier dette får vi en beskrivelse av henne fra noen som ser henne utenfra, og det er Märtha. Det er første gang Stina og Märtha treffes: «Märtha såg genast att en alldeles oväntad människa kom fram ur sin mörkbruna, hemsydd hamn. Hon älskade sådana oväntade och förbryllande uppenbarelsen och flyttade sig genast bort till den tomma stolen bredvid fru Ek.» (Wägner 1932, s. 72).

Märtha er våken for slike åpenbareelser, som at Stina skifter hamn. Hun ser ut som en mørkebrun hjemmesydd skikkelse, en upolitisk situasjon, og så kommer hennes selvstendige politiske røst plutselig frem. Essensen av dette er at det mest tradisjonelle kvinnelige har noe å si, og øyeblikket er uventet. Isaksson og Linder kaller (1977/1989, s. 460) dette for Stinas første politiske stasjon i sin politiske vei til utdanning. Det gir ikke mening at kvinnene skal være takknemlige i denne sammenhengen, og det er det som blir klart for Stina her. Dette er nødvendig for at endring skal skje, fordi man slutter å godta tingenes tilstand. Ut av dette vokser det motivasjon til å gjøre noe med det, som vi også ser senere i romanen. For Märtha trer Stina fram som noe hun velger å orientere seg mot, som hun tidligere observerte som en del av sin bakgrunn.

Når kvinnene endelig er kommet inn søker ordføreren støtte og solidaritet gjennom den felles arbeideridentiteten til en av kvinnene, Anna Nöjd, som et forsøk på å splitte kvinnene.

Ordføreren er sosialdemokrat, og Anna er slik hans partikollega. Når Anna svarer at det ikke finnes noen god tid for arbeiderkvinner å få barn på, spør ordføreren henne:

– Varför är Anna här då?

– Kanske för att säga det, svarade hon, och möjligen påskynda moderskapsunderstödet. Men jag tycker att om dom borgerliga fruarna och landsbygdens kvinnor verkligen vill ha barn, ska man rätta sig efter hur de vill ha det.

Jasså, hon etablerar solidaritet med de borgerliga kvinnorna i stället för med mig, tänkte han ond (Wägner 1932, s. 83).

Ordføreren blir ikke glad over svaret Anna gir, og han merker at det er tilstede en solidaritet mellom kvinnene. Anna er her for saken, samt at alle kvinner som vil ha barn burde få det som de ønsker det. Kvinnelig solidaritet eksisterer mellom de de grensene jeg har pekt på over, fordi den kommer til syne i situasjoner der og da – den er iallfall sterkest i øyeblikket. Grenser som for eksempel arbeider og borgerlig. Isaksson og Linder påpeker (1977/1980, s. 459) også at mannens front her i kvinnespørsmålet går over klassegrensene, og det gjør nettopp på grunn av det, også kvinnenes front. Solidariteten her blir noe flyktig, som ikke kan tvinges fram. Anna gir tegn på å skape dette i sitatet over med å peke på en felles faktor; både borgerlige og arbeiderkvinner kan ønske seg barn, og det er faktisk kvinnene som føder. Hun setter ord på noe kvinnene har til felles, og det er tross alt de som fører menneskeslekten videre. Med utgangspunkt i Beauvoirs teori kan vi si at Anna har respekt for de andres frihet, og får den samme respekten tilbake. Denne respekten for andres frihet er grunnleggende for oppriktig solidaritet (Moi i forord til DAK 2000, s. 17). Det må og nevnes at den felles ventingen, og grupperingen har noe å si. Rommet kvinnene er i sammen bidrar også til å forene dem. Wägners kvinnepolitiske ideer handler også om at man kan være kvinne på mange nye måter. Av gruppen kvinner over så er det ikke en fasit på hvordan de skal utvikle seg.

Det er ikke bare kvinnene som kan «bli lurt» på grunn av manglende solidaritet, også mennene kan glemme sin egen solidaritet seg imellom, grunnet at det er en spenning og interesse mellom mann og kvinne. Først til hvordan mennene er før de tar imot kvinnene, og for å vise et flyktig øyeblikk av broderskap: «Men i dette ögonblick, då de justerade sig för att ta emot kvinnorna, hade de ändå en slags broderlig likhet, ty de utgjorde en liten avdelning av den mandatmakt som alltjämt är den största synliga makten i världen.»(Wägner 1932, s. 67).

Mennene føler seg knyttet sammen av makten, at de er menn og en følelse av å kunne gjøre andre ting enn kvinnene. Dette er viktig, når man har noen begrensninger knyttet til sin eksistensielle frihet, så må kvinnene også være klar over dette. Jonsson påpeker (2001, s. 98) at mennene blir utsatt for sine egne strategier på nettopp dette møtet med den kvinnelige komitéen. Det er et faktum at kvinnene kommer ut av møtet med en seier. De har fått 5000 svenske kroner til saken sin, de små fødselshjemmene, nærmere bestemt fødestedene ute i distriktene (Wägner 1935, s. 87). Bakgrunnen til at de klarer å «lure» dette av den mannlige komitéen er at «Det oppstår till sist en strid männen emellan om vem som kan vara mest beskyddande, och i spelets iver glömmar de sin överenskommelse att inte vika en tum för kvinnornas krav.» (Jonsson 2001, s. 98). Jeg vil legge til at mennene her også er avhengig av selv å være enige. De er også individer, og i likhet med at en kvinne kan ta en manns parti, kjemper også mennene seg imellom om kvinnene i Wägners roman. Årsaken til at mennene strides er ønsket om å være mest beskyttende. Om spillet er mellom kjønnene slik Jonsson (2001, s. 70-71) framstiller det, så vil den strategien gjøre at mennene «vinner» kvinnen eller situasjonen. På denne måten kan kvinnene arbeide for å oppnå resultater.

I *Dialogen fortsätter* viser Fru Dufva at det ikke har skjedd så mye siden kvinnene fikk stemmerett (Wägner 1932, s. 200). Det skjer ingenting om man er passiv, fordi skal det oppstå solidaritet, trenger man aktive aktører. Her slutter Wägners framstilling seg til Beauvoirs senere filosofi. Det fru Dufva mener har bakgrunn i hva Bibi Jonsson skriver (2001, s. 97): «Det kan givetvis anföras att kvinnorna på trettioalet fått rösträtt och andra medborgerliga rättigheter, vilket kunde ha ersatt användandet av strategier, men det faktum att kvinnorna kommit in i offentligheten ledde uppenbarligen inte till att de hade någon reell makt.» Stemmerett var et viktig politisk posisjon for Wägner, og hun var en av de mest aktive i stemmerettsbevegelsen. Hun ble likevel skuffet over utfallet. Bohlin påpeker et viktig poeng, at det svenske begrepet «rösträtt» får fram sammenhengen mellom den politiske stemmen og stemmeorganet. (2008, s. 28). Akkurat som det norsk ordet «stemmerett». Mennene tenker ikke på at kvinnene skal ha friheten til å velge det som er best for dem, spesielt når det gjelder fødsel. De tenker heller at de selv vet hva som er best å gjøre, og ønsker mer teknologi og vitenskap, og sende alle kvinnene inn til sykehusene i byene. Stina Ek tenker derimot annerledes når mennene påpeker at de ikke synes det er særlig morsomt at kvinnene er borte når de føder:

Tror damerna att vi ha arbetat ut de här för vårt nöje? Tror kanske damerna att vi vill centralisera vården för vi tycker det är särskilt roligt när våra fruar ligger borta? Stina Ek tänkte att om hon fått vara riktigt uppriktig nu, vilket dock var en omöjlighet, så skulle hon ha svarat: ja! på denna fråga. Hon hade upplevat i sitt enformiga liv en enda situation som kom en äkta man, en viking och riksdagsman att förlora sin myndiga värdighet, och det var det blodiga skärande tillfälle då honom föddes en son. [...] Om dessa män i utskottet liknade Gustav Ek, som de tycktes göra, så fanns hos dem någonstans samma oklara rädsla och underlägsenhetskänsla inför födelsens mystik. Och denna rädsla drev dem att ordna så att de skulle kunna skicka bort kvinnorna ur sin åsyn under det denna process pågick. (Wägner 1932, s. 71-72 i e-bok).

Her ser vi at fokuseringen skifter fra og til mennenes utsagn til hva Stina tenker om situasjonen. I en situasjon der en kvinne skal føde, vil mennene kjenne seg underlegne og usikre, fordi kvinnen har makten over situasjonen ifølge Wägner. Det er kvinnene som burde kjenne på friheten til å kunne føde der det er best for dem, og slik det er best for dem. For å bøte på den underlegne posisjonen, ønsker mennene å bruke sin makt til å sende dem vekk, og vise at de vet best. Her har vi sett hvordan solidariteten kan dukke opp her og der. Likevel blir aldri samspillet som skulle bygge base for søsterskapstanken den viktigste oppgaven i Wägners trettitalsromaner, skriver Jonsson (2001, s. 91). Det er likevel mye fint og komplekst i romanen, noe også kjærligheten er. Det vil være fokus i neste del ut ifra tematikken frihet og arbeid.

4.3 Kjærlighet – en overskridelse av rommet

Det er mer til livet enn bare arbeid, og kvinnene i *Dialogen fortsätter* kjenner på et eller annet tidspunkt spenningen over et annet menneske, det være seg forelskelse eller erotiske følelser. Friheten til å utforske disse følelsene fullt ut for kvinnene blir i romanen ikke anerkjent av offentligheten. Vi så også at Pärsson i sin oppgave konkluderte med at kvinnene må ta på seg en umoralsk maske for å ha friheten til å ferdes i det offentlige rom (2011, s. 29). De uttrykker også på forskjellig vis ønsker og behov som Svarte Sara: «[...] samtidigt var hon en vanlig hungrig och nyfiken flicka som drog in doften av chefens intresse som en ljuvlig lukt.» (Wägner 1932, s. 56). Utfordringene dette får i forhold til friheten kommer godt fram i kritikken Toril Moi retter mot Satres filosofi (1995), rettet mot at Satre i *Væren og Viten* diskuterer en kaféscene med en mann og en kvinne, og hvordan han mener spillet mellom

dem utfolder seg, og hva hun skal foreta seg når mannen griper etter hennes hånd.²¹ Moi påpeker her (1995, s. 133) at det ikke er noen alternativer for kvinnen hvor hun kan handle autentisk, fordi «friheten» hennes til å velge sitt prosjekt er snever i motsetning til hans. Dette er fordi når det kommer til «leken» mellom mannen og kvinnen, så må hun i sin situasjon vurdere å trekke seg ut mens leken er god, med risikoen for at det blir tatt opp negativt.

Poenget med at kvinnens situasjon i et møte med en mann, er annerledes enn situasjonen til mannen i samme møte, kompliseres også av klasse. Når det gjelder kjærlighet, seksualitet og forskjeller er klasse også sentralt. Arbeiderklassens kvinner blir driftsobjekter, mens borgerskapets kvinner er objekt for den rene kjærligheten, påpeker blant annet Irene Engelstad (1992, s. 64) i artikkelen «Sammenbrudd og gjennombrudd- Amalie Skrams romaner om ekteskap og sinnssykdom». Engelstad skriver om Skrams romaner og dermed slutten av 1800-tallet, men mye stemmer overens på 1930-tallet, som vi ser i *Dialogen fortsätter*. Det er annerledes for en arbeiderkvinne og en borgerlig kvinne i møte med en mann. Et eksempel fra *Dialogen fortsätter* er Svarte Sara og sjefen Cronberger, broren til Märtha. Märtha sier til Sara: «Om det nu är så jättekäckt att bli uppmärksammas av chefen, så följ med honom då, men ta det åtminstone lugnt. Jag känner chefen, han tar det själv oerhört lugnt, fast det hör till spelreglerna att dölja det.» (Wägner 1935, s. 98).

Her viser Märtha til at broren tar det rolig når det gjelder å være med kvinner. Jeg vil også trekke fram at han ikke har noe å frykte, fordi han er mann, av borgerlig klasse og arbeidsgiver. Dette er Cronbergers situasjon og han kan handle ut ifra sin frihet stort sett slik han vil. Det betyr ikke at det er greit eller at han alltid får det som han vil, men han har muligheter uten de samme konsekvensene. Svarte Sara sin situasjon er arbeiderklasse, arbeidstaker, og kvinne. De har dermed ulik erfaring, og ikke minst vil de få ulik erfaring av å være sammen med det motsatte kjønn. Om hun innleder et forhold med sjefen, kan hun stå i fare for både å miste jobben, bli utsatt av samfunnet som følge av at hun muligens kan bli gravid. Katastrofale følger både for arbeidet og friheten hennes. Märtha anbefaler også Svarte Sara å ta det rolig, og det betyr nok at hun ikke skal vente seg noe seriøst. Samtidig leser jeg

²¹ «Satre's discussion of bad faith in a woman can be found in the chapter of *Being an Nothingness* entitled 'Patterns of Bad Faith', where he is trying to show that it is possible to lie to oneself. [...] The awkward transition from 'man' to 'woman' is striking to say the least: signaling Satre's commitment to producing a philosophy valid for all, this turn of phrase also reveals that he radically underestimates the difficulties involved in such a project.» (Moi 1994, s. 127).

at å ta det rolig for Svarte Saras situasjon vil bety noe annet, fordi hun har mer å risikere enn Cronberger.

Det at mennene ikke risikerer noe med arbeiderklassekvinner er også noe jeg har funnet ut i min artikkel, «Fra dobbeltmoral til forbannelse – Utroskap hos Skram og Hjorth» (2019). I Amalie Skrams, *Constance Ring*, er en annen moral for menn enn for kvinner. Her har jeg gjort bruk av litteraturviter Jørgen Dines Johansen sine tre dimensjoner (2003, s. 228), som man kan bruke på et forhold. Det er den sosiale og ideologiske dimensjonen, som går ut på at det skal være likestilling, altså at enten må kvinner også kunne ha sex før ekteskapet, eller så må menn også være avholden. Den sosioøkonomiske går ut på at kvinnen er økonomisk og juridisk avhengig av mannen. Mens den tredje, den psykologiske, handler om følelsene, å være elsket eller ikke.

Senere forlover advokat Cronberger seg med datteren til Stina Ek, Dagny. Det seksuelle frihetsbegrepet til samfunnet av menn er at de kan ha sex med dem de vil, og når det passer kan de fri til en kvinne, og leve fint med det. Advokat Cronberger har som vi blir kjent med i romanene forhold til flere kvinner. Dagny har vært sammen med Ivar, men det skildres ikke så mye. Isaksson og Erik Linder skriver at: «Unga Dagny överväger själviskt och kallt sin "komprometterande" pojkvän Ivar och förlovar sig med advokaten-läs anpassa sig till manssamhällets sexuella frihetsbegrepp.» (1977/1980, s. 462-463). Det vil si at mennene kan ha flere seksualpartnere, men ikke kvinnene, og giftermålet var inngangen for kvinnene, noe som henger sammen med den ideologiske og sosiale dimensjonen.

Isaksson og Linder leser de ulike stemmene og synspunktene som en del av romanens nyanser og brede register, som de mener utgjør det til en bra roman (1977/1980, s. 462). Kvinnene her har ikke samme mulighet og er best tjent med å være trofast til en mann. Dette henger sammen med mannens situasjon når han er sammen med en kvinne, og vi kan knytte det til dimensjonene til Johansen. Kvinnene og mennene er ikke likestilte på antall seksualpartnere, og derfor tilpasser Dagny seg ved en forlovelse. Dette er et eksempel på at det ikke er likestilling mellom kjønnene når det kommer til det ideologiske og sosiale. Advokaten og Svarte Sara er hos greven Crantz for å ordne med testamentet hans. I situasjonen diskuterer de greven Crantz, som de nettopp har forhindret fra å gifte seg med kollegaen til Svarte Sara, Alice Iller. Det er her Svarte Sara avslører at hun ikke har erfaring med seksualitet og hva

som er å forvente i forbindelse med en bryllupsnatt. Forskjellene på Nils Erik Cronberger og Svarte Saras seksuelle erfaringer får vi innsikt i her:

«– Snälla lilla fröken, ”bli lite lycklig”, han hade dött på bröllopsnatten.

– Så hade det väl varit en skön död för en sjuttioårig, nygift man.

Advokaten måste titta på henne igen fast han var mitt i en kurva. Med denna cynism hade hon avslöjat vilken oskuld hon egentligen var, och hur litet hon begrep av snarorna vid en bröllopsnatt.» (Wägner 1932, s. 52)

Ut ifra kroppen vår har vi en spesifikk erfaring av verden, om den for eksempel er syk eller forkrøplet (Moi 1998, s. 103). Verden vil forandre seg for deg ut ifra en kroppslig erfaring. Svarte Sara ser verden ut ifra sin kropp, og hennes kropp har ikke den samme erfaringen som Cronberger eller for den saks skyld Alice på samme kontor som henne. Alice har tidligere gjennomført en abort. Det er flere i *DF*, som virker å ha erfaring med å ha gjennomført en abort: « — Ja, ser du, viskade Gretchen. Det där förstår inte du, men den som det gått galet för en gång *på så sätt* och som vet vilket helvete det är att klara sig ur, den kan faktisk inte ta några risker sen.» (Wägner 1932, s. 101). Det kursiverte «*på så sätt*» må bety på den måten at hun har uønsket blitt gravid, og har måttet bli kvitt følgene. Bakgrunnen for det Gretchen sier er at hun er redd for å gå hjem til sin forlovede i tilfelle, men med alt styret så skyver hun ham også fra seg.

Aborten til kvinnene får konsekvenser i form av frykt, sykdom og rettsak i romanen. Gretchen er som nevnt redd for at hun skal bli gravid med sin forlovede, og at det skal gå galt i tilfelle de ikke blir gift. Frykten har hun dermed også selv om det ikke har skjedd noe, som også går utover friheten hennes og forholdet. Hennes prosjekt handler om ikke å bli gravid, ikke at hun ikke ønsker å være med forloveden. En annen i romanen som har tatt abort er Alice, og hun skildres fysisk av Svarte Sara: «Men hon visste att hon varit på sjukhus, hon anade sjukdomens art och hade också förstått att hon levde och var frisk igen, ty från en illa känd advokatbyrå kommo numera de mest infama och välunderrättade skrivelser till Cronbergers, förrådande hennes existens.» (Wägner 1932, s. 277). Svarte Sara ser altså hvor dårlig Alice har det når de treffes i retten. Alice er i retten som vitne og bevis mot kvinnen hun har fått utført aborten hos, Persson. Det er grunnet straffeparagraf 14, som gjør at det blir rettssak, som Stina i slutten av romanen har en motion om. Persson er anklaget for å drive med ulovlig abort.

Kjærlighet er også eksistensiell frihet hos Wägner. Føler en seg forelsket, kan man kjenne på at det er en ekstatiske følelse. I *Dialogen fortsätter* finner den kvinnelige teologen fru Dufva. Hun mener vi søker ekstase på forskjellig vis, det kan være alt fra dansing til kontakt med det guddommelige. Signe Dufva forklarer dette begrepet *unio mystica*²², til Märtha i sitatet under:

- Jag vet inte vad jag ska säga om det! Men det är åtminstone säkert att vi alla söker unio mystica, var på sitt vis. [...]
- Det finns så många sätt att söka sig ut ur främlingskapet och in i den mystiska enheten. Er far söker unio mystica i ordets egentliga mening, han vill bli ett med Kristi mystiska lekamen. Skaka inte på huvudet. Kanske är ni ändå religiös! Vad sökte ni själv i vindsrummet den där dagen? Vad söker man då man går till den man älskar högst av alla, eller då man öppnar dörren för sin bästa vän, eller, tillade hon (påverkad av det hinduiska tänkande för vilket allt var ett: offret, slaktaren och bilan), eller till och med då man skaffar sig ett dödligt rus eller krusar sig för att gå på dansbanan. (Wägner 1932, s. 371–372).

Når du slynger armene rundt din elskede, danser av glede, eller søker noe som faren til Märtha innenfor det religiøse, så kan det kalles en overskridelse av det rommet man er i. Følelsen er en opplevelse av enhet, og ikke en fase du er fanget i. Det du er fanget i er det daglige livet. Jonsson påpeker at forelskelse har i idéhistorien blitt omtalt som en sykdom eller en sinnsforvirring forårsaket av en magisk drikke (2001, s. 181).

Märtha tror ikke på kjærligheten, for da er ikke risikoen for å bli såret til stede. Dufva sier at kjærligheten ikke er noe man tror på, den er – altså eksisterer den. Idyllen kvinnene leser om i romanene er på et vis med på å føre dem bak lyset. Kjærligheten som krever en fullstendig selvutsettelse, er den som må reformeres, og det skjer gjennom den nye kvinnen som heller skal prøve å utrette noe i samholdet, skriver Jonsson (2001, s. 181). Her kan vi trekke fram Märtha som prøver å utrette noe, og stadig er på farten.

Märtha prøver ikke å la sin frihet gå på bekostning av forholdet hennes til Johan. Hun sitter ikke hjemme og venter. Moi påpeker at B hevder at kvinner ikke er frie på to måter, der den

²² Jonsson forklarer begrepet slik: «Det ekstatiske tilstand i *unio mystica* som framstilles i *Mannen ved min side* kan ses som ett uttrykk for en sinnlig passion. Som sådant ingår det i en innerlig mystisk fromhetstradisjon inom den katolske medeltidsmystiken som kallas brudmystik. I den framstilles Kristus som brudgum och den enskilda troende, själen eller kyrkan som brud.» (2001, s. 200).

ene er at de oppfordres til å gi av kall på sin eksistensielle frihet, og bli den Andre. Den andre er at de ikke har den samme konkrete tilgangen på det politiske, kulturelle og økonomiske i samfunnet, og skape et liv slik som menn. (forord i DAK 2000, s. 17). I Wagners roman har seksualiteten mulighet til å overskride alle disse vilkår, og scenen når Märtha og Johan har sex skildres slik:

Älskande börja sin stigning tilsamman med en barlast, en utrustning som himmel och jord samkat åt dem under millioner år. Så lång tid har det gått åt för att göra dig outgrundlig och fullkomlig för mig, min vän, och mig för dig. Människosläktet har levat en lång historia, för att vi av den skulle göra en brygd att berusa detta ögonblick med. (Wagner 1932, s. 226-227).

Det beskrives som om de overskrider jordiske vilkår og finner en enhet i et slags rom. Dette er ekstase, og den befinner seg «utenfor rommet». Dette er transcendens, og Märtha og Johan foreniges i sitt prosjekt. Ifølge Beauvoirs terminologi anerkjenner de den andres frihet. Det er sentralt at de har hvert sitt arbeid, de er likestilt økonomisk og juridisk. De er ikke gift. De er likestilt sosialt, og dette er viktig for at de har en fri kjærlighet. Innenfor den psykologiske dimensjonen, så elsker de også hverandre. Jonsson nevner også denne scenen og skriver at når paret atter «lander» på jorden igjen, så kommer også smerten fram (2001, s. 209). Dette fellesskapet som Märtha og Johan opplever i sin kroppslige forening, et symbiotisk forhold, som Jonsson mener (2001, s. 206-207) minner om den originale symbiosen med moren, et menneskes aller første kjærlighetsforhold. Isaksson & Linder påpeker (1977/1980, s. 464) at Märtha løftes over og bortom alt med kjønnskamp og tosomhet, og om de virkelig skal bli ett, så må mann og kvinne befri seg fra sin millionårige arv, som har utgjort en trette mellom dem.

Fra Märtha til Alice og Gretchen er det en enorm forskjell. Ulikheten uttrykker Svarte Sara også symbolsk: «Ja, tänkte hun under fallet, det är allt lätt att säga, för dem, som inte är maskar som krälar. Men inte för mig eller Alice eller Rupert eller gumman i lumpboden *som är en adress!*» (Wagner 1932, s. 110). Kommenterer mer under sammenligning. Her blir og symbolsk at Svarte Sara og de andre er som meitemark som kravler på bakken, de må som mark orientere seg så godt de kan for å ikke bli truffet av menneskene, som her er de mer privilegerte.

Svarte Sara, Alice og Gretchen tilhører en annen klasse enn Märtha, og Svarte Sara har ikke særlig erfaring med menn, og tenker: «Man skulle ta det lugnt, sa fröken Cronberger. Men om något hände då? Hur skulle man då kunna ta det lugnt?» (Wägner 1932, s. 102). Tankene til Svarte Sara summerer egentlig opp hele denne delen.

4.4 Grøt og makt

I patriarkatet holdes kvinner ikke bare nede av ideologisk dominans, men også av vold eller trusler om vold, trekker Gemzöe fram. Hun påpeker også at dens ytterste uttrykk er makten over kvinner som seksuelle skapninger, og det siste middelet menn har er voldtekt (2004, s. 47). Grunnet patriarkatet som system, vet kvinnene at det hjelper lite å si i fra. Volden og seksuelt misbruk foregår ofte i private sfærer og i hjemmet som rom.

I *Dialogen fortsätter* får Dagny vite at moren og faren skiltes over en grøttallerken:

- Man skils väl inte för en gröttallrik, sade Dagny glashårt.
- Jo. En gröttallrik med sirap på. Torkel och jag satt och åt frukost, det var då far var statsråd och han kom ner och hälsade på från Stockholm. Han kom in och blev ond för at jag givit pojken sirap på gröten, men de hade vi gjort till en vana i vår ensamhet, sade jag. Hur kunde jag våga att bilda vanor utan att fråga honom? Utan vidare tog han tallriken ifrån oss och gick ut i köket med den. [...] (Wägner 1932, s. 35-37).

Rent konkret er grøttallerkenen her en gjenstand for uenighet mellom partene, men symbolsk ligger det mye dypere. Gustav ønsker å styre hva som skjer hjemme uten at han selv er kroppslig til stede. Han bruker ord og handlinger uten å fysisk skade Stina, men psykisk forbeholder han seg retten til å ha makt over sin kone. Det er likevel fysisk, fordi han også tar grøttallerkenen fra henne. Han tar fysisk fra henne makten til å bestemme over mat og barneoppdragelsen. Gustavs psykiske vold mot sin kone og fysiske væremåte viser at han ikke gir henne den tilliten om at hun som kvinne kan vite hva det er å være en god mor, samt behovet for å opprettholde kontroll. Dette kan også ha noe med hva som skjedde med deres tidligere sønn, som døde av en matforgiftning, og at Gustav dermed vil ha kontroll over matinntaket. Han anerkjenner ikke Stina sin frihet. For Wägner var omsorg viktig, og hun mener at kvinnen har andre egenskaper enn mennene, og det at ikke Gustav anerkjenner noe så grunnleggende gjør at Stina må ut av ekteskapet.

Vold og voldtekt forekommer det ikke så mange eksempler på i romanen. Vi ser likevel at Gretchen ikke tørr å dra hjem til forloveden sin: «Men jag törs ju inte gå hem till honom, fast jag nog gärna ville. – Varför inte det, om du vill. Du ska ju gifta dig med honom.» (Wägner 1932, s. 101). Her er det Gretchen som snakker til Svarte Sara. Vi kan tenke oss at Gretchen ikke tørr fordi hun vet at hun ikke vil klare å si nei om forloveden ønsker å ha sex med henne. Vold og voldtekt er derimot noe som får større rom i neste kapittel, om Roll Ankers roman.

4.5 Oppsummering

Frihet er blitt løftet fram i analysen, og frihet er problematisert i forhold til arbeid på ulike måter i Wägners roman, gjennom karakterene, debatt, forhold, solidaritet og makt. Stina og Märtha er i Riksdagen med hver sine erfaringer, og de danner seg nye erfaringer ved den politiske deltakelsen, både i Riksdagen og som journalist. Det politiske i *Dialogen fortsätter* er viktig, det handler på mange måter om hvordan samfunnet skal se ut framover, og arbeid er en sentral del av det. Diskusjonen rundt kvinner og arbeid kommer sterkest fram i debatten mellom de borgerlige og de sosialdemokratiske kvinnene, fordi det viser at frihet betyr ulike ting for kvinnene. Romanen får dermed fram hvordan en identitet kvinne er vanskelig å enes om, og at i forhold til arbeid kan beskyttelse for arbeidsgiver og støtte være frihet for noen, mens å kunne ta det arbeidet man vil være frihet for andre. En debatt som også gikk for seg i Wägners samtid. Til tross for ulike erfaringer og tanker, opplever kvinnene solidaritet seg imellom, og får på den måten vunnet en sak. Dette gjelder scenen der komitéene skal diskutere fødesteder. Når det kommer til fødsel er mennene opprinnelig underlegne, men prøver å kompensere for det ifølge Wägners roman ved å ta makt over situasjonen.

I forhold til problemstillingen om hvordan arbeid står i relasjon til frihet, så er det Märthas journalistarbeid og Stinas Riksdagsarbeid som leder sterkest til transcendens i *Dialogen fortsätter*. Dette på tross av at Märtha opplever begrensinger for å få stemmen sin hørt og lyttet til i form av at hun er kvinne, og at Stina blir forsøkt sabotert av mennene i Riksdagen og behandlet som et barn. Framstillingen i romanen av arbeidet begge kvinnene gjør framstår likevel som meningsfull for begge, og de har selvbestemmelsesrett i forhold til det. I motsetning til Svarte Saras jobber, som ikke nødvendigvis handler om hva hun liker å gjøre. Et viktig poeng her er likevel at arbeidet hennes gir henne inntekt, muligheten til å bo uten en

forsørger med mer. likevel er det som Beauvoir påpeker innenfor en klasse som er undertrykt (2000, s. 780). Kjærlighet og seksualitet framstilles som kompliserte på grunnlag av kvinners situasjon og klasse i romanen. Kvinnene blir ufrie på to måter fordi de må være forsiktig med sin kjærlighet, men de blir også ufri ved en uønsket graviditet. Det kommer likevel fram av romanen at det er mulig å oppnå transcendent i kjærligheten, om begge anerkjenner hverandres frihet. Märtha og Johan oppnår dette, og får en transcenderende opplevelse når de har sex, hvor de svever opp over jorden til stjernene, og blir ett for et øyeblikk. En frihet som har mye med at Märtha er en borgerlig kvinne, men også at både hun og Johan har selvstendig arbeid/prosjekt og ser hverandre som subjekt. Märtha har nektet å gjøre avkall på sin eksistensielle frihet, og unngått å bli den Andre. Friheten problematiseres likevel for henne, for som nevnt så kommer hun likevel ikke inn overalt, og har ikke lik tilgang på det politiske, kulturelle og økonomiske i romanen. Muligheten til kjærlighet og fri seksualitet henger dermed tett sammen med arbeid, fordi vi ser at det er Svarte Sara som spør hvordan Märtha og Nils Erik kan ta det «lungt». Nils Erik Cronberger kan som mann ta det rolig, fordi selv om det ikke er etisk riktig, har han mulighet til å la være å anerkjenne andres frihet. Patriarkatet som system opprettholder denne friheten, samt kontroll over kvinnene ved hjelp av ideologi, og i ytterste konsekvens vold og voldtekt. Vi har sett at Stinas når hun er gift med Gustav, ønsker å kontrollere det hun gjør. Hun blir ikke anerkjent som et fritt menneske.

5 Analyse *Den som henger i en tråd*

Den som henger i en tråd (1935), skrevet av Nini Roll Anker, er en roman om en ung arbeiderkvinne Karen Anna, også kalt Karna²³, som jobber på en konfeksjonsfabrikk i en liten by på Vestlandet. Karna er rundt tretti år gammel, og bor sammen med sin gamle mor. Romanen handler om arbeidet på fabrikk, men den er også innom tema som seksualitet, kjærlighet, abort, og meningen med livet. Den framstiller en skildring av fabrikkarbeid på 1930-tallet, med fokus på arbeiderkvinner. Det er en tredjepersonsforteller, og personorientert rundt Karna, da det er hennes fortellingen tar utgangspunkt fra. Romanen er bygd opp med etterstilt narrasjon og vi følger Karna og syerskene fra juletider til det er vinter igjen, rundt ett år. Mye skjer på dette ene året med mange av romanenes karakterer, og særlig med Karna

²³ Karna heter opprinnelig Karen Anna, men blir som oftest referert til som Karna, noe jeg også vil gjøre i oppgaven min.

som individ. Tordis Ørjasæter kaller romanen for en utviklingsroman i biografien *Nini Roll Anker: en kvinne i tiden* (2000, s. 311), fordi Roll Anker går grundig til verks med hovedpersonen Karna og får fram hennes mange sider. Jeg vil først gjøre greie for et handlingsreferat av romanen og deretter se på situasjonen til syerskene. Situasjonen deres ser jeg opp mot relasjon mellom arbeid og frihet. Deretter en del om økonomi, og hvordan romanskildringen viser at økonomien deres er påvirket av deres situasjon. Etterfulgt av en del om forhold og kjærlighet, og hvordan kvinnene i romanen er undertrykt både som klasse og kjønn. Analysen avsluttes med en del om makt og vold, og en oppsummering.

I romanen jobber Karna og de andre syerskene flittig på fabrikken. Hverdagen består av arbeidet, naturopplevelser, kafébesøk og besøk hjemme hos hverandre. I begynnelsen av romanen ønsker Karna å debutere seksuelt, og drar til byens hotell for et stevnemøte med den handelsreisende Danielsen. Hun treffer en bekjent som jobber på hotellet, Jonas Kruse, og bestemmer seg for å snu på grunn av dette. Når vi møter syerskene i romanens åpning er det like før jul, og det blir varslet arbeidsstans på fabrikken, noe som også skjer igjen om sommeren. Karna blir også forsøkt forført og voldtatt av en kollega, Edvin Vold. Vold innleder deretter et forhold til Karnas venninne, Rakel. Vold og Rakel går på kino, kafé og treffes på Rakels hybel om nettene. Grunnet en hendelse på fabrikken blir Vold oppsagt og forsvinner fra byen. Samtidig oppdager Rakel at hun er gravid, og prøver å få kontakt med Vold. Da dette ikke lykkes vet Rakel at hun ikke klarer å beholde barnet. Karna oppsøker derfor legen i byen, Vangsteen, på Rakels vegne. Han vil ikke hjelpe dem. Ladi, en av de andre syerskene, ender opp med å hjelpe Rakel med et par strikkepinner. Rakel sliter med seg selv etter hendelsen, og blir med i Kari Hustad (moren til Karna) sin religiøse gruppe. Karna drar bort tre dager for å delta i en begravelse til sin onkel der hun kommer fra, Utvær, og får se hvor fattige de er på øyen. Når hun kommer hjem er Ladi sagt opp fordi en ny syerske, Adolfine, har klaget på henne. Karna går sammen med Gyda for å få Ladi tilbake. Etter denne hendelsen går Karna på et møte med arbeiderbevegelsen, og blir inspirert til å sette i gang en aksjon hvor til sammen tjue syersker samler seg for å kreve bedre lønn og vilkår. Tre representanter, Karna, Birgitte og Jakoba går til sjefene, og får til svar av brødrene at de skal se på saken i to uker. Kvinnene får dermed valget mellom å slutte og lønn for fjorten dager eller å fortsette på fabrikken. Det ender med at syerskene ikke tør å stå imot trusselen om å miste jobben og alt fortsetter som før. Bare Karna og Gyda forlater fabrikken for å starte for seg selv. Romanen slutter ved at de går ut av fabrikken, samtidig som snøen faller.

5.1 Syerskenes situasjon og eksistens

I *Den som henger i en tråd* stilles en rekke eksistensielle spørsmål som på ulike måter forholder seg til situasjonen syerskene er i, tett sammenvevd med arbeid, klasse og forhold. Gyda sier i utveksling med Karna etter at hun har slått opp med kjæresten Julius:

«[...]Jeg har det, jeg har – og er ikke mening med det. Så ska` jeg få satt mening på det! [...]Å er det vi er skapt for da, kan du si meg det?»

Karen Anna hadde ikke svar.

«Å har en igjen for å holde sig for god, kan du si mig det, du, som vet det!»

«Ti still nå, Gyda,» – hun vendte sig unda de ville øinene og tok efter kannen. «Kom og få dig kaffe.» (Anker 1935, s. 125-126).

Gyda spør seg selv om hva som er meningen med å være til når hun ikke lenger har Julius. Framstillingen av Gyda her må vi se i sammenheng med at Julius er sønnen til en av sjefene på fabrikken, Gunnar Strande. Gyda har slått opp fordi hun ikke ønsker å vente på Julius, hun vet at foreldrene har sendt ham vekk som en indirekte beskjed på at de ikke ønsker Gyda som deres svigerdatter. Her er det Gyda og Julius sin frihet til å ikke få hverandre, som ikke blir anerkjent, og Gyda blir undertrykt på grunn av klasse. Som kvinne ønsker ikke Gyda å vente på Julius, men hun spør Karna som holder seg mer unna menn, om hva man har igjen for å holde seg for god. Dette er noe jeg vil komme tilbake til, fordi det har betydning for muligheten til å gjøre noe med situasjonen og få mer frihet. Moren til Karna, Kari, spør også hva det er som driver sin datter, der Kari på sin side eksisterer for et liv etter døden, og mener datterens feil er at hun er for mye tilstede i verden. Jeg kommer ikke til å fokusere mye direkte på religion da det ikke er plass til det i oppgaven min. Det viktige er romanenes framstilling av at Karna ønsker å være tilstede i det som skjer i livet og prøve å oppnå bedring i hverdagen. Hun utvikler det hun har iboende i seg, at slik tingene er nå trenger ikke være slik. Hun kommer på den måten i en konflikt med andre og andre tankesett som er sterkt gjeldende.

Den faktiske hverdagen til Karna og de andre syerskene består av å møte på fabrikken klokken åtte hver morgen fra mandag til lørdag. Det er viktig å være presis, og det er tilstede en kontrollør, Kornelius, som noterer hvor mange som er møtt på arbeid. Kroppen deres er i den situasjonen, for å bruke begrep fra Beauvoir, og de er i den situasjonene nesten hver dag.

Det blir en del av deres levde erfaring, og på den måten en del av det utgangspunktet de orienterer seg rundt i verden med. For å starte med at denne situasjonen likevel gir kvinnene noe frihet kan vi se gjennom Karnas refleksjoner over et annet scenario, som setter hennes situasjon i et bedre lys:

Mann og unger kan det bli; fattigdom og slit blir det for henne og hennes like. «Hadde jeg enda ikke gått bort og giftet mig, Karna,» – *det* blir det. Og – hun hadde ikke villet inn i den elendigheten – dit hadde hun kunnet komme, hun som en annen! Gi op friheten og fortjenesten for arbeidsløs mann og sultne barn ... hun hadde sett nok av det! (Anker 1935, s .7).

Fokuset er her på Karna, og vi får tilgang til at hun tenker over noe moren tidligere har sagt, om det å gifte seg og hva det har ført med seg. Jeg senere under delen om forhold og seksualitet diskutere vilkårene for hvem man eventuelt gifter seg med. Utgangspunktet her er at Karna har noe frihet, fordi hun snakker om å gi den opp. Dette er fordi en mann fra samme klasse som henne selv og barn i denne sammenhengen vil gi mindre konkret frihet, mindre handlingsrom. Også Anemari Neple peker på lønnsarbeidet som frihet, men også som et fengsel (2017, s. 276). Selv Mathisen er enig i at kvinnene som skreddere har noe mer frihet enn de andre, og at arbeidet gjør de uavhengige (2019, s. 263). Beauvoir minner oss også på dette, at selv om arbeiderkvinnene er selvstendig i økonomisk forstand, så er de det i en klasse som er økonomisk undertrykt (2000, s. 780). Arbeidet er likevel et fruktbart spor å følge i forhold til frihet, fordi det blant annet er en inngang til en verden utenfor hjemmet.

For å forstå enda bedre hvorfor Karna og de andre er i en situasjon med noe frihet må vi se på flere situasjoner for en arbeiderkvinne på 1930-tallet. En annen situasjon er å ta seg en huspost. Derfor kan det være nyttig å se på hvordan dette ble problematisert på denne tiden. I en artikkel fra *Statistisk Sentralbyrå* skriver Espen Pål Søybye om en undersøkelse gjort i 1937 angående hushjelpenes arbeidsforhold (2000). Her kommer det fram at det var vanskelig å bestemme lønn og arbeidstid for hushjelp, fordi man blant annet fikk kost og losji, og man regnet med at arbeidet begynte når man stod opp og at man var ferdig på arbeid når dagen var over. Å ha en huspost kunne være å være hushjelp i et hjem, gård eller lignende. I *Den som henger i en tråd* blir denne situasjonen og måten å bo på nevnt i forbindelse med den litt eldre syersken Ladi. Hun er en dame på rundt 60 år, når vi møter henne i romanen. Hun framstilles som en dame som holder seg for seg selv, og ikke ønsker å ha kontakt med noen. Ladi holder til på et loftværelse i byen som hun leier, og dette er frihet for Ladi. For å forstå dette rommets betydning for henne må vi gå tilbake til bakgrunnen til Ladi.

Ladi sin historie begynner med hennes første arbeid, som 15-åring, på en huspost for en madam på en gård. En dag treffer hun den gangen 26 år gamle Olaus Strande. De blir funnet sammen i sengen til Ladi, hvorpå Ladi mister husposten sin. Hun får derimot penger av Olaus, noe hun beskriver som: «Da fikk hun *friheten*» (Anker 1935, s. 136). Friheten blir for Ladi å styre hverdagen selv, slippe å slite for noen andre fra morgen til kveld, i en bolig som ikke er hennes egen. Friheten for henne må være at hun kommer seg bort fra husposten, og begynner som prostituert, hvor hun får bo på gårder, fine hybler og hjemme hos menn, hvor hun bytter seksuelle tjenester mot brennevin. Det er en pris å betale for dette, og det vil diskuteres mer i diskusjonen om seksualitet og forhold, men det gir Ladi mer frihet enn husposten. Det er interessant at Roll Anker velger å utheve «*friheten*», med kursiv, og legger dermed ekstra vekt på betydningen av at det faktisk er frihet i det. Ladi gjør dette i tjue år før hun havner i fengsel, og mister mye av sin eksistensielle frihet. Det er på grunn av en pengebok hun har vært med på å stjele:

For den lappens skyld kom hun på fengselet. Da var det hun mistet *friheten*. Hun tenker mest på den tiden; mest på den. Enda går hun *de* trappene. . . Ned trappen til utgangsdøren om morgningen, ifølge med opsynskvinnen; nøkleknippet henger utenpå forklæet til opsynet . . . [...] Fullt med kvinnfolk, gamle og unge, som ingensteds kan gå uten på gruset og gresset.. Men utenfor gjerdet høie hus. Høie, frie hus i *byen*. (Anker 1935, s. 136-137).

For å forstå dette bedre, må man tenke på fengsel og sammenligne det med å ikke være i fengsel. Når Ladi er i fengsel kan hun ikke utnytte seg av sin eksistensielle frihet fullt ut, hun kan ikke gå hvor hun vil. Det er fysiske hindre for henne. Roll Anker har også uthevet «*friheten*» her, som noe Ladi igjen har mistet. Alle rom og steder utenom fengselet kan hun ikke besøke, og hennes orientering er i høy grad avhengig av å bli fulgt av en som har oppsyn. Det er mye symbolikk her, som nøklene som låser henne inne, som hun ikke har tilgang på. Husene som svaier utenfor, frie, fordi man kan gå inn i dem og ut av dem som man vil. Det er mulig og gå opp og ned trappene som man vil, til motsetning i fengselet hvor Ladi blir fulgt ned trappene. Kanskje har det også noe med at Ladi leier en kvist i byen når vi møter henne, for en et kvistværelse er jo nettopp øverst i en bygning. I dette tilfellet er det først og fremst fysiske hindringer for Ladi på grunn av fengselet, men situasjonen hennes avhenger av seksualmoral og klasse. Til forskjell fra Olaus som vi møter i romanen som fabrikkier, med

en helt annen tilværelse enn Ladi. Når Ladi til slutt kommer ut av fengselet får hun tilbud om en huspost igjen.

En huspost er ikke det samme som fengsel, men det setter en del begrensninger, noe Ladi gjør klart etter at hun kommer ut fra fengselet: «Hun vilde ingen huspost ha; hun vilde ha friheten.» (Anker 1935, s. 138). Hun utnytter det at Olaus en gang utnyttet henne, og hun får reisepenger og arbeid på fabrikken av ham. Der har hun jobbet de siste 24 årene når vi treffer henne i romanen. Med husrom på en kvist, uten å låse døren. Den største friheten er å ikke være låst inne, og gå rundt og eie sin egen kropp, samt situasjon. Jeg kommer tilbake til det med kropp senere, men det arbeidet betyr for Ladi er at hun har råd til å leie dette rommet, som hun kan la stå ulåst. Dette forstår vi som leser når vi får kjennskap til bakgrunnen til Ladi. Arbeidet gir på denne måten Ladi frihet, selv om hun er undertrykt som kvinne og for den klassen hun tilhører.

I sin situasjon har syerskene noe konkret frihet, de har muligheter med fri på kveldene og om søndagene. De kan gå de fleste steder, men de blir ikke invitert til de samme sammenkomstene som de borgerlige. Orienteringene deres er også preget av at de er kvinner, og blir de overfalt eller voldtatt i ytterste konsekvens så er det lite hjelp å få. Jeg tar opp mer av dette senere i denne analysen. Det positive med rammene for arbeidet er det at de har noe frihet, de kan gå til eget hjem, rom eller hybel. De har ikke ansvar for mann eller barn, i forhold til slik det er lagt opp i samfunnet. Til nå har jeg sett at det finnes framstillinger i romanen av fabrikkarbeid, husposter, prostitusjon, fengsel og giftermål innen samme klasse. Arbeidet på fabrikken gir noe mer frihet enn annet arbeid, men det jeg påstår at det likevel leder likevel til immanens, fordi det er repetisjon og ikke et valgt meningsfullt arbeid, no jeg skal se mer på i neste del. Syerskene gjør arbeidet for brødrene Strande og for byen, ikke for seg selv. Kvinnene på systuen i fabrikken er i en klasse som blir undertrykt på flere måter, og en av dem er økonomi.

5.2 Økonomi, solidaritet og identitetspolitikk

Kvinnene som arbeider på fabrikken er generelt lei av at arbeidet deres blir dårlig betalt. Roll Ankers romanpersoner opplever arbeidsstans, mangel på feriepenger, og lite fritid med unntak av når fabrikken er stengt. Noe som ikke er å regne som fri og ferie, men heller en usikker

tilstand som arbeidsløs. Kvinnene arbeider fordi de trenger en inntekt. Det går hardt utover dem økonomisk når de går arbeidsløs, fordi de ikke kan sløse med oppsparte midler og må gjerne ty til kreditt. Kvinnene er slik dobbelt undertrykt både som klasse og som kvinne, fordi de tjener mindre enn mennene og som klasse. Derfor blir det også mer utfordrende og en annerledes kamp enn for de mannlige arbeiderene, som også slet under denne perioden. I romanen trekkes det fram som at det er mer synd på mennene, og fabrikken som står(annen). Frigjøringen er mer komplisert for arbeiderkvinnene, fordi de må kjempe for en klassemessig frigjøring, i tillegg til en personlig, påpeker Tøsse (1977, s. 85) i sin masteroppgave om romanen. Kvinnene var ikke på den tiden regnet som forsørgere, og fikk derfor lavere lønn. Kvinnene er undertrykt som klasse fordi de står i en svak gruppe i samfunnet, og dette er og noe Berit Veia er inne på i sin masteroppgave.

Skredderne produserer klær for fabrikken, og får betalt per plagg. Jeg vil påpeke at de her kun produserer og reproducerer fordi de konstant gjør det samme: «Det var bakken op til fabrikken, hun gikk op og nedover, op og ned. Samme arbeid dag ut og dag inn; frokoststans og middagsstund; kveldene hjemme, når hun lå på divanen og hvilte ryggen. Det var alt sammen...» (Anker 1935, s. 6). Jeg tolker det som et mekanisk arbeid, og fabrikken noe syerskene prøver å holde i live. Når de jobber pustes det røyk ut og bestillingene sendes ut. Jeg påstår dermed at det leder til immanens, for romanenes skildring av arbeid kan teoretiseres med hjelp av Beauvoirs begrep, immanens, hvor hun la til typisk arbeid som å vaske, lage mat, føde barn, alt som er med på å reproducere kroppen og opprettholde liv (2000, s. 698). Beauvoir var tilhenger av Karl Marx, så hun ville nok ikke være enig i dette, og heller mene at det å produsere produkter er noe som leder til transcendens. Selv om kvinnene jobber så hardt de bare kan, stilner likevel fabrikken innimellom på sjefenes ordre. Det gjør fabrikken like før jul, og om sommeren, og det er ikke kvinnene selv som bestemmer at den skal stoppe.

For at kvinnene skal få det bedre og kunne oppleve arbeidet som mer meningsfullt for dem så trenger de å gjøre noe og det er her begrepene solidaritet og identitetspolitikk blir sentrale. Roll Anker skildrer arbeidsvilkår og frihet på den måten at arbeidet først vil lede til transcendens om det er mer bestemmelsesrett, kreativitet og bedre betaling. Karna trenger også å kjenne på mer solidaritet og tilhørighet med egen klasse. Rundt jul er det ikke uvanlig med mer veldedighet, og i romanen får Karna og moren besøk av en borgerlig frue, fru Olsen, som vil gi dem litt ekstra til jul. Karna nekter å ta imot penger av henne, og mener de ikke

trenger det. Besøket gir grunnlag for en ny krangel med moren, og hun tenker for seg selv etterpå, da moren spør hva hun har å fare med:

... Hvad har *du* å fare med, Karen Anna? Hvad hadde hun — hvad hadde hun? Lengt. Og fortærende uro i brystet... Kav for å være til. Hadde hun annet? Men ut av det hadde hun reist sig imot dem — imot en fremmed; imot moren selv. Så liten var hun, at hun ikke hadde råd til å stå ved at hun var liten. Så bortbyttet at hun ikke vilde se, det skal mer kraft til å ta imot enn til å gi. (Anker 1935, s. 27).

Her kommer det fram av hovedpersonen Karna at hun har denne styrken som Ørjasæter påpeker (2000, s. 311). Hun føler seg liten, men hun har stått imot moren og fru Olsen. Alle har den samme eksistensielle tilstanden, i utgangspunktet. I tilfellet med fru Olsen velger Karna å si nei til pengene i første omgang.²⁴ Det er først når Karna begynner å handle at det begynner å skje noe. For alle har muligheten til å gå til sjefene hver eneste dag, hvert eneste minutt og sekund, hvor syerskene heller tenker irritert over situasjonen eller deler den med de andre. Den muligheten til å reise seg opp og bevege seg inn til sjefen er der hele tiden. Det sitter så sterkt inne at de ikke skal gå dit, noe som er fordi de som kvinner lettere oppfører seg underdanige, noe Tøsse (1977, s. 20) blant annet påpeker. På den måten godtar de også hvordan de blir behandlet, fordi de opptre i den rollen de tror de skal opptre i. vente på en annen rolle hjelper ikke.

Jeg har tidligere argumentert at solidaritet er noe flyktig som oppstår fra tid til annen. Roll Ankers roman kommer solidaritet gjennom båndet syerskene har ved å være kollegaer, og være i liknende situasjoner. Eksempel på dette er når Karna tar til orde for at Ladi må få komme inn på fabrikken igjen, selv om hun har en bakgrunn som prostituert; «*For hun var en av oss, om hun så har vært på tukthuset!*» (Anker 1935, s. 191). Det som har hendt er at en ny syerske Adolfine ikke har villet jobbe med Ladi, men hennes bakgrunn, og på den måten fått henne oppsagt. Karna får henne altså tilbake, og etterpå skjelver hun: «Bare med ord hadde hun snudd dem! De hadde gått tilbake på det, de hadde gjort «i feber». De hadde fått en ny feber; og hun hadde gitt dem den. —« (Anker 1935, s. 192). Karna føler på å ha ledet, og vendt kvinnene og fått Ladi tilbake.²⁵ Vi kan ikke sikkert vite hvor mye solidaritet alle føler

²⁴ På side kan man lese om at Karna først avstår fra pengene, og senere etter en prat med moren, går hun tilbake til fru Olsen.

²⁵ På side kan vi lese om turen til Utvær, og Karna har akkurat kommet tilbake herfra, og forstått at hun ikke er noe mer spesiell enn andre.

med Ladi her, men Karna og Gyda kjenner på en samhörighet som oppstår der og da. Mathisen støtter opp under dette, og skriver at dette legger vekt på følelsen av samhold. Karna har sin glede i opphavet av at hun kjenner en kroppslig tilhørighet med de andre arbeiderkvinnene ved å dele denne opplevelsen (Mathisen 2019, s. 286).

Andre eksempler på at kvinnenes samles er når en god gruppe av dem endelig organiserer seg. Kvinnene har møttes på hybelen til Birgitte for å diskutere, og da bryter det ut en tirade av opplevelser:

Ja, når de *tenkte* på... samtidig talte fler i munnen på hverandre, med ansiktene vendt mot Karna. Enn den våren de arbeidet til over ti om kvelden i tre uker, og Gunnar kom dragendes med unge Meyer ifra Bergen og gikk rundt på verkstedet og pratet og sa at ja dette var overtidsarbeid, da, men så tjente skredderne hans godt også, da! (Anker 1935, s. 207).

I denne scenen når kvinnene snakker sammen på hybelen til Birgitte flommer det over av deres levde erfaring. Erfaringer de har kjent på kroppen, og som utgjør grunnlag for hva som er frihet for dem. Kvinnene er i situasjonen, og opplever at sjefene sier noe helt annet enn det de kjenner på selv. Her ved eksempelet med Meyer der brødrene gir ham inntrykket av at de jobber overtid, og at skredderne tjener godt. Vi som leser romanene aner ironien i dette, fordi det er ikke det som er tilfelle, syerskene får kun betalt per plagg, og ikke per time. Dette er bare en av flere erfaringer, hvor de opplever det som urett, mens sjefene på sin side kan bestemme hvordan de ønsker å styre bedriften: «Hvem sørget over stansen på konfeksjonsfabrikken? – Byen tok den rolig. «De små brødrene,» var populære i byen – bra borgere, gode skatteydere, fornuftige folk. Olaus og Gunnar Strande drev forsiktig – en liten stans, en pust i bakken, så gikk hjulene igjen.» (Anker 1935, s. 15). Det er brødrene som tjener gode penger på fabrikken. Jeg er enig med Tøsse, om at det er tilstede en individualistisk og liberalistisk tankegang, som bare er til fordel for de som kjøper arbeid (1977, s. 17).

Brødrene Strande er avhengig av arbeidende kropper, men ikke av en bestemt kropp, det gjør at kvinnene kan byttes ut. Det betyr at de ikke anerkjenner syerskenes frihet, og om de tar seg friheter som å oppsøke sjefene, så kan kvinnene risikerer å være den som taper. Det vil si at den modellen som drives er gunstig for Strandebrødrene, da de kan sette prisen, øke etterspørselen, samt at de kjøper tjenester av sine ansatte, ved at de syr og gjør den delen av

jobben. Dette går imot Beauvoirs etikk: «Den som ikke anerkjenner egen og andres frihet, den som undertrykker og begrenser friheten, lever ikke moralsk ifølge Beauvoirs etikk. Dette er undertrykkerens situasjon i *Det annet kjønn*.» (Pettersen 2006, s. 291). Deres frihet til å drive bedriften slik som de vil undertrykker andre, og den vil da ikke være ekte. Syerskene ønsker mer frihet i forhold til sitt arbeid, de ønsker anerkjennelse for den de er som subjekter, og går derfor til sjefene.

Det ender opp med at tjue syersker går sammen, med Karna, Birgitte og Jakoba i spissen. Det er disse tre kvinnene som skal gå til sjefene og sette fram forslaget. De får fram det de vil si, og aksepterer at sjefene får tid til å tenke på det. Dette gjør at Strandebrødrene vinner tid, og noe som er en strategi fra deres side. Sjefene får greie på hvor mange de er, og kan med sikkerhet da svare at skredderne kan si opp jobben med lønn for fjorten dager, eller møte opp på fabrikk som før neste mandag. Når skredderne møtes om søndagen, og får vite dette av Karna, Birgitte og Jakoba, blir de fleste urolige, og sier til hverandre:

Hadde de det ikke *bra*? Hadde de ikke frihet om kveldene? Hadde de ikke rum og hybler og kaffe på kjelen? Kom de ikke til hverandre med håndarbeidet sitt og satt sammen så mang en kosestund? Og hadde de ikke *arbeid*? (Anker 1935, s. 232).

I sitatet overveier syerskene om ikke situasjonen deres er god nok som den er, og de nevner at de har både frihet og arbeid. Arbeidet gir dem faktisk penger til å betale husleien og å ha litt til overs til kaffe og diverse. Jeg nevnte tidligere at deres erfaring og situasjon som gir dem grunnlag til å sette fram hva som er frihet for dem. Her tenker mange over hvilken frihet de faktisk har, en faktor som er med på å overveie om de ikke har det greit nok. Selvsagt har de mye å være takknemlig for, sett i forhold til andre situasjoner, samtidig er dette en strategi fra sjefenes side. Fordi sjefene truer med at det er mange andre kvinner som bare venter på å ta jobben. Dette skaper et skifte i stemningen. Alle har sine egne tanker, erfaringer og drømmer i en gruppe med mennesker, så det er ikke enkelt å få noe til. Viktigheten av at kvinnene samles løfter også Mathisen fram (2019, s. 287) når hun skriver at kvinnene må stå samlet som én arbeiderkropp og et arbeiderfelleskap, for at de skal kunne vinne fram politisk. Da med krav om kroppslig selvvråderett for individet, som er en arbeidssak like mye som det er en kvinnesak. Jeg skal se videre på dette med identitet og identitetspolitikk her, fordi det er et problem både når det gjelder klasse, men også kjønn.

Det er vanskelig å få det økonomisk bedre, når det er sterke krefter i sving med tanke på at man ikke bare identifiserer seg som kvinne, men også på tvers av klasse, tro med mer. Jeg så i analysen av *Dialogen fortsätter* at identitetspolitikk er et problem i forhold til å vinne fram mer frihet. I *Den som henger i en tråd* er det også mange ulike individer, selv innenfor samme klasse og kjønn. De tjue syerskene møtes for å diskutere den ny beskjednen om å fortsette eller å si opp. I den første delen av sitatet under er det Anna Kleve, en av syerskene som snakker:

«-Vi får rådføre oss med samvittigheten vår, hver og én. Jeg for min del har slettes ikke lyst å gå. Og tillit til Olaus har vel ingen». [...] «Vi har da tolv timer å tenke i.» – «Hver må bestemme for sig!(obs)»[...] I morgen gikk de på arbeid, allesammen! (Anker 1935, s. 234-236).

I resten av sitatet er det et av flere eksempler på at de andre sier lignende ting, de har kun tolv timer på å tenke, og de skal de bruke godt. Det som er viktig å legge merke til her er at hver og en som individ må bestemme seg, og gjøre et individuelt valg. Dette kan virke som romanenes logikk. Men de gjør jo egentlig ikke det. Det siste er det Karna som tenker, og hun spår at alle kommer til å gå på arbeid. Logikken blir at alle blir så usikre på hva de andre gjør, og ønsker ikke å risikere å havne utenfor eller utenfor arbeid, og de går på arbeidet. Det fortellertekniske gjør her at vi ikke tror på det syerskene sier om at de ikke har lyst til å gå, fordi Karna vet at de kommer til å gå. Det er fordi fortelleren får fram at de kun utsetter valget, ingen vil si der og da at de ikke tør å la være å gå. Alle har mulighet til å gå ut i streik, men ingen griper den. De fortsetter i fabrikkimmanensen. Kollektivet kolliderer, og når mandagen kommer så går alle på arbeid. Jakoba og Birgitte snakker sammen da de har gått fra møtet begge to, den søndagen. Det er de to som har vært hos sjefene med Karna, : «Du vet det er forskjell på oss, som har vært organisert ifra før.» - Ja, du vet det er forskjell...» (Anker 1935, s. 236). De har vært organisert før, og vet kanskje mer enn Karna om at ting tar tid, og at det er lett å bli overivrig. Likevel virker de veldig passive.

Noe må likevel til for at det skal skje en endring, ideelt skulle alle kvinne stått fram samlet om i sitt arbeiderfelleskap, med sin arbeiderkropp. Fordi kvinnene er jo redd for å bli erstattet av andre kvinner som vil ha arbeid, og på den måten får ingen det bedre. Det skjer ingen endring om man går tilbake til det komfortable livet man hadde før, kvinnene ledes lettere inn i immanensen. Fordi det handler om arbeidsvilkårene og måter å forholde seg til arbeidet på

mer enn arbeidets innhold. Karna gjør likevel en endring, etterfulgt av Gyda som sier til henne:

Men aldri så kom du, og maskinen din stod dér og glante så stygt på mig at, og de sa at nå kommer a ikke, når a ikke er kommen *nå*. [...]Hun hikstet og lo og hikstet. «Farvel med hele fillefabrikken! Det var du som gav mig kaffi da Julius hadde gått ifra mig!»[...] «Jeg *kom*,» sier hun lavt. «Jeg var ikke likere. Men så fikk jeg se Kornelius. Jeg så øinene hans. Da tenkte jeg, at slik vilde øinene bli herefter — på alle. Det var det, som berget mig. Om det ikke var stort jeg berget. Ikke annet enn Karen Anna Hustad, vet du» — hun smilte vékt. (Anker 1935, s. 248).

Det ender altså opp med at Karna og Gyda slutter. Gyda har sett at Karna ikke har kommet på arbeid og løpt etter Karna, fordi hun føler urett ved situasjonen og vennskap og samhold med Karna, som har vært god med henne tidligere. Karna på sin side har også møtt opp på fabrikken, kun får å snu igjen. Hun vet at de vil bli sett på som de som tapte mot sjefene, og det vil føles enda verre. Øynene markerer den andres blick i sitatet over og er viktig i forhold til frihet, som et enda sterkere blick på at friheten deres ikke erkjennes. De går ut i snøværet sammen i uvitenheten, samtidig som de andre starter arbeidsdagen (Anker 1935, s. 291). Scenen gir en følelse av frihet og gir leseren av romanen en forløsende følelse. Å kunne bevege seg vekk fra fabrikken, orientere seg mot det ukjente, og legge den i bakgrunnen av sin orientering. Kroppen er også i en ny situasjon, den er foreløpig fri og må nå finne nye måter å løse livet på. Karna og Gyda er klar over at de eier sin egen arbeidskraft, de trenger ikke være en del av produksjonsforholdene på fabrikken. Om de får til å produsere egne klær, er det ikke arbeidet som endrer seg men vilkårene og hvordan de da kan forholde seg til arbeidet, hvilken kan gjør at det leder til transcendens. Arbeid, og enda mer frihet.

Kvinnene blir altså lettere dobbelt undertrykt fordi man ikke bare er kvinne, man tilhører også en undertrykt klasse. De tjener lite på grunn av begge deler, men det å holde seg i arbeidet og holde seg unna menn gir den en del frihet likevel. Det viser at lønnsarbeidet er en kime til frihet, selv om man også på ha på plass trygghet, rimelig lønn, gode vilkår, som ikke finnes på fabrikken. Friheten er også der fordi det finnes mer hindrende og begrensende situasjoner å være i. Karna hindres på flere måter fordi hun ikke vil identifisere seg med arbeiderklassen, og det er viktig for romanens forståelse av arbeid og frihet at hun gjennomgår en reise for å identifisere seg mer med sin klasse. Forankret i romanen er det beskrevet som av at hun

kommer av finere folk, og bruker slektens slektskap med kong? Først når hun identifiserer seg kan solidaritet med de andre oppstå på ordentlig, og endring kan finne sted. Selv om det er mange identiteter innad hos arbeiderklassekvinnene, så er det en fin linje der de kan enes om sin situasjon og levde erfaring. Problemet er også at selv om kvinnene vet de er utsatte i forhold til menn, så drømmer de også om et lykkelig samliv og en mann som skal komme å «redde» dem. Noe jeg vil ta opp i neste del, for å se hvordan arbeid og frihet virker inn på forhold og seksualitet.

5.3 «Ingen risikerer noe med en fabrikkjente!»

Seksualitet henger sammen med frihet i forhold til begrensninger og muligheter til å utfolde og utforske egen seksualitet. Lysten kan dermed komme i konflikt med hva som er forventet av kvinner i samfunnet. Her vil jeg se arbeid i relasjon med frihet, og innvirkninger det har på samliv, seksualitet og kjærlighet. Moi skriver at kroppen er den særegne måten vi er til i verden på, men at den også er et objekt rent fysisk (1998, s. 68). Det vil si at vi eksisterer i verden helt spesifikt for vår kropp, og ser verden ut fra denne. Vi er også et objekt fordi vi kan røre ved oss selv og andre, slik som vi stryker en katt eller holder rundt en kaffekopp. Arbeiderkvinnene blir i romanen på mange måter behandlet som om de var gjenstander: «Arbeiderskene var populære på sin vis, de også. De fleste var nette i klærne — sy kunde de jo. Og unge ansikter pyntet op i gaten. Hendte det noe med en og annen av dem, gav det stoff til samtale — her hendte ikke så meget.» (Anker 1935, s. 15). Fortelleren i romanen forteller om dette på en distansert måte, for å få fram hva byen «tenker». Her kunne man likeså godt ha beskrevet en pen pyntet julegate og om det skjer noe med kvinnene er det like spennende som en krimserie på Netflix i dag. Dette synet «mange» har bekrefte senere i romanen, da Karna og Karna er på skitur, og Karna forteller Rakel om Edvin Volds voldtektsforsøk den høsten. Rakel påstår så at Karna ofte turrer folk og at hun er kald, hvorpå Karna svarer sjokkert:

«Kald? Åssen er det du prater? De er *efter* sånne som oss! Vi er til å ta efter for hvermann! Vi har ikke folk til å verge oss! De risikerer ingenting med en fabrikkjente, tror de.»

«Det er vel ikke lett å være mann heller.»

«Jeg hadde ikke trodd , det var slike ord, jeg skulde få høre av *dig*.» (Anker 1935, s. 51).

Karna bekrefter på denne måten det «byen» tenker og slik samfunnet er innrettet, fabrikkjentene er utsatte. Bakgrunnen for at Rakel tar Edvin i forsvar er fordi hun har begynt å gå sammen med ham selv. Gjennom Rakel får vi fram byens perspektiv på saken. Karna og Edvin er også tidligere blitt sett mye sammen i en periode, og det er et bevis på at «sladderet» i byen fungerer. Problemet er at Karna vet at om hun hadde blitt voldtatt hadde det ikke nyttet å si ifra. Hun har heller ikke sagt ifra om forsøket fra Vold sin side. Kvinner blir også seksualiserte objekter i offentligheten, noe som henger sammen med at menn søker seksuell fristelse utenfor hjemmet, da blir kvinnene på gaten enten fristerinner, prostituerte, lesbiske eller dydige kvinner i nød, trekker Pärsson fram (2011, s. 23). Å være en «fabrikkjente» er å bli definert av yrket og det viser at de ikke blir anerkjent som subjekter. Rakels følelser for Edvin kommer i veien for å få det bedre også på dette området i livet.

Å være sårbar som kvinne er for så vidt noe som går igjen på tvers av klasse. Olaus ser på sin kone som en han kan bytte ut når hun dør. Karna er en vakker kvinne, og slik som mennene i romanen orienterer seg mot henne så ser de på henne som et objekt de gjerne vil ha. De som subjekt ser henne ikke som et annet subjekt, de ser bare hva de har å vinne på det. Legen Vangsteen foreslår at hun kan komme og lese hos ham om kveldene, og Karna tenker etterpå: «[...] – Vangsteen, som hadde «lange, ledige aftner» – var det *hennes* beste han vilde?» (Anker 1935, s. 163). Legen anerkjenner ikke henne som et subjekt, og ser bare Karna som vakker. Dette viser at frihet heller ikke kommer av å gi opp arbeidet for å gifte seg med en rikere mann, eller la dem gjøre livet enklere. Karna får tilbud av legen Vangsteen, men også av Olaus, og etter at Olaus endelig spør om hun vil komme inn i huset som selskap til madammen, hvor hun sier nei, tenker han: «Han fikk ikke Karna. Han fikk henne aldri!» (Anker 1935, s. 228). Karna har her mulighet til å bli husmor og bestyrer over et hjem, noe som Neple påpeker (2917, s. 284) i sin tid ble forsøkt gjort virkelig som et frigjøringsprosjekt for arbeiderkvinnene. Selv om hun påpeker at de i noen tilfeller gjorde det, så ønsker Karna å bestemme over sin egen kropp. Ifølge dimensjonene til Johansen så vil Karna ved å gifte seg havne i et juridisk og økonomisk avhengighetsforhold til mannen. Dette viser hvor sterkt menn er koblet til økonomi. Det hele går mot at Karna holder seg for seg selv, og Mathisen påpeker (2019, s. 265) dette som Karnas grunnholdning, og hvorfor hun holder seg unna menn.

Grunnen til at dette er komplekst er at om kvinnene gjør som de ønsker, flørter med menn, ikke bryr deg om ryktet, så blir de ikke tatt på alvor. Dermed blir frigjort seksuell oppførsel et hinder for å få det bedre, og dermed mer frihet. Et potensielt seksuelt rykte stenger dørene for kvinnene trekker Mathisen fram (2019, s. 264-265). I *Den som henger i en tråd* er det Gyda som blir romanpersonen som får dette klarest fram, hun kan for eksempel ikke være representant for kvinnene når de skal fremme kravene sine for sjefene, nettopp på grunn av ryktene om henne: «Det måtte ikke være noe å utsette på de tre, som skulde gå til sjefene. Det måtte være arbeidssker, det stod respekt av.» (Anker 1935, s. 210). Gyda har blant annet vært sammen med sønnen til Gunnar Strande, og er kjent for å flørte en gode del. Gyda framstår som en mer frisinnet jente enn de andre, og gjør som hun vil. Noe det også kommer fra at Karna beundrer med Gyda. Karna har selv ved en anledning vært nære på å få et annet rykte. Hun går under navnet «isjomfrua» og mange mener hun framstår som kald. Det er i et politisk ståsted en fordel, for det gjør at man kan tar Karna på alvor. Likevel ser ikke de andre at ingen føler så intenst og sterkt som Karna påpeker Ørjasæter (2000, s. 311). Karna er en splittet person, og romanens åpning er skildringen av henne på vei til et stevnemøte.

Karna skal etter planen møte en handelsreisende, Danielsen, på et hotell i byen. Beskrevet som en fin herre, som hun etter planen skal gjennomføre sitt første samleie med: «For en gang måtte hun friste det, hun også. En gang måtte hun få vite, hvad det var, hun også. Det var ikke noenting å grue for — fine herrer er hensynsfulle, det sa alle.» (Anker 1935, s. 5). Vi leser en dobbelthet i sitatene, vi leser at de er hensynsfulle, men vet at disse herrene nok er langt fra så omtenkssomme som Karna tror. Den mannlige seksuelle friheten gjør at mennene ikke risikerer noe med å ha sex med flere, verken uønsket graviditet eller rykter som ødelegger. De trenger ikke å anerkjenne andres frihet. Her vil jeg vise et eksempel på hvordan frihet, rom og kjønn utspiller seg. Orientering er knyttet til bevegelse, stor eller liten. Om vi beveger oss fra et sted til et annet så har det en betydning i forhold til hvordan interaksjonen mellom kjønnene blir, og hvordan makt virker inn skriver Pärsson (2011, s. 8). Karna når aldri helt fram, fordi hun treffer Jonas Kruse i resepsjonen. Hennes bekjente Kruse blir en advarsel og et tegn på alt det negative som kan skje. Det er en grunn til at hun tar turen, og vi vet ikke hva som hadde skjedd om ikke hun hadde møtt Kruse. Hotellet som plass og rom blir et sted hvor Danielsen kan orientere seg i offentligheten, sitte å vente på rommet sitt, uten at noen reagerer noe særlig.

Det er Karnas orientering som er full av spenning, raske skritt og et hav av tanker. Det er hun som er på vei til ham. For å møtes i samme bygning, det samme rommet. Forskjellen er at hun er kvinne, han er mann. Hun er arbeiderkvinne og vil ha med seg «snakk» om seg selv hele livet, til forskjell fra Danielsen som er handelsreisende. Dette tenker hun etterpå:

Så nære hadde hun vært ved å miste ryktet sitt. Så nære på hadde hun mistet de eneste klenodiene, hun hadde. . .

Vilde han si til Jonas: Det var henne jeg ventet på? Det trodde hun ikke om Danielsen. Han var real, det trodde hun om ham. (Anker 1935, s. 10)

«Klenodiene» er et viktig symbol her, dette blir både symbolikk i form av at hun har sitt kjønn, men også sin arbeidsevne, og viktig for den politiske bevisstheten Karna utvikler under romanens gang. Dermed har «klenodiene» stor betydning for forståelsens av frihet i romanen, og Karna hadde ikke hatt samme muligheter om hun hadde valgt å møte Danielsen. Slik situasjonen er redder Karna seg selv. Det har likevel en pris. For det virker heller ikke som om denne avtalen er ut ifra kjærlighet. Hva betyr hotell for mann og kvinne? For mannen blir hun et seksualisert objekt. Det er på hotell hvor ingen kjenner mannen at han kan utfolde seg. Hun er ikke helt sikker på om han er gift. Ideelt så skulle Karna ikke kjent på begrensningene fra samfunnet her, men kunnet gjøre det hun vil. Dette henger likevel sammen om drømmen om et annet liv. Et liv en mann er inngangen til. Karna leser om et helt annet liv i bøkene, om romantikk og riddere, og drømmer om at denne seksualdebuten skal være inngang inn til dette, skriver Vigdis Tøsse (1977, s. 49). Karna i likhet med de andre kvinnene, drømmer om en mann som skal forsørge dem og holde dem gode og varme med romantikk. Kroppen hennes ønsker å være i den situasjonen. Selv om hun hadde møtt Danielsen er det ikke sikkert det er en god idé likevel.

Karna vet at det lett kan lede til et ufritt liv, hun er også redd for framtiden, og hva som vil skje om hun finner seg en mann i sin egen klasse. Hun møter elektrikerer Finn på en hyttetur, og de finner tonen, og han ønsker å kysse henne:

«Får jeg?»

Hun vendte hodet, la det bakover. Slik hadde aldri noen kysset henne – så ømt og så hett – så lenge og så kort.

I halvmørket under baret så hun i øiet hans som i en svart brønn.

«Kom, så går vi inn i skogen.» hvisket han.

Da gjorde hun sig fri armene hans. (Anker 1935, s. 154)

Karna lar seg kysse, og i det øyeblikket anerkjenner de hverandres frihet. Det er et subjekt som kysser et annet subjekt, men når det kommer til noe mer så trekker hun seg unna. Dette kunne blitt en transcendensopplevelse lik som i *Dialogen fortsätter*, men forholdene er ikke de samme. De har tidligere diskutert at 90 kroner i uken kunne bli fint for to, men det Finn ikke har tenkt på er at om hun blir gravid så kan hun ikke jobbe. Karna har slik flere sider ved seg selv som trekker i henne, og når Finn henter til at de kunne blitt er par, sier hun; «–Nei! Skulde hun gifte sig, vilde hun bli *forsørget!*» (Anker 1935, s. 152). Det betyr at Karna ønsker å slippe å arbeide om hun gifter seg slik at hun kan konsentrere seg om andre ting som også pålegges kvinnen, og ta vare på eventuelle barn. På denne måten står og kvinnene i konflikt med hverandre, fordi arbeiderkvinnene ønsker seg det overklassekvinnene har.

Frykten for å ende opp som moren, Kari Hustad, sitter i Karna. Moren er mye av grunnen til hvordan Karna ser på sin egen kropp, som Karna forbinder med ubehagelige følelser. Moren ser på alt med kroppen som en synd, og har nok prøvd å gi Karna en følelse av skyld på dette området, hevder Tøsse (1987, s. 48). Disse begrensningen ser jeg også i romanen, og moren til Karna står som et dilemma i Karnas liv. Mest mentalt, men også fysisk ved at de bor sammen. Slik at hun ikke kan ha besøk, slik som Rakel. Det er først på slutten, når moren er død, og Randem kommer på besøk, at Karna selv tilbyr seg for ham. Dette er komplekse relasjoner som også behandles i de andre romanene jeg skal analysere, men på annet vis. Når det gjelder steder og plasser som kvinnene kan bevege seg, så har også moren til Karna en mening, det er tryggere hjemme på Utværet: «Der fins ikke kino og danselokale, der reker ikke jentene efter gata ifølge med mannfolka — der er dei *spart!* Hadde jeg såsant aldri reist derifra!» (Anker 1935, s.185). Moren mener de som kvinner hadde vært tryggere der. Men på Utværet hadde det heller ikke vært utsikter til arbeid, og måten de driver det på nå, så beskrives det som verre enn i byen.

Karna går i romanen på dans og viser på den måten at hun ikke vil la seg selv begrense. Når hun skal dra har moren den religiøse gruppen sin fra menigheten på besøk. Det foregår noe på innsiden av Karna i den situasjonen:

«De mistenker jeg skal på dansen, tenkte hun. Snudde og rømte ut i kjøkkenet. Hun vilde ha utringet kjole ikveld! Kjole uten ermer. Hadde hun eid lebestift vilde hun gjort seg rød på munnen! Hadde hun hatt en rose, vilde hun båret den på barmen. [...] Det skal bli *moro* ikveld tenkte hun, så hun sitret. —« (Anker 1935, s. 94).

Selv om hun er rundt tredve, så vet Karna at moren ikke liker at hun går på dansen. Betydningen av at Karna bryter disse reglene er at hun søker noe annet enn moren. Moren finner det i religionen, og her kan begrepet *Unio Mystica*, slik som Wägner utvikler i sin roman, kan komme til sin rett. Kroppen er alltid i en situasjon, her skal den skal på dans, men kroppen er også en situasjon, og her skjelver og dirrer Karna innvendig. Karna søker noe på dansen, som moren muligens får i religionen. Grunnen til at Karna er så trassig også er hennes opplevelse av kroppen som skyld. Jeg kommer ikke til å gå dypere inn på religion her.

Karna og Rakel er som nevnt dydige kvinne i fare. Løsningen er ikke at kvinnene ikke skal gå ut eller flytte til Utværret eller et lignende sted, det ville betyr begrensninger for friheten. Det er ute i naturen Karna nesten blir voldtatt, det er på vei hjem fra kafé at Edvin begynner å flørte med Rakel, og det er i et danselokale Edvin og Karna ender opp med å danse sammen i en fellesdans. Grensene er likevel uklare, for det er hjemme hos Rakel selv at Rakel mister jomfrudommen sin. Dette er den private sfæren, hvor Rakel både føler seg trygg, men også hjemme at det skjer. Mens det er i den offentlige sfæren at hun blir kjent med Edvin, slik at han er en trygg person som kommer inn vinduet hennes. Pärsson påpeker (2011, s. 33) blant annet at det mannlige blikket er det mest framherskende i byrommet, hvilket fører til at kvinnene mistenkeliggjøres og seksualiseres. For å beholde sin frihet, er dette noe kvinnene vet at de vil bli utsatt for. De orienterer seg i offentligheten, går på dans, tur og kafé, nettopp det moren til Karna advarer mot, og lovpriser stedet de er fra, Utvær: «Der fins ikke kino og danselokale, der reker ikke jentene efter gata i følge med mannfolka — der e dei *spart!*» (Anker 1935, s. 185).

Drømmen om en ridder av en mann er også grunnen til at mange menn kan lure og misbruke kvinnene, slik som vi ser Edvin gjør med Rakel. Vold ser på Rakel som et middel for å ramme

Karna, som han egentlig vil ha. Kvinnene er utbyttbare for den mannlige seksualiteten, akkurat som arbeidskraften ved maskinen – kvinnene blir objekter. Karna tenker i ettertid: «...Hvis hun hadde latt Edvin få viljen sin dengangen, da hadde det blitt *henne*. Hvis hun hadde føiet Edvin dengangen, hadde han ikke gått til Rakel» (Anker 1935, s. 148). Det er Rakel som blir gravid. Kroppens situasjon har endret seg for Rakel, og hun er gravid. Kroppen som gravid er dermed i en situasjon som må løses. Det er fra dette ståstedet at Rakel ser verden. Enten må hun bære fram barnet eller ta abort, for barnet må ut av kroppen. Ved dette er så er kroppen forandret, og friheten til Rakel er forandret med vissheten om barnet hun bærer i magen.

Rakel gir i romanen etter for sine egne lyster med Vold, og får dermed erfaringer med seksualitet før ekteskapet. Hun har videre en forventning om ekteskap når hun finner ut at hun er gravid. Kroppen har endret seg for henne, og da endrer verden seg, fordi hun har noe som vokser inni seg. For henne får det så store konsekvenser at hun vier seg helt til religionen etter aborten, og blir aldri den samme. Hun setter dermed tvangsmessig flere begrensninger på seg selv. Dette får også ringvirkninger til venninnene og arbeidet. Rakel tillater seg mindre friheter, og hun utvikler et nytt fellesskap med den religiøse klubben til moren til Karna. Karna er fri for ansvaret for venninnen, men er samtidig skuffet fordi hun hadde ønsket å gjøre opprør sammen med Rakel også: «De skulde hatt et *oprør* isammen. Satt hun her og var glad til, de tok Rakel, så var det, for hun ikke hadde opprør nok *selv*. (Anker 1935, s. 151).

Når det kommer til å få gjennomført en abort, opplever arbeiderkvinnene at orienteringen deres mot dette er betinget av det sosiale. Det er kun de borgerlige som har råd til å få gjort det på en ordentlig måte, og Gyda sier til Karna: «I Oslo går det for sig uka rundt; du er vel ikke enfoldigere, enn du vet det, du med? De får det på avbetaling tesmers, det koster to hundre og femti kroner hos de fine, det er dyrt ikke å få unger for dem som er dannet, ska`jeg si dig!» (Anker 1935, s. 134). Orienteringen er også preget av å bli «beskyttet» fordi legen Vangsteen ikke vil hjelpe dem heller, men vurderer det om det hadde vært Karna som hadde spurt. Det er kvinnenens kropp som forandrer seg, og slipper på den måten ikke unna på en annen måte enn å bære fram barnet eller ta en abort. Vi har sett at ulike ting har en betydning for seksualiteten, som klasse og kjønn, som igjen har innvirkning på friheten. De borgerlige kvinnene for eksempel bedre løsninger når det kommer til helsetilbudet. I tillegg er legetilbudet egentlig kun åpen når arbeiderne er på jobb, og når Karna skal oppsøke legen på Rakels vegene føler hun for å unnskyldte seg: «Karna unnskylder seg fordi ho kjem til

doktoren på kveldstid, men lesaren veit at ho på grunn av arbeidstider og lønssystem ikkje har høve til å kome frå arbeidet i kontortida hans» (Mathisen 2019, s. 274). Karna har ikke den friheten til å komme i på dagtid, fordi det er da hun arbeider på fabrikk.

Her må det også nevnes at Ladi opptrer opptrer umoralsk for å ha den friheten, som jeg diskuterte ut ifra hennes situasjon, i alle fall i de tjue årene før fengselet og arbeidet på fabrikk, men det betyr ikke at hun er umoralsk på innsiden. Hun påpeker at hun gjør det for brennevinet, og er på den måten i et avhengighetsforhold, men som prostituert er jo hun også sin egen arbeidsgiver, selv om det er i en undertrykt situasjon. Framstillingen av mulighetene til utforskning av egen seksualitet i romanen er knyttet til stor risiko for Karna og de andre syerskene. Konsekvensene er rykter, graviditet, og generelt fysisk og psykisk ubehag. Friheten deres anerkjennes ikke likeverdig, fordi menn kan ha mange seksualpartnere, men ikke kvinnene. Viktig blir det at Moi får fram det Beauvoir påpeker at kvinnene ikke er i vond tro, de bare må ha andre prosjekter enn mennene fordi det får andre konsekvenser på grunn av politiske, sosiale og historiske forhold. Olaus Strande har et prosjekt i romanen om å ta inn Karna i huset sitt etter at moren hennes dør, noe som ikke er å anerkjenne Karnas frihet. Selv om Karna ville fått en bedre levestandard, ville hun gitt opp friheten. Legen Vangsten har også et prosjekt, om at Karna kunne blitt elskerinnen hans. Å verne om seg selv og ryktet sitt er viktig for å verne om de politiske mulighetene I *Dialogen fortsätter* skal vi også se på hvilke kvinner som har muligheten til å gå inn i det politiske rommet, og hvem det er som gjør det. Om kvinnene benytter seg av at de kan være seksuelt frigjorte fordi de har eget lønnsarbeid så blir det til at de får et rykte på seg, og som Gyda, ikke blir tatt seriøst. Men de kan bære en maske av å være umoralske for å ha frihet, slik som Ladi, men prisen blir en annen. Det er komplekse relasjoner som også behandles i de andre romanene, men på annet vis.

5.4 Vold og makt

Erik Vold blir som navnet symboliserer, en forfører som også utøver nettopp vold. Han forsøker og voldta Karna i skogen, da hun ikke er interessert i han, og som hevn forfører han venninnen Rakel. Når Vold ikke får det som han vil med Karna, prøver han nettopp siste utvei for å få tak i henne –voldtekt. Med Gemzöe (2004, s. 47) så har vi sett at det er siste utvei for å utvise makt, for radikalfeminismens samfunnsanalyse er at voldtekt er det ytterste uttrykket

for patriarkalsk makt. Kvinnene har håpløst lite makt her, og da Rakel under samtalen på skitur med Karna foreslår at Karna burde handlet og meldt i fra om hendelsen, svarer Karna: «Meldt ham? Meldt meg selv, mener du! Du så åssen det gikk henne som blev ødelagt på sætra ifjor! *Han* blev frikjent. *Hun* fikk skammen — og navnet sitt i avisen.» (Anker 1935, s. 51). Det er som Jonsson skriver (2001, s. 241) at kjønnene har ulike posisjoner i offentligheten, der kvinnen har mest å vinne på å ikke handle. Jeg har tidligere nevnt at Rakel også spør (s. 50-51) om Karna har tirket vold, samt kalt Karna for kald. Inntrykket av at Rakel er i mannens makt, blir styrket ved at hun overtar Volds ordvalg og synspunkt skriver Mathisen (2019, s. 276).

Vold utøver også vold mot gjenstander på fabrikk, blant annet ødelegger han mange av klesplaggene til Karna, og han er ellers hard mot stoffet på fabrikk når han arbeider. Når Karna blir sendt inn på kontoret til brødrene Strande og hun får vite om hva som har skjedd tenker hun: «*Edvin!* Ja! Det var ikke andre enn Edvin Vold som kunde gjøre slikt! Ingen uten han! Det var det styggeste engang til!» (Anker 1935, s. 111). Karna viser på den måten et tilbakeblikk til voldteksforsøket, og at ødeleggelsen av verket henne er også et slikt angrep på henne. Jakkene er livsverket hennes, som Vold har ødelagt, og tidligere har han prøvd å ødelegge kroppen hennes. Ødeleggelsen av jakkene blir knyttet til kroppen hennes på grunn av det tidligere voldteksforsøket, men det virker som hun kjenner ødeleggelsen som et nytt angrep påpeker også Mathisen (2019, s. 240). Vold har i begge forsøkene benyttet seg av friheten til å handle slik som han vil, men på en uetisk måte, ved å ikke anerkjenne Karnas frihet og hennes som subjekt. Roll Anker får fram her at verden blir forstått ut ifra den kroppslige erfaringen man gjør i verden legger Mathisen til (2019, 240). Karna ser på ødeleggelsen ut ifra sin erfaring, sin levde erfaring.

5.5 Oppsummering

I *Den som henger i en tråd* framstilles frihet i relasjon med arbeid primært gjennom Karna og de andre syerskene på fabrikk. Det er mest fokus på arbeiderkvinnene, og på den måten kommer det fram andre skjebner og scenarioer de kunne vært i. Utgangspunktet som var interessant å begynne å se på, er at arbeidet deres gir mer frihet enn for eksempel å gifte seg, ta en huspost eller i verste fall et opphold i fengsel. Prostitusjon nevnes også som noe som gav Ladi frihet i tjue år, men med en kostnad, å selge sin egen kropp. Alt er måter å livnære seg

selv, og da kommer fabrikkarbeidet best ut i min tolkning. Likevel er kvinnene her undertrykt som kvinner og ved deres klassebakgrunn. Det er brødrene Strande som utnytter seg av sin frihet til å drive produksjonen slik det passer dem og deres fortjeneste, og for dem er det frihet. De anerkjenner ikke syerskenes frihet på samme måte, og jeg har argumentert for at fabrikkarbeidet leder kvinnene til immanens på grunn av vilkårene og hvordan de kan forholde seg til arbeidet. Arbeidet i seg selv er sannsynligvis meningsfullt for mange av dem, og særlig Karna trekkes fram som en som er dyktig til å sy. Når Karna og Gyda forlater fabrikkens vil det nok ikke bli enkelt, men de har muligheten til et eget prosjekt som kan lede dem til transcendens for de selv velger hvordan de vil forholde seg til arbeidet og kan sette vilkårene selv, og ikke minst arbeide for seg som sin egen sjef. Arbeidet vil ta mye av deres tid, og kanskje mer enn fabrikktiden, men det er frihet på en annen måte.

Karna gjennomgår en utvikling i romanene, og jeg har trukket fram at Ørjasæter kaller *Den som henger i en tråd* for en utviklingsroman. Utviklingen hennes henger tett sammen med at hun blir mer politisk bevisst, og klarer å peke ut en vei for endring. Hennes posisjon som en av tre syersker i gruppen som organiserer seg for å gå med krav mot sjefene, er avhengig av at hun har et plettfritt rykte. Vi ser at selv om hun ikke nødvendigvis er overlykkelig over å ikke ha møtt Danielsen, så har hun behold «klenodiene» sine. Framstillingen av dette i romanen viser at det er viktig for Karnas vei videre for mer frihet i forhold til arbeidet. Når det er sagt så beundrer Karna at Gyda gjør som hun vil og er en mer frisinnet jente, men Gyda har ikke den samme politiske troverdigheten. Det er også en måte romanen får fram på at man må ta en sak om gangen, og for å vinne fram så må Karna og Gyda velge vekk det i livet. For Gydas del ser vi det når hun lover Karna på slutten av romanen og holde seg unna. Friheten kjennes på kroppen, noe arbeidet også gjør. Karna og Gyda kan ikke være i den situasjonen det er å bli på fabrikkens, selv om det betyr at de ikke venter på de andre kvinnene. Rakel blir fortvilet når hun blir gravid, og aborten hennes gjør at vennskapet med Karna brister og Rakel organiserer seg ikke. Karna har også kjent vold på kroppen, både ved et voldtektsforsøk og ødeleggelse av arbeid. Kvinnene er undertrykte som klasse og kvinner, og kjenner på en avmakt når det kommer til å bli hørt.

6 Analyse av *Linjen*

Samtidsromanen *Linjen* er skrevet av svenske Elise Karlsson (f. 1981) i 2015, og er hennes tredje roman. *Linjen* handler om arbeid i vår egen samtid og om den unge kvinnen Emma, som er arbeidsløs når vi møter hennes. Hun bor i en by i en leilighet alene, der hun søker arbeid. Romanen gransker en typisk kontorjobb i forlagsbransjen, og hva usikre arbeidsvilkår gjør med romankarakterene, særlig Emma. *Linjen* tar opp det å arbeide i dag, arbeidet i seg selv, arbeidsledighet, forelskelse og samholdet i samfunnet. Det er en førstepersonsforteller i *Linjen*, noe som vil si at valgt fortellerteknikken gjør at det er Emma som forteller, hvor i forhold til at de andre romanene har en tredjepersonsforteller. Fortelleren fungerer annerledes i denne romanen fordi Emma forteller historien. En tredjepersonsforteller har større avstand til handlingen, grunnet et høyere narrativt nivå, enn førstepersonfortelleren, som hovedsakelig tar del i historien skriver Anders M. Gullestad i *Dei litterære sjanrane* (2018, s. 55). Å ha en førstepersonsforteller i *Linjen* gir oss ikke den nærheten til Emma og den empatien med henne på samme måte som fortelleren skulle tilsi. Emma er dermed vanskelig å identifisere seg med, for forfatterens prosjekt er noe helt annet enn fortellerens prosjekt. Dette blir viktig å ta opp etterhvert i analysen. En annen ting som er viktig å kommentere er at på mange måter kunne hovedpersonen i denne romanen også vært en mann, da det ikke er like stor forskjell som i 1930-talls romanene. Jeg ser likevel perspektivet fra Emma, og hun blir en litterær framstilling av en kvinne som arbeider i samtiden.

Jeg vil begynne denne analysen med å se på Emmas tilværelse i forhold til arbeid og arbeidsløshet, og setter det i forbindelse med prekariatet. Jeg ser hvordan det kommer fram i romanen, samt hvordan det påvirker Emma, hennes hverdag og friheten. Deretter en del om økonomi, fordi det er nøkkelen for flere faktorer. Hvordan man står økonomisk bestemmer mye over hva man har muligheten til å gjøre. Videre vil jeg se på hvordan dette påvirker faktorene kjærlighetsrelasjoner og forhold. Til slutt vil jeg ha med en del om makt og om hvor sentralt et nøkkelkort er for å ha tilgang på arbeidets innside, altså være på rett side av linjen. Gjennomgående i hele analysen vil rom være sentralt, og her utpeker blant annet arbeidsplassen, hjemmet og Paris seg som steder jeg vil kommentere. Aller først kommer jeg til å gjøre greie for et handlingsreferat i romanen.

I begynnelsen av *Linjen* møter vi Emma som arbeidsledig, i et univers hvor hun ikke er helt sikker på hvilken tid på døgnet det er. Når telefonen ringer sier hun ja til TV-kanaler selv om hun ikke har råd og hun lar være å betale regninger. En dag ser hun en annonse via dataen, en mulig jobb i et selskap som lager selvhjelpshåndbøker. Hun søker jobben, og får den etter et uformelt lunsjmøte. Deretter begynner prøvetiden for Emma og hun må gjøre seg kjent på det nye kontoret med de store glassvinduene. Hverdagen på jobb består blant annet av å lese manus til selvhjelps bøker, samt daglige lunsjutflukter med kollegaer på ulike restauranter. Emma utvikler følelser for en kollega, Billy, og de småflørter. Når det er sommerferie ønsker ikke Emma å ta ferie, og er stort sett på arbeid. Emma får fast ansettelse og etterhvert en forfremmelse i selskapet, hvor hun havner på eget kontor med kollega Hani. Etter en stund blir det varslet nedskjæringer i selskapet, og flere velger etterhvert å gå eller de blir oppsagt. Emma er bekymret over å være en av de siste som er blitt ansatt. Arbeidet blir en konkurranse, og det handler om å få bli i selskapet. En kveld blir Billy med Emma hjem, og han sover over. Da de møtes i garderoben neste dag avviser Emma likevel Billy. Senere drar hun alene til en forelesning, hvor hun møter en kunde, Thomas, som skal gi ut bok. Hun ber ham på et glass vin, og sover over hos ham. De to treffes over flere anledninger. Når Emma etterhvert føler seg sliten, tar hun ut ferie og drar til Paris med Thomas. Hun følger med via mail på ping-pong-turneringen hennes kollegaer holder på med. Billy er etterhvert en av de som slutter. Han kan nå fokusere på lidenskapen sin, fotografering. Emma reagerer ved å bli lei seg, men er samtidig avvisende ovenfor Billy. Hun fortsetter i selskapet, og løper på neste møte; «Nu kör vi!»

6.1 Prekariatet – den moderne usikre eksistens

Emma trapper mekanisk opp på kontoret hver dag til den nye jobben. Hun beskriver arbeidet på denne måten: «Jag går in i arbetet som i en förälskelse. Jag pratar med alla på jobbet om det.» (Karlsson 2015, s. 42). Det at arbeidet er som en forelskelse viser at det ikke er mye annet som betyr noe, og at arbeidet gir mening til Emmas eksistens. Det vil si at selv om Emma er hjemme, går på trening og gjør diverse annet, kommer det fram av romanen at det stort sett er arbeidet hun tenker på. Guy Standing beskriver (2014, s. 62) blant annet i boken *Prekariatet – den nye farlige klassen* at det er en del av det å være menneske at vi definerer oss selv ut ifra hva vi gjør, og at vi gjør det vi er. Hva Emma gjør er også Mikaela Blomqvist inne på i en anmeldelse av *Linjen* for *Aftonbladet*, hvor hun skriver (2018) at arbeidet på

kontoret til bokforlaget ikke bare blir et mål for Emma, men også hele meningen med livet hennes. Arbeidet er altså viktig for Emma, men hun har en usikker jobbhverdag, og dette er knyttet til begrepet «prekariat». Noe vi også kan relatere til Beauvoir, fordi Emma på den måten har et prosjekt, men spørsmålet er om det er frihet og kan lede til frihet for Emma.

Begrepet «prekariat», dukker ofte opp i forbindelse med anmeldelser, intervjuer og lignende av romanen *Linjen*. Jonathan Andersson er en av de som har skrevet en oppgave hvor *Linjen* er analysert, hvor han også anvender begrepet «prekariatet» i sin didaktiske analyse av tre svenske samtidsromaner. Prekariatet har jeg definert tidligere i teoridelen, og det handler om en ny sosioøkonomisk gruppe i dag, preget av usikkert arbeid, midlertidige stillinger og mangel på sikkerhet. Temaet forekommer også i intervjuer med forfatteren Karlsson, blant annet dette i den svenske avisen *Arbetet*:

Det är ett perspektiv som hon bär med sig, även när hon har fast anställning och sitter ganska tryggt?

– Hon har den rädslan redan från början, och senare bekräftas den när det blir nedskärningar. Den rädslan är inbyggd i samhället nu. Under de senaste åtta åren så har det funnits en tydlig idé om att skapa osäkerhet genom att ta bort system för att folk ska kunna känna trygghet. På så sätt tänkte man sig att folk skulle motiveras till att arbeta, säger Elise Karlsson.

(Samuelsson, 2015)

Standing skriver om den usikkerheten i samholdet som Karlsson løfter fram gjennom å problematisere hva som skjer med arbeidstakere i en slik situasjon. Emma er usikker, og det er et fellestrekk ved prekariatet. For uansett hvordan man definerer det så er det ikke er en homogen gruppe, som Standing skriver (2014, s. 44). Standing skriver at fleksibiliteten de nyklassiske økonomene kom med, den skapte systematisk mer utrygghet, en pris det ble påpekt å være nødvendig å betale for å opprettholde arbeidsplasser og investeringer (2014, s. 30). Det er fordi det er mange ulike grupper som går under denne termen. *Linjen* er en skjønnlitterær framstilling av arbeid som er usikkert.

I innledningen til romanen er Emma arbeidsledig og mest hjemme. Hun kan bruke sin eksistensielle frihet til å gå stort sett hvor hun vil når hun vil og bruke tiden sin på det hun vil. Likevel er hun hjemme, og blir fort en «TV-slave». TV-tittingen framstilles i romanen som en passiviserende aktivitet. Ifølge Beauvoir så vil ikke dette være en måte å utnytte sin

eksistensielle frihet på. Emma ser på, det er TV-en som innehar levende bilder. Hun utnytter ikke muligheten til å dra andre steder, eller sette i gang med et aktivt prosjekt. Emma opplever ikke gjensidighet mellom henne og TV-en. Hun følger på en måte med på TV-ens prosjekt, og selskapet som står bak det. Tv-en blir et fenomen som får Emma til å gjenta sine handlinger, og det blir ikke hennes prosjekt å se på. TV-en leder heller Emma inn i immanens heller enn transcendens. Emma står heller ikke opp for seg selv med tanke på en selger som ringer henne i forbindelse med TV-kanaler:

Du får kanalerna gratis, säger rösten i telefonen, i en månad.

”Jaha, vad bra.”

”Och sen kostar det en del förstås, sen.”

”Jaha, nej det kan jag inte.”

Men det kan du så absolut, Emma, menar rösten. [...]

Jag vet inte om jag säger okej. Men jag får kanalerna och jag får fakturan. Jag ser på den och lägger den i högen, med de andra. (Karlsson 2015, s. 13).

Kanalene og TV-tittingen blir altså noe passiverende og paradoksalt nok objektiverende. Det burde være kanalene og tittingen som er objekt for Emma, men hun gjør seg som et slags objekt for TV-programmene når hun ikke en gang velger selv hva hun vil se eller hvilken pakke med kanaler hun har. Det er selgeren som her lykkes med sitt prosjekt, og ikke Emma. Emma virker å være fanget i arbeidsledigheten, og romanen får på den måten fram hva det gjør med en eksistensielt å stå uten arbeid. Leiligheten Emma orienterer seg i blir ikke et sted hun har et prosjekt akkurat da. Det er viktig fordi det står i kontrast til andre rom utenfor, som for eksempel en arbeidsplass. Når Emma får et varsel på dataen om en mulig jobb, kobler hun seg på virkeligheten igjen.

Emma får jobben og kommer i gang med arbeid igjen, da ser hun mindre på TV: «Jag har undvikit tv:n sedan jag började jobba. Den är en distraktion. Ger mig fantasier när jag behöver struktur.» (Karlsson 2015, s.) Nå fyller arbeidet tilværelsen til Emma, og hun er observant på å holde fokus på arbeidet. Hun beskriver det og slik: «Att arbeta effektivt är att acceptera den plats man placerats på i hierarkin. Man kan sträva uppåt, men så länge man är där man är måste man vara tillfreds med det.» (Karlsson 2015, s. 54). Emma er stort sett på kontoret og tar ikke ut mye ferie: «Jag jobbar igenom sommaren. Vill inte lämna kontoret, väggarna. [...] En dag i juli kommer jag in på kontoret. Det är ingen annan där. Jag arbetar i mitt rum. Ser ut

över de tomma raderna.» (Karlsson 2015, s. 88-90). Emma er altså til slutt den eneste som er igjen på arbeidsplassen, og det kommer fram av romanen at hun tar en feriedag her og der, men vil helst være på kontoret og arbeide. Dette blir en sterk markør på at Emma skifter hvilket rom som er viktig og sentralt i livet hennes, fra hjemmet til kontoret.

Mesteparten av tiden til Emma skildres i romanen på dette kontoret, selv om vi ikke får vite hvor det liggere nøyaktig. Emma unngår nok hjemmet som rom fordi hun er overbevist om at arbeidet er hennes prosjekt, og det er her hun vil være. Hjemmet spiller en liten rolle i *Linjen*, og hjemmet og veien mellom hjemmet og arbeidet erstattes i romanens utvikling av arbeidet, påpeker Andersson (2017, s. 20). Det skjer et betydelig skifte med tanke på rom, og Emma er mer og mer på kontoret: «Jag gör inte längre kaffe hemma. Äter inte längre hemma. Jobbet matar mig.» (Karlsson 2015, s. 84). Arbeidet tar mer og mer over for Emma, og hun får mer kraft, og holdes i livet av det. Hjemmet erstattes mer av arbeidet for å tilfredsstillte Emmas behov legger Andersson (2017, s. 84) vekt på. Emma arbeider mye og holdes nærmest i live av det. Hun er helst på kontoret, men fyller også innsiden av hjemmets fire vegger med arbeid. På den måten er Emma ikke hjemme på den måten hun var før. Vi kan også tolke «Jobbet matar mig» i forbindelse med at Emma sjekker e-post lenge etter klokken syv om kvelden i sin egen leilighet, noe som viser at jobben tar stort sett alt av hennes tid.

Framstillingen av hvordan Emmas tid også «spises» opp av arbeidet får konsekvenser for hennes opplevelse av frihet. Nå arbeidsdagen er slutt, slik man tradisjonelt kjenner den er den ikke slutt for Emma. Grunnen til at Emma ikke er fri fra arbeidet når hun kommer hjem, er fordi hun er i et system der hun opplever å måtte jobbe ganske hardt for å bli i selskapet. Hun er slett ikke sikker bare fordi hun har fått seg en jobb. Derfor vil hun være hardtarbeidende, og ofrer egen fritid for arbeidet. Det handler også om at det er større fleksibilitet i arbeidsmarkedet i dag, og at rammene for steder, arbeidsplass og hjem er ubestemmelige (Standings 2014, s. 90). Emma er nyansatt, og det har mye å si for hvordan hun tilnærmer seg arbeidet og kontoret. Det er som Karlsson sier i intervjuet, at man jobber hardere fordi det er konkurranse. Dette framstilles blant annet fortellerteknisk ved at vi får vite hvordan Emma føler det, men ikke hvordan andre kjenner på usikkerheten: «Men jag vet vad som händer om jag faller, jag får aldrig glömma det. För mig finns det inget skyddsnät, för mig finns det inte, att falla.» (Karlsson 2015, s. 53). Friheten framstilles dermed som veldig begrenset, noe som henger sammen med at Emma ikke er sikker selv om hun har er innenfor på en arbeidsplass.

For måten Emma orienterer seg på arbeidsplassen er preget av at hun først er på prøve og åpenbart ny i selskapet. Selv om Emma blir ansatt fast, er usikkerheten der enda: «Jag litar inte på orden på papperet. Jag litar inte på att vara sist in. Att vara den som står allra längst ned. Jag måste klättra uppåt på de andras ryggar.» (Karlsson 2015, s. 52). Emma analyserer og forstår situasjonen slik at hun må jobbe hardt og på selskapets premisser. En av måtene man kan si Emma «klatrer på de andres rygger» er å innordne seg med sjefen: «Mellanchefernas chef kallar in mig på sitt kontor. ”Vem tror du att vi kan undvara?”(Karlsson 2015, s. 113). Dette er viktig, for istedenfor å holde sammen med kollegaene, protestere mot nedskjæringer, jobbe mot et annet samhold her om mulig, så blir Emma fortrolig med sjefene. Det er driven mot å forbli ansatt på jobben som gjør at Emma er villig til å klatre oppover. Det finnes egentlig ikke noe solidaritet her i det hele tatt, blant kollegaene eller blant kvinner. Realiteten for Emma er å holde på jobben, hvor delmålene er å komme seg gjennom prøvetiden, ikke blir rammet av å være sist inn, og overleve nedskjæringene i selskapet. Det interessante er hva dette og usikkerheten gjør med hennes opplevelse av frihet, relasjoner og andre forhold i livet. Over har vi sett at hun setter det foran kollegaene.

Usikkerheten henger sammen med Emmas følelse og realitet av å være utbyttbar. Hun er ikke unik for selskapet i den form av at det er mange som kan gjøre den samme jobben. Det er og en av grunnene til at Emma kompenseres ved å jobbe så hardt Dette påpekes også i en anmeldelse av romanen i svenske *Kristianstadbladet*, at man i realiteten er like utbyttbar som industriproleatren ved samlebåndet (Swalander, 2015). Flere yrker er usikre, ikke bare butikkjobber, samlebåndsjobber og strøjobber. Derfor gjelder det å gjøre seg uunværlig, og Emma forstår at hun kan gjøre det ved å gjøre arbeidet til det sentrale i sin tilværelse, påpeker Kristian Ekenberg i en anmeldelse i e-avisen *Dalarnas Tidningar* (2015).

Emma kan også kobles til «posedamesyndromet» som Standing tar opp i sin bok (2014, s. 139). Hun frykter at hun ikke vil lykkes, stresser en del med tanke på om noe skal gå galt på jobben, som gjør at hun står uten arbeid igjen. Nettopp fordi hun har en prekær jobb, hun er ikke sikker, og dermed er det rom for færre feil. Emma er ansatt i et selskap, på kontor, og prekariatet innebærer som nevnt også slike jobber. Når det kommer til frihet så blir tiden begrenset av et slikt arbeid også. Standing trekker fram at (2014, s. 83) man hele tiden må være tilgjengelig, og dermed får man innskrenket makt over sin egen tid, dermed overskrider tiden man setter av selve arbeidstiden. Fortellerjegets frihet skildrer seg fra den oppfatningen

av frihet som fortellingen som helhet formidler, fordi Emma ikke er opptatt av å få mer frihet eller gjøre noe med situasjonen, men forfatteren viser oss gjennom dette hvordan situasjonen er. Tittelen «Linjen» er også viktig å nevne her fordi den spiller på flere ting, å være innenfor eller utenfor linjen, forstått som innsiden eller utsiden av arbeidslivet. Arbeidet blir Emmas prosjekt fordi hun ønsker å være på innsiden av arbeidslivet, altså på innsiden av linjen. Den kan også henvise til arbeidslinjen i svensk politikk. Noe som opptas som problematisk i *Linjen*. Det er også ironisk at Emma da begynner å jobbe i et forlag som lager selvhjelpsbøker. I et videoklipp (Svenska kyrkan, 2015,) kalt «Ägd» på Youtube påpeker Elise Karlsson at handle om noe mer enn bare «arbeidslinjen», og at hun derfor ikke kalte boken det, men kun «linjen».

Vi kan ikke alltid helt stole på Emma, for eksempel sier hun: «Ibland tänker jag att mitt arbetsliv har blivit ett ändlöst grupparbete, jag är den ambitiösa eleven som vill bli färdig i tid.» (Karlsson 2015, s. 62). Emma kritiserer og vurderer andre, men lite om seg selv. Fortellerteknikken gjør at vi ikke får innsikt i hva de andre tenker, føler og gjør på arbeidet. Perspektivet går gjennom Emma, og det kan hende at det heller er Emma som er overambisiøs fordi hun vil være uunvikelig på arbeidsplassen. Frihet blir her og problematisk om ikke Emma selv anerkjenner sin fritid til å ha fritid, eller andres. Det handler ikke bare om hvilke konsekvenser arbeidet får for opplevelsen av frihet, men også hvordan samtids litteraturen i dag skildrer et arbeid som ikke nødvendigvis fungerer. Jobbene våre begrenser friheten vår og fyller opp tiden vår, og derfor er det viktig å se på hva det arbeidet vi har gjort med oss. Altså i den forstand at alt er mye bedre nå enn før.

Emma har mye eksistensiell frihet når hun går arbeidsledig, men preges av en rutinepreget eksistens uten arbeid. Hun må selv finne seg et nytt arbeid, og begrensingene ilegges henne fordi hun ikke har arbeid, noe vi skal se i neste del preger den økonomiske friheten. Selv når Emma får arbeid er hennes strategi for å takle det usikre arbeidet, å gjøre seg til en sjefene ikke kan unnvære, og blir «spist» og lar seg oppsluke av arbeidet. Dette begrenser også hennes fritid. Når hun mener at hun er den «ambisiøse» eleven, kan det tyde på at hun ikke anerkjenner kollegaens frihet ei heller sin egen.

6.2 Økonomi – fra forfall til frisør

Når vi møter Emma som arbeidsledig tar regningene, telefonselgeren og TV-en kontroll over henne. Hun forholder seg likegyldig til dette, og er på vei mot å forfalle. Når hun begynner i den nye jobben i selskapet som selger selvhjelpsbøker gir det henne kraft til «hjelp til selvhjelp». Noe som framstår ganske ironisk i romanen, fordi hun da jobber med samme tema. Emma får større økonomisk frihet, og gjør seg nå til subjekt ovenfor regningene. Beauvoirs teoretiske poenget er at kroppen både er et subjekt og et objekt, og Emma har begge delene i seg. Endelig når hun får arbeid så aktiverer hun frihetens potensial. Hun beslutter seg for å ta aktive valg for å gjøre seg rustet til arbeidet, og Emma spør seg selv om hun kan reddes av penger: «Är min klädsel lagom slafsigt, så att jag förtjänar en ny garderob? Skulle mitt rufsiga hår må bra av regelbundna besök hos frisören? Eller har jag kommit förbi det där, bortom en kropp som pengar kan rädda?» (Karlsson 2015, s. 20) Kroppen til Emma er i en situasjon, og hun lurer på om kroppen hennes kan reddes av penger. Dette tenker hun når hun er på jobbintervjuet, og det kan kobles direkte til om hun får arbeidet så er kroppen hennes verdt å berge fra den dekadansen hun er i. Emma er som nevnt redd for å falle uheldig ut. Svaret om at Emma bestemmer seg for at hun kan reddes får vi senere når Emma er ansatt om enn på prøve:

Jag går till ett varuhus. Jag skaffar ett bonuskort. Jag köper en ny parfym, en med diskret doft av nytvättade kläder. Jag köper byxor och överdelar som går i antingen svart eller vårens trendigaste färg, något annat går knappt att få tag på. Jag köper ett par stövletter med höga klackar, för kontorsbruk. Jag köper ett paraply som är svart och gediget och konstfullt designat. Ett paraply som kan stå emot hårda vindar. Jag köper en resväska som går att ta som handbagage. Rekvisita. (Karlsson 2015, s. 31).

Emmas kropp er i en ny situasjon, som krever nytt utstyr, nye rekvisita. Framstillingen av disse innkjøpene er gjort med en overdreven bruk av anaforer, alle setningene innledes med «Jag». Det gir oss et sterkt fokus og bilde av Emma som gjør seg klar for arbeidet, og går fra butikk til butikk for å finne helheten av å bli klar. Klær er en sosial markør som går igjen som tematikk i romanen. Det blir et viktig symbol på om Emma er innenfor eller utenfor arbeidslivet. Kroppen var også forfalt, nå er kroppen til Emma mer rakrygget og travende til arbeidet med sine nye sko, klær, veske og paraply. Arbeidet gir henne sikkerhet i at hun har råd til det, og klærne viser på sin side at hun arbeider. Friheten blir derimot begrenset av

arbeidet, fordi Emma må tilbringe mye tid på arbeidsplassen og med arbeidet. Dette kobles til at hun ikke vil tilbake til arbeidsløsheten, samt «konkurransen» om å få bli gjør at hun jobber hardt. Emmas redsel kan også kobles til klær og hår, hun er redd for å bli den «indre posedamen» igjen, som er slitt hår og en dårlig versjon av seg selv. Arbeidet gjør også at hun kommer seg ut blant folk og kan pleie sitt eget utseende igjen ved å bruke penger på klær og frisør. Det er ikke en ukjent sak at det å ta seg godt ut har noe å si for å danne nye relasjoner, for eksempel romantiske. I *Det annet kjønn* har Beauvoir en del som handler om utseende, klær og hvilke dilemmaer det fører med seg:

Kvinnen derimot, vet at når folk ser på henne, adskiller de ikke henne fra hennes utseende: hun blir bedømt, respektert og begjært gjennom sin påkledning.[...]Den kvinnen som tjener godt kan spare seg for disse pliktene (maske, vaske, stryke), men hun blir tvunget til å være mer elegant, så hun kaster bort tiden på å handle, prøve klær, osv. (Beauvoir 2000, s. 788-789).

Beauvoir ser her på at kvinner i motsetning til menn er nødt til og bryr seg mer om eget utseende. Hun legger vekt på at om man tjener godt så kan man bruke mer penger på utseende, og slippe mer arbeid som å vaske og fikse på det man allerede har. Konsekvensene er uansett at man bruker en del tid på dette, og det begrenser friheten. Emma kan ta seg andre friheter når hun får seg en mer stabil økonomi, men hun begrenses også over at det nå stilles krav til henne, og hun må hele tiden opprettholde fasaden. Derfor er sitatet over aktuelt. Det er også aktuelt fordi selv om verden har forandret seg fra 1949 til 2015, så er fortsatt bekledning viktig. Det er også aktuelt at klær, sminke, frisør og pynt koster penger. Det har dermed fortsatt en del om frihet å gjøre.

En del av Emmas visshet om å passe inn må arbeidet og beholde arbeidet handler om å kle seg slik det passer seg på arbeidet, og hun vet også at det har noe å si for hvordan hun oppfattes. Emma er veldig opptatt av klærne og første arbeidsdag får vi disse betraktningene: «Sandberg kommer ned, i dag har han inte kostym utan nöjer sig med prydlig skjorta och finjeans liksom jag, men min klädsel skiljer ändå ut mig. Jag har inte rätt färger för våren, för i år, det är något skevt i längderna också.» (Karlsson 2015, s. 27). Emma er begynt å tjene penger igjen, men føler hun blir tvunget til å være mer moteriktig når hun begynner i arbeidet, og er dermed «fanget» i å opprettholde sitt ytre. Det er viktig å huske på at vi ikke vet

hvordan andre observerer Emma, fordi det er en førstepersonsforteller. Emma preges av andre blikk, og dette handler også om å være innenfor, å ha de rette klærne.

Emma er nå lønnstaker av selskapet hun jobber hos, men det er ikke bare Emmas økonomi som er aktuell her. Til forskjell fra 1930-tallslitteraturen er Emma selv ansvar for selskapets økonomi, noe som henger sammen med prekariatet arbeidsvilkår og gir andre vilkår for subjektivitet. Dette henger sammen med at det Standings tar opp i sin bok, at det på 1970-tallet en gang vokste fram en «nyliberal»²⁶ modell, hvor prinsippet var å øke konkurransen og evnen til å konkurrere. Vekst og utvikling var helt avhengig av dette, og denne gruppen av økonomer foreslo at bøyeligheten burde økes i arbeidsmarkedet, hvor konsekvensen av dette var at noe av ansvaret og utryggheten ville overføres til arbeiderne og deres familier. (Standings 2014, s. 21). I *Linjen* vil det si at selskapet konkurrerer på markedet om både de bøkene som blir skrevet, og regulerer ved nedskjæringer og oppsigelser.

6.3 Arbeid, forhold og seksualitet

I dag er det lite tabu og hemmelighet rundt seksualitet, noe som også preger beskrivelsene av seksuelle opplevelser i litteraturen påpeker Engelstad (2005, s. 155). Måten Elise Karlsson beskriver slike scener i romanen passer til Engelstads beskrivelse, de er uten massiv bruk av metaforer og omskrivninger. Emma har mer frihet seksuelt og til å velge partnere som kvinner i samtiden og det samfunnet romanen skildrer. En av scenene som beskriver en seksuell opplevelse er når Emma drar hjem til Thomas, som er en kunde av selskapet. Etter arrangementet til Thomas spør Emma om han vil bli med på et glass vin: «Jag frågar om han vill följa med på ett glas vin, när jag har stuvat undan böckerna i bilen.» (Karlsson 2015, s. 147). Emma er i en situasjon der hun har mulighet til å flørte men menn uten at det må få konsekvenser for arbeidet. De ender opp hjemme hos Thomas. Den seksuelle opplevelsen de deler blir beskrevet slik:

²⁶ Nyliberalisme er en samlebetegnelse på økonomiske og politiske ideologier og teorier, som har det til felles at de mener at samfunnet i stor grad bør være organisert i henhold til markedsøkonomiske prinsipper. [...]Siden nyliberalisme er et ord som nesten utelukkende brukes av kritikere til det som blir oppfattet som nyliberal politikk og nyliberale tenkemåter, finnes det få eksempler på at noen person eller politisk parti har kalt seg selv «nyliberal» eller «nyliberalistisk». (Thoresen, Nyliberalisme, 2014).

Når vi båda har kommit får jag honom att fortsätta, igen och igen. [...] Han får fortsätta i vad som känns som en timme, men när jag sedan kommer är jag utanför mig själv, svävar i en värme jag nästan glömt. Jag drar honom till mig, han ser ynkligt lycklig ut. Jag får för mig att hans ögon tåras. (Karlsson 2015, s.148).

Om sexen mellom Emma og Thomas leder til en opplevelse av transcendens kan diskuteres, for det er en overskridelse av rommet. Emma «svever» i orgasmens rom, og hun er «utenfor seg selv» av nytelse. Det er likevel måten det beskrives på i romanen, som gjør at det ikke framstår som noe grenseoverskridende. En av grunnene til dette er at det framstår mer mekanisk, fordi det blant annet tar lang tid. Den viktigste grunnen er likevel at Emma ikke virker forelsket i Thomas, og han er en hun nettopp har møtt.. Emmas situasjon og arbeid gjør at hun kan benytte seg av friheten til å nettopp be Thomas på et glass vin. Spørsmålet er om dette føles som meningen med livet til Emma, og det virker det mer som om arbeidet og Billy er. Det er også en seksuell scene i *Linjen* hvor Emma og Billy endelig har sex:

När det väl sker är det annorlunda än jag tänkt mig. Blickarna som möts som samlar våra kroppar till gemensam rörelse. Ögonen har en synlig skärpa, det blänker i hinnan över dem när ljuset träffar. Svett får oss att klibba ihop, det krävs kraft för att jag ska kunna frigöra mig från hans hud. (Karlsson 2015, s. 126).

Når det endelig skjer er det fordi Emma og Billy har flørtet med hverandre over lengre tide. Her samles Emma og Billy til en felles bevegelse, som en symbiose. Jonsson påpeker at dette symbiotiske forholdet mellom mann og kvinne, minner om den originale symbiosen med moren, et menneskes aller første kjærlighetsforhold (Jonsson 2001, s. 207). Emma og Billy blir dermed en enhet, de klistres sammen og blir subjekt for hverandre. De ser hverandre, blickene møtes og lyset som skinner inn er alt med på å støtte opp under at det er dette som leder til transcendens. Emma og Billy funnet hverandre via kjærligheten, og de har vanskelig for å skille seg fra hverandre. Her viser likevel den litterære framstillingen at samtidslitteraturen tar i bruk viktige symbol i slike scener, men heller til bruk for å få fram dynamikken i scenen, enn å «skjule» det som skjer. Emma opplever frihet i valg av partnere og det er gjennom arbeidet hun møter dem.

Arbeidet blir en katalysator for forhold for Emma, da hun treffer Billy og Thomas, både direkte og indirekte gjennom arbeidet. Billy møter hun direkte på arbeidsplassen, og de sees

hver arbeidsdag og han blir hennes forelskelse på jobben. Likevel blir det aldri noe forhold til Billy. Dette er blant annet fordi Emma er så opptatt av å gjøre det best mulig på jobben, og hennes måte å takle prekariatet på går ut over hennes sosiale relasjoner. Romanen ble som nevnt nominert til Den Svenske Radios romanpris i 2016, og i en av samtalene der de diskuterer boken (Sverigesradio, 2016) diskuterer juryen *Linjen*. Den er en av fem bøker som er nominert. Her beskrives Emma som at hun er platonisk og kald når det kommer til forhold. Jeg er uenig i at Emma bare er platonisk, da vi så over at det åpenbart er et begjær hos Emma også. En mulig tolkning er at Emma viser en kald side utad fordi hun er så opptatt av å bli værende i stillingen, og gjøre seg uunværlig, og at man derfor går glipp av andre sider av henne. Førstepersonsfortelleren fanger ikke opp det. Selv om Emma kan orientere seg slik hun vil på lik linje med mennene på kontoret, så opplever hun at noen ikke anerkjenner hennes frihet til å være på kontoret. Frasse, en av mellomlederene har en blogg, og Emma kommer med utdrag fra denne bloggen, som vi får tilgang til gjennom henne som forteller: «*Det fina i kråksången är att folket nu visat var det står. Kvinnans arbete tär på mannen. Kvinnokroppen på kontoret är formad som prostitution.*» (Karlsson 2015, s.117). Bloggen blir på den måten en kilde som ikke kommer fra Emmas perspektiv, og Frasse kan dermed virke som en som ikke ser kvinnene på kontoret som subjekt og ikke anerkjenner deres frihet til å være der. Han ser på dem som seksualiserte objekter, og det er muligens et sted Frasse legger skylden på at arbeidet har forandret seg. I neste del skal vi mer på makten til å la noen være på innsiden eller utsiden av arbeidet.

6.4 Nøkkeltortet – innsiden eller utsiden

Å være ansatt gir Emma et sted hun har grunn til å være, utenom hjemmet. En bygning og et kontor å orientere seg etter i hverdagen. Det er ikke en tilfeldig bygning, hun har tilgang fordi hun er ansatt, Emma er på innsiden. Det kommer frem i *Linjen* at det ikke holder å vite at du hører til der, du må også være i besittelse av et identitetskort for å slippe inn: «Jag kommer inn på kontoret. Första gången måste jag gå till receptionen, be dem ringa upp. Bli hämtad. Det här är inte en plats som alla har tillgång till» (Karlsson 2015, s. 27). Det at ikke alle har tilgang til kontoret, skaper en ekstra sterk følelse av å være innenfor eller utenfor, og det er også en av de faktorene tittelen på romanen spiller på. «*Linjen*» går også mellom de som er utenfor eller innenfor arbeidslivet. Emmas forståelse av frihet er at hun tror at noen er mer begrenset enn andre, hun tror veldig sterkt på at hun når som helst kan bli kastet ut. Noe vi

kan se i relasjon med forfatterens prosjekt ved å få fram dette i romanen for å vise hvordan arbeidslivet kan virke inn på friheten.

Når noen uvedkommende likevel er kommet innenfor dørene til bygningen Emma jobber i, så blir det også plassert vakter utenfor som sjekker identiteten til de ansatte:

En dag har de placert vakter vid ingångarna. En av dem fixerar mig med blicken. Han ber mig identifera mig. Kanske väljer han bara ut någon på måfå, tar chansen att utöva sin valfrihet. Jag kontrollerar väskan, men inser att jag har glömt passerkortet hemma. [...] Alla måste kunna uppvisa id-handling, förklarar han, igen. Jag säger tack till kollegan, för att han har försökt. Vänder och går, återvänder hem. (Karlsson 2015, s. 104).

Vakten som står utenfor kontrollerer ikke bare Emmas kontor og kollegaer, men hele bygningen. Det hele framstår dermed som enda mer upersonlig. Maktutøvelsen vakten viser kan virke unødvendig når kollegaen til Emma går god for at hun arbeider der. Dette er også et eksempel på at vi ikke helt kan stole på Emma fordi hun tenker at vakten kanskje bare velger ut noen få, og dette kan det være hun som tenker/føler sterkere enn det som faktisk er virkeligheten. Det er her Emma tror at hennes frihet er mer begrenset enn andres, hun er redd for at de finner ut at hun bare er en bløff. Her se vi at makten trer frem via noen vektere, og det hele blir veldig upersonlig, når Emma må gå tilbake for å hente identitetskortet sitt. Samfunnet har også gått over til mer indirekte kontroll, utført av teknologiske kontrollmekanismer, fra direkte kontroll påpeker Standing (2014, s. 90). Dette vil si at det til vanlig ikke er kontrollører eller vektere som sjekker om man arbeider der, men teknologi gjennom identifikasjonskort. Noe som gjør det hele veldig upersonlig, og i romanen framstilles slik at Emma faktisk må gå hjem for å hente beviset. Hun som person er ikke bevis nok i seg selv på at hun arbeider der.

Makten befinner seg også oppover i hierarkiet på kontoret. Emma har flere mellomledere på kontoret, og en av dem er Frasse. Tidligere har jeg vært inne på at klær er en sentral faktor i *Linjen* og at Frasse virker ubehagelig på henne. Han står over henne i stilling når hun begynner, og dette sitatet viser en utvikling i hva Emma tenker om forholdet mellom dem: «Den svarte kostymen och slipsen får mina nyinköpta jeans att se slarviga ut. Jag ser upp och bländas av ljuset från fönstret direkt bakom honom. [...] Så har det fortsatt. Hans överläge har vridits till underläge. Jag är kompetent, allt han har är sin slips.» (Karlsson 2015, s. 46). Når

Emma først møter Frasse er hun i en posisjon som gjør at hans makt føles større. Hun sitter i den dårlige posisjonen hvor lyset fra vinduet blander henne, og ikke Frasse. Dette blir et symbol på posisjonene deres, hvor Frasse kan ta seg større friheter enn Emma. Emma driver systematisk med å gjøre seg viktig i selskapet, og på samme side så vris det over til at hun avslører ham, som kun en mann med slips i en høy stilling. Klærne blir et kostyme, og et symbol på makt, men de kan hun se gjennom, og vite at det nettopp påvirker henne på denne måten. Emma oppdager etterhvert som nevnt at Frasse har en anonym blogg, men at hun gjennomskuer at det er ham. Der beskriver han deres klienter på samme måte som en «toppblogger», og er opptatt av detaljer fra sko til hårfrisyre, og dømmer både menn og kvinner ut ifra antrekk, men med kvinnene trenger han ikke billige klesmerker for å dømme dem:

Kvinnornas statusmärken bryr han sig inte lika mycket om, han behöver inte upptäcka en billig sko på deras fötter för att döma dem. Det räcker med att de öppnar munnen, han har många synonymer för kvinnliga rösters skrikighet. För kvinnors låga intelligens. Orättvisan i att de får ta plats i stället för mer begåvade män. (Karlsson 2015, s. 69).

Dette blir et eksempel på mislykket patriarkalsk makt fra Frasse. Den ene grunnen er at han skriver på en anonym blogg, hvor han kan frembringe sine misogyne holdninger. Stemmen til kvinnene... Noe han ikke kan utrykke ved fullt navn blant kollegaer. For det andre så ender Frasse opp med å være en av dem som går når det varsles nedskjæringer. Dette kan vi koble til menn og prekariatet. Frasse har gjerne vært vant med en struktur, med å klare å forsørge kone og barn, ta vare på sine foreldre, og avslutte yrkeslivet i aktelse (Standing 2014, s. 141). Senere får de vite på et fredagsmøte at Frasse er død, og det spekuleres i hva som har skjedd. Poenget er at Frasse ikke lykkes i å opprettholde «makten» og stillingen. Gjennom bloggen prøver Frasse å opprettholde den patriarkalske makten og strukturen som har forsvunnet. Selvbildet hans har gjerne gått på å være denne personen, hvor arbeidet hans også har blitt mer prekært. Han ligner da mer på den eldre «sytepaven».

6.5 Oppsummering

Emma har ikke et prosjekt i begynnelsen av romanen, hun er arbeidsledig og ser mye på TV. Når hun endelig får en ansettelse bruker hun mer og mer tid utenfor hjemmet. Arbeidet gir Emma muligheten til å ha et overskridende prosjekt, men arbeidet i selskapet som selger

selvhjelpsbøker blir ironisk nok ikke måten Emma kan hjelpe seg selv til dette. Jeg har argumentert for at arbeidet ikke er meningsfullt for Emma, og motivasjonen hennes for å jobbe så hardt er får å bli værende i jobben, for å unngå arbeidsløshet. På den måten blir Emmas nye orientering utenfor hjemmet ikke fordi Emma nå har fått et nytt prosjekt som leder henne til transcendent og frihetsfølelse som hun styrer selv. Hun gjør det samme om og om igjen, ny bok, sender e-post, leser korrektur også videre. Om det er en stigning i karrieren er et annet spørsmål, men Emma ender med å klatre i hierarkiet selv: «En dag tar Sandberg med mig ut på lunch. Han berättar att jag kommer att få skrivbordsplatsen i Martins rum nu när Martin sluttar. Det betyder att jag har kommit up i hierarkin.» (Karlsson 2015, s. 68).

Økonomisk får Emma derimot mer frihet når hun starter i arbeidet, og kan kjøpe seg nye klær og dra til frisøren. Det begrenser friheten også fordi Emma må bruke tid på det, og hva er egentlig igjen av Emmas prosjekter og frihet til å gjøre de hun egentlig vil. Når hun har en lite meningsfull jobb og bruker penger på klær som er siste mot og får å passe inn. I romanen framstilles det også godt hvordan Emmas frihet i forhold til forhold påvirkes av arbeidet. Egentlig er det gode vilkår både med å kunne flørte, men også skaffe seg en kjæreste, der Billy er den Emma forelsker seg i. Hun velger likevel arbeidet, og her kan framstå som at det er så usikkert og sitter sånn i Emma at det likevel går utover friheten til å velge forhold. Forfatteren får til gjennom fortelleren at det er Emmas valg, men siden førstepersonsforelleren Emma ikke er en vi stoler helt på, så fungerer det og slik at forfatteren da får fram at Emma blir fanget i denne tilværelsen. Vi har også sett at det gjelder å være på innsiden av linjen, både på arbeidsmarkedet, men og at det henviser til den politiske arbeidslinjen.

7 Sammenligning

Å sammenligne tre enkeltstående verk med tre unike forfattere fra forskjellig tid er en utfordring. Når attpåtil to av dem er fra Sverige og en er fra Norge utgjør dette et stort arbeid på tvers av landegrensene. Selv om forskjellen fra 1932 og 1935 fram til 2015 er stor, er det også tre unike forfattere med tre enkeltstående verk. Sammenligningen har derfor vist seg å være vanskelig, men ikke umulig. Selv om romanene er ulike på mange måter, har jeg funnet flere likheter i arbeidet med verkene, når det kommer til temaet frihet i relasjon med arbeid.

En sammenligning innenfor arbeid har også vist seg å være høyaktuell i 2020. Det har aldri vært flere arbeidsledige dette året siden 1930-tallet, og flere har fått kjenne på følelsen av å stå utenfor arbeidslivet, samt inneha mindre konkret frihet. Rent teknisk er romanene ganske ulik når det kommer til fortellerteknikken, hvor *Dialogen fortsätter* (1932) har en tredjepersonsforteller, og fortelleren er allvitende, noe som henger sammen med romanens oppbygning. Fortellerteknikken oppretter det romanen vil ha fra, nemlig dialog, noe også tittelen spiller på. Formen henger sammen med innholdet, og får slik fram flere nyanser og perspektiver, og dermed ulike syn på frihet og arbeid. *Den som henger i en tråd* (1935) har også en tredjepersonsforteller, som er personorientert mot Karna. Hvilket gir oss et godt innblikk i Karnas forandring, samtidig som vi utvikler sympati og tillit til henne.

30-talls romanene står i motsetning til *Linjen* (2015) når det kommer til fortellerteknikk, fordi den har en førstepersonsforteller, hvor fortelleren er Emma. Det gjør at vi ikke oppnår full sympati med Emma, og at vi vet at vi må passe oss for å stole helt på henne. Slik fungerer akkurat denne førstepersonsfortelleren, men vanligvis innbyder dette fortellertekniske grepet tvert om til at leseren i enda høyere grad lever seg inn i og sympatiserer med fortellerens situasjon. Gullestad påpeker (2018, s. 55) at det er en mulighet hos tredjepersonsfortelleren å øke eller minske avstanden til leseren ved å «zoome» inn eller ut. I *Linjen* skapes avstanden likevel med en førstepersonsforteller. Helt grunnleggende har alle romanpersonene i alle romanene den samme eksistensielle friheten, og forfatteren velger hva fortelleren skal formidle. Beauvoirs analyse av frihet belyser forfatternes skjønnlitterære framstillinger av virkelighetens muligheter til frihet for kvinner. Hvor mye konkret frihet har de egentlig? Jeg begynner sammenligningen med å se på økonomi, altså konkret frihet. Deretter hva jeg har funnet ut som leder til transcendens og immanens. Etter dette går jeg over til å jevnføre solidaritet og frihet, etterfulgt av seksualitet og abort. Til slutt ser jeg på likheter og forskjeller i romanene når det kommer til frihet, orientering og overvåkning.

7.1 Økonomi og frihet

Hva er likhetene og forskjellene når det kommer til økonomi i romanene, og hvordan framstilles relasjonen mellom arbeid og frihet om vi ser på det økonomiske i romanene? I dag er velferdsstaten på plass i Sverige og Norge, og mye er bedre enn det var på 1930-tallet. Emma har det bedre økonomisk i *Linjen* enn syerskene i *Den som henger i en tråd* og

kontoristene i *Dialogen fortsätter*. Likevel påvirker både usikkerheten og dårlig lønte stillinger deres konkrete frihet, selv om de lever i forskjellige samfunn. Arbeidet er den siste tiden på mange måter blitt usikkert igjen, og man kan bli erstattet nå som da. Noe som gir seg utslag i frihet i økonomien, og dette skildrer litteratur som *Linjen*. Utgangspunktet for arbeid og økonomi, er at arbeid gir inntekt. Den økonomiske friheten innskrenkes når man ikke har arbeid, man får mindre konkret frihet. Samtidig har man mer mulighet til å bruke sin eksistensielle frihet mer, å gå dit man vil. Noe man ikke nødvendigvis gjør selv om man har muligheten.

Karna og de ansatte på konfeksjonsfabrikken opplever at arbeidet når som helst kan bli tatt fra dem, i *Den som henger i en tråd*. Fravær av lønn og arbeidsløshet betyr innskrenkning av den konkrete friheten, for eksempel vedrørende innkjøp: «Aldri skulde hun vel gått bort og kjøpt sig ny kåpe, hadde hun visst, de skulde komme til å slutte akkurat nå! Fem kroner skyldte hun på kåpen.» (Anker 1935, s. 16-17). Karna opplever arbeidsstansen som mer begrensende på innkjøpene, og kan nå heller ikke betale ned på gjelden som hun allerede har. På den måten opplever hun å bare bli enda mer ufri, fordi hun allerede skyldte penger. Tallene hun vet preger henne blir som et symbolsk fengsel: «Disse strekene var nakne piggråden, hun levde bakenom. Utenfor dem grodde og blomstret det – alt, hun aldri skulde rekke, alt hun i evighet ikke skulde få eie!» (Anker 1935, s. 17). Karna brukes sin eksistensielle frihet til å drømme om og tenke alt hun skulle kjøpt, men pengene hun mangler knyttes til den snevre konkrete friheten hun har. Å stå uten arbeid minner henne på dette, hver gang fabrikken stanser.

I *Dialogen fortsätter* opplever Svarte Sara nedskjæringer i sitt arbeid, og det ender med at hun slutter, noe som resulterer i lavere bostandard og et trangere liv økonomisk. Friheten til å velge bolig innskrenkes enda mer for henne. Både Svarte Sara og Karna i *Den som henger i en tråd* er undertrykt på bakgrunn av sin klasse. I *Linjen* er økonomien også dårlig for Emma når hun er uten arbeid. En dag når hun låser seg ute av leiligheten kommer dette fram når hun tenker for seg selv: «Eller att min hand skall ta upp mobilen, även om jag inte har pengar til kontantkort, ta upp den och kanske ringa nödnumret.» (Karlsson 2015, s. 16). Denne hendelsen finner sted i begynnelsen av romanen, i Emmas arbeidsledige tilværelse. Hun poengterer også at hun egentlig ikke hadde råd til den isen hun hadde kjøpt til seg selv, og kaller dem unødvendige kalorier.

Dette kan knyttes til «prekariatfellen», som handler om at man ved arbeid gjerne lever etter inntekt, men når arbeidet en gang tar slutt, har man kanskje satt seg selv i gjeld og ikke oppspart midler. (Standing 2014, s. 110-111). På den måten kommer det fram en likhet mellom prekariatet og det gamle proletariatet i romanene. Forskjellen på begrepene er gjort rede for under hva som kan være arbeiderlitteratur i dag. Som nevnt er proletar et begrep som kommer fra Karl Marx, og handler om at man ikke eier selv, og må selge sin egen arbeidskraft, og som følger av det levere med en lavere standard. Et begrep som dermed gjerne ble brukt som synonym til arbeiderklassen. Standing påpeker at en måte å definere prekariatet må kan være å kalle det en klasse i emning (2014, s. 32). På den måten kan man se likheter mellom proletariatet og prekariatet, selv om det er to forskjellige ting som diskutert tidligere. Som Swalander skriver i *Kristianstadbladet* «er man like utbytbar i dag som industriproletaren ved løpebåndet.» (Swalander, 2015, min oversettelse). Selv om det kan ha noe for seg som Standing skriver (2014, s. 33) at vi trenger et nytt vokabular for å beskrive dagens situasjon, så er det fortsatt likheter. Standing tar også for seg syv punkter, som han bruker til å definere hva prekariatet savner, som også er en måte å definere om man tilhører prekariatet eller ikke.²⁷

Poenget er at det er syv former for arbeidsrelatert trygghet som fagforeninger, arbeiderpartier og sosialdemokrater har kjempet fram, og som folk tilhørende prekariatet nå savner: arbeidsmarkhetstrygghet, stillingsvern, omstillingsvern, sikkerhet på arbeidsplassen, kompetanseutvikling, inntektstrygghet og representasjonsrett (2014, s. 38-39). For eksempel blir både Karna, Svarte Sara og Emma utsatt for at stillingsvernet ikke er slik det burde, de blir alle på ulik måte utsatt for avskjedigelse, stans av stillingen eller usikre kontrakter. Vi ser at både Karna, Svarte Sara og Emma lever etter den inntekten de har og kan få, og må justere livene sine, og får friheten innskrenket ved mangel på arbeid. Det er viktig å belyse at Wägner og Roll Ankers romaner er en del av kampen for at de trygghetene skal innføres, mens Karlsson viser hvordan disse rettigheter ikke lengre gjelder! I særlig *Den som henger i en tråd* og *Linjen* er det særlig problematisk når romanpersonene har «fri», men de er arbeidsløse. Mine romaner står på hver sin side av velferdsstaten: der den holder på å etableres og der den holder på å avvikles.

²⁷ Standing påpeker også at ikke alle i prekariatet vil verdsette alle syv formene for trygghet, og vil likevel regnes til prekariatet (2014, s. 38).

Måten fabrikken drives på i *Den som henger i en tråd* er at syerskene får betalt per plagg, og ikke per time. Hadde de fått betalt per time, hadde syerskene tjent mer penger, men ikke brødrene. Derfor presses syerskene til å arbeide ekstra. På den måten kan selskapet, og andre selskap effektivisere, slik som brødrene Strande fikk syerskene sine til å jobbe per plagg. Usikkerheten finnes hos syerskene sånn sett, fordi de ikke vet når fabrikken stanser. Det er brødrene som styrer forholdene, og syerskene er kjøpt arbeidskraft for dem. I dag er også igjen usikkerheten havnet hos arbeidstakeren, og jeg har vist til at Standing trekker fram at usikkerheten ligger hos de som arbeider og familiene deres, noe som preger denne konkurransen som har dukket opp. Den også Karlsson påpeker, og som gjenspeiler seg i *Linjen*. Karna i *Den som henger i en tråd* velger sammen med Gyda å slutte på fabrikken for å starte for seg selv, og hun tar dermed kontroll selv og går i gang med et prosjekt. Dette går ut på å starte og sy for seg selv og er noe som kan lede til transcendens. Kvinnene vil dermed selv bestemme over produksjonsforholdene, og kan styre sin egen arbeidstid. I *Dialogen fortsätter* gjør Svarte Sara det godt på kontoret, og av Isaksson & Linder beskrives (1977/1980, s. 457) beskrives hun som en ivrig Fogelstadelev, nyfrelst og ivrig, beundrer Märtha.

I *Linjen* fortsetter Emma i arbeidet og kjører bokstavelig talt på: «Nu kör vi».. På den måten også fortsetter dialogen om arbeidet. Noe som betyr at hun har arbeid, men ikke nødvendigvis frihet. For hos Roll Anker betyr gir det eksistensiell frihet å ta kontroll over sitt arbeid gjennom å slutte på fabrikken. I *Dialogen fortsätter* blir Stina og Märtha blant annet klar over sin eksistensielle frihet. Hos Karlsson fortsetter Emma sitt arbeid, men som leser oppfatter vi ikke at hun utøver sin eksistensielle frihet i dette arbeid. Dette leder over til spørsmålet om hva som gir transcendens og hva som gir immanens.

7.2 Transcendens og immanens

I de tre romanene er det også interessant å se hva som leder til transcendens, altså hvilke prosjekter som fører til at subjektet overskrider sine vilkår. I tillegg til hva som leder romanpersonene til immanens, og som ikke fører til at subjektet overskrider sine forutsetninger. Jeg har argumentert for at fabrikkarbeidet styrer kvinnene inn i immanens, fordi de repeterer det samme arbeidet dag ut og dag inn, uten å selv få ta del i overskuddet. Selv om det er arbeid utenfor hjemmet, gjør de det for noen andre, brødrene Olaus og byen.

Karna bruker tid før hun finner sitt prosjekt som har potensial for å overkomme hennes vilkår, og det er først helt i slutten av romanen at hun forlater fabrikk. Hun har kjent på uretten over at andre begrenser sin konkrete frihet, samt at andres frihet blir begrenset. Slik kan man begynne å endre sin frihet, ved å endre sine prosjekter. Karna opplever blant annet at Ladi, som tidligere har vært prostituert, behandles urettferdig.

I *Dialogen fortsätter* er det Stina som gjennomgår en endring, og forandrer sitt prosjekt. Hun blir politisk ved at hun innser at hun ikke har det minste grunn til å være takknemlig ovenfor mennene. Dette skjer når den kvinnelige komitéen skal møte den mannlige komitéen angående fødselsomsorgen. Stina står for en total forandring fra husmor til å stille i Riksdagen. Dette arbeidet leder til transcendens for Stina. Hun blir også klar over sin eksistensielle frihet, og bruker den til å ikke la seg lure når mennene vil ha henne med i ulike grupperinger i Riksdagen. Emma i *Linjen* bruker sin stemme til å få arbeid og bli værende på arbeidet. Kroppen hennes er i den situasjonen at den er arbeidsløs og det er ut ifra dette at hun handler og får søkt på et arbeid. Ellers er hennes kroppslige erfaring at hun ikke vil ende dit igjen. Arbeidsløsheten hennes leder henne inn i immanens før hun får arbeid. Hun er hjemme og ser mye på TV. Der Emma mener at arbeidet etterhvert blir hennes mening, og det man skulle tro et prosjekt som kan lede til transcendens. Jeg har likevel vist at arbeidet ikke fører til et prosjekt for Emma, arbeidet er ikke meningsfullt. Felles for alle er at de er klar over at de har friheten til å handle. Likevel går Emma i motsatt retning og blir mer og mer «spist» opp av arbeidet.

En som ikke forsvinner helt i arbeidet, men som heller prøver å finne flere måter å bli hørt på er arbeidet Märtha gjør som journalist. Dette arbeidet leder til transcendens for henne, fordi det er noe hun liker å gjøre, hun bestemmer hvordan og når hun skal skrive og beveger seg fritt rundt. Friheten hennes er likevel ikke ubegrenset og hun opplever begrenset konkret frihet fordi hun er kvinne. Her i form av at hennes mulighet til å utrykke seg i alle rom og bli hørt på. Märtha bruker dermed pseudonym som strategi, og lykkes med å bli hørt av mennene gjennom karakteren William Hudson. Samtidig som et avgjørende aspekt av det som Wägner oppfatter som hennes subjektivitet, nemlig hennes kvinnelighet, ikke kommer til uttrykk. Likevel leder arbeidet til Märtha på mange måter til frihet, samt når det gjelder romantiske forhold og seksualitet. Forholdet til Johan bygger på at begge har selvstendig arbeid og at de anerkjenner hverandre som subjekt og hverandres frihet. Selv om scenene der romanpersonene har samleie hører med under delen om seksualitet, er det også opplevelser

her som leder til transcendens. Når Märtha og Johan har sex overskrider de vilkår og er sammen som i en symbiose. Også når Emma og Billy har sex leder det til en enhet, og kroppene som «klistres» sammen. Noe som står i motsetning til det mekaniske samleiet Emma har med Thomas.

7.3 Seksualitet og abort

I skildringene av seksualitet er det stor forskjell fra 1930-tallet og 2015 i bruk av symbolikk, skildring og hvordan det tas opp. I *Dialogen fortsätter* beskrives det som at Märtha og Johan stiger opp til stjernene når de har sex. *Linjen* skiller derimot tematikken mer direkte med kroppene som klistres sammen når Emma har sex med Billy. Märtha og Johan i *Dialogen fortsätter* overskrider sine vilkår som nevnt over fordi de anerkjenner hverandre som subjekt. Det samme skjer når Emma har samleie med Billy, fordi det er ham hun er forelsket i, og det kommer fram at de ser hverandre, og anerkjenner hverandre dermed som subjekter. Når Emma derimot er sammen med Thomas blir den seksuelle opplevelsen kun til for nytelse, og det beskrives som at det tar lang tid. I *Den som henger i en tråd* er det lite direkte skildringer av sex, men vi forstår når det har hendt. Framstillingen av begjæret blir da et av de aspektene som skiller Karlssons roman fra Wägner og Roll Ankers.

Märtha, Johan, Emma og Billy er alle på ulike måter privilegerte mennesker. Derfor er det viktig å påpeke at både Nini Roll Anker og Elin Wägner skildrer hvordan seksualiteten skaper problemer på tvers av klasse, men også kjønn. Romanpersonene har dermed ulik konkret frihet når det kommer til seksualitet. Det er slik arbeid står i relasjon med frihet på dette området. I *Den som henger i en tråd* blir syerskene på fabrikken sett på som pynt i gaten og objekter. I *Dialogen fortsätter* ser vi at også Stina Ek blir sett på som pynt og en dukke. Forskjellen er at arbeiderklassekvinnene i *Den som henger i en tråd* er utsatt for overgrep og konsekvenser fordi mennene ikke risikerer noe med å flørte og ha sex med dem. Mennene kan handle etter sin eksistensielle frihet når det kommer til seksualitet, men som Beauvoir påpeker så er ikke det en etisk måte å bruke friheten på om man ikke anerkjenner den andre som et subjekt og partnerens frihet. Mennene kan ha mange partnere, og ha sex uten at det får store konsekvenser verken kroppslig eller rykter. De har derimot et annet prosjekt, enn Karna for eksempel, som vet hva hun kan risikerer både med uforpliktende sex, men også giftermål. Poenget er at friheten til kvinnene anerkjennes ikke av mennene, og når for eksempel Vold

prøver å voldta Karna så misbruker han sin frihet. Det blir vanskeligere for kvinnene her å oppnå transcendent gjennom sex. Noe som også har med å gjøre at kvinnene ikke er i vond tro som Satre påpeker, men som Beauvoir påpeker som så viktig, at historiske, politiske og sosiale forhold påvirker dem.

Grunnet disse omstendighetene har kvinnene andre prosjekt, fordi de kan få et rykte og risikere å bli gravide om de flørte med menn. I *Dialogen fortsätter* er det Svarte Sara som er en av dem som gir uttrykk for dette i romanen, og lurere på hvordan man overhodet skal kunne ta det rolig, slik som sjefen hennes advokat Cronberger og Märtha gjør. Advokaten er mann og borgerlig, søsteren Märtha er også borgerlig. Svarte Sara er som kvinne og fra arbeiderklassen dobbelt undertrykt. Svarte Sara får fram at hun i likhet med sin kollega på advokatkontoret, Alice Iller, kan sies å være en adresse: «Ja, tänkte hun under fallet, det är allt lätt att säga, för dem, som inte är maskar som krälar. Men inte för mig eller Alice eller Rupert eller gumman i lumpboden *som är en adress!*» (Wägner 1932, s. 110). Det er mye symbolikk i dette sitatet, og det at de er en adresse tolker jeg som at de er et sted man kan komme og ta det man ønsker, og at man da ikke anerkjenner dem som subjekter, ikke anerkjenner deres frihet. De er «meitemarker» som kryper på bakken, og som jeg har nevnt i analysen tidligere, viser dette hvor sårbare de er for samfunnet.

En uønsket graviditet er en av de tingene kvinnene frykter ved samleie, og graviditet kan forstås ulikt i relasjon til kvinners makt og frihet. Rakel i *Den som henger i en tråd* gir etter for forførelsen av Vold, og vi må tro at hun tenker på at det ordner seg senere. Når Rakel blir gravid, så mister hun makten over situasjonen, den eneste måten å gjenopprette det på er å gifte seg med Vold eller å ta abort. Hennes konkrete frihet blir innskrenket, kroppen hennes har endret situasjon, fra ikke-gravid til gravid, fordi kroppen hele tiden er en situasjon. Kroppen er også i en situasjon, og den situasjonen må Rakel løse snarest fordi barnet i magen er et faktum. Rakels kropp endres igjen fra gravid til ikke-gravid, og aborten får store konsekvenser for Rakel. Hun søker trøst hos Gud og blir med i moren til Karnas vekkelsesmøter, og vil ikke ha noe med organisering og å arbeide for bedre krav på fabrikken å gjøre. Hennes konkrete frihet blir innskrenket på den måten at hun slutter med ting hun pleide å gjøre før, og ønsker likevel ikke å arbeide for bedre vilkår på fabrikken. I *Dialogen fortsätter* kan vi finne en lignende romankarakter som Rakel, Alice Iller. Alice jobber som nevnt på kontor, og er dermed også en arbeidende kvinne, lik Rakel.

Alice har en forlovede som heter Rupert. Det kommer fram at Rupert egentlig er gift, og derfor virker det merkelig at de er forlovet. Alice forlover seg også med greven Crantz, en forlovelse som advokat Cronberger tar med seg Svarte Sara for å få en ende på. Alice står uten arbeid og forlovelse med greven etter besøket til advokaten. Det kommer fram at Alice også har fått utført en abort, og har vært på Perssons adresse. Senere blir det rettsak mot Persson. Både Alice og Rakel blir svekket og sykere, og mister frihet av dette. I begge romanene er det kvinner uten medisinsk utdannelse som utfører abortene, Ladi i *Den som henger i en tråd* og Persson i *Dialogen fortsätter*. Forskjellen er at Ladi i grunn har sluttet med det når vi møter henne i denne situasjonen, og vi vet ikke helt hvilken erfaring hun har med dette tidligere. I *Dialogen fortsätter* fremkommer det at Persson har jevnlig kunder, og romanen tar opp rettsaken mot henne. Makten kvinnene har når de er gravide og skal føde barnet er nettopp at det er de som føder. Romanene, i det minste Wägners roman argumenterer for at kvinnene skal ha denne makten over sin egen kropp selv ved abort, ved å gjøre abort lovlig. Vi ser jo at mennene prøver å ha kontroll over det området i *Dialogen fortsätter* noe jeg tolker som forsøk på kontroll over ukjent terreng. Forbudet mot abort skildres i både 1930-tallsromanene ikke bare som et spørsmål om kvinners frihet, men også som et spørsmål om kvinners overlevelse.

I *Linjen* er det ikke skildret noen abort, og heller ikke voldtekt, men en av mellomlederne til Emma, Frasse «plager» Emma på arbeidet. Hun synes at han gir uttrykk for at hun provoserer ham, men hun gjør ingenting med det: «Men även min hals verkar provocera honom. Varje detalj på min kropp.» (Karlsson 2015, s. 46). I *Den som henger i en tråd* prøver Edvin Vold å voldta Karna, men lykkes ikke. Likevel påpeker Karna at det ikke er noe poeng å si ifra, og at det er dem som kvinner som blir sittende igjen med skammen. Samfunnet anerkjenner ikke at arbeiderkvinnenes frihet. Selv om Rakel selv slipper Vold inn til seg, så utøver han psykisk vold mot henne, ved å prøve å manipulere henne angående Karna, samt å love henne ting han ikke kom til å holde. Vi kan si at Rakel i forhold til Vold er varm, mens Karna er kald. Karna blir beskrevet slik av venninnen Rakel, og av Eirik Vold blir hun beskrevet med «is omkring ilden» og som «isjomfrua». I *Linjen* er det også eksempel på at Emma ikke tenker det er en lur strategi å si ifra om Frasse når hun er ny i jobben: «Jag har aldrig låtsats om hans provokationer. Väntar tills jag sitter säkert. Bygger en lya.» (Karlsson 2015, s. 47). At det kan virke som Frasse ser Emma som objekt, og at Emma setter arbeidet før å gjøre noe med ubehaget, viser relasjonen mellom arbeid og frihet. Dette viser at Emma mener friheten er begrenset for å si ifra om ubehageligheter i jobben, før hun har sikkert arbeid.

Karna i *Den som henger i en tråd* viser at hun på sin side viser vanskelighetene med å ha friheten til både arbeid og forhold. Hun er klar over konsekvensene av å innlede et forhold, det vil gå ut over den friheten hun allerede har: «Gi op friheten og fortjenesten for arbeidsløs mann og sultne barn . . . hun hadde sett nok av det!» (Anker 1935, s. 7) På denne tiden var det et problem å få jobb og kjærlighetslivet til å gå opp, og Karna vet at de ikke vil klare seg på kun en lønn²⁸, da er det mer fornuftig å gifte seg oppover. Karna erkjenner sine følelser i romanen, men føler at hun tvinges til å velge det vekk. Karna minner som nevnt om Emma fra *Linjen*, fordi de begge framstår som kalde og litt streng mot seg selv. Begge ønsker til syvende og sist at kjærlighet og forhold ikke skal gå utover arbeidet og friheten deres. Følelsen av at Emma er kald får vi av at hun «klatrer kollegaenes rygger» og måten hun møter Billy på. Karna velger arbeidet, fordi det er vanskelig å få begge deler. Emma velger også arbeidet ovenfor Billy, enda hun ikke er nødt til det. På den måten begrenser arbeidet både Karna og Emma når det kommer til friheten til å ha et godt kjæresteforhold, men på ulike måter. Karna tvinges til å være kald på grunn av samfunnets normer for kvinner og arbeidsvilkårene for arbeiderklassen, men Emma har ikke dette ytre presset/tvang.

7.4 Solidaritet og frihet

Solidaritet har vist seg å være viktig for å få gjort noe med de ulike situasjonene som finner sted i romanene, og som har med arbeid og frihet å gjøre. Det er også noe flyktig, som dukker opp i ulike situasjoner, hvilket er et viktig resultat av de litterære framstillingene. Det kommer sterkest fram i *Dialogen fortsätter*, fordi den kvinnelige komitéen i romanen viser solidaritet på tvers av klasse når de skal bli hørt hva de mener angående fødselsomsorgen sammen med den mannlige komitéen og ordføreren. Solidaritet og fellesskap oppstår her i øyeblikket fordi det er de som kvinner som føder barn, og den muligheten og opplevelsen deler de. Kvinnene er dem som fører menneskeslekten videre, uavhengig av klasse. Solidaritet innad i klasse kommer også til syne i romanen når det er nedskjæringer der Svarte Sara jobber før hun kommer på advokatkontoret. Svarte Sara vet at det står mellom henne og kollegaen, og hun velger å gå fordi kollegaen har en mor å forsørge: «Men ettersom kamraten hadde en mor att försörja, så steg Svarta Sara frivilligt ur båten som en av Karl Asplunds hjältar vid Titanics

²⁸ I *Den som henger i en tråd* hinner elektrikerer Finn til at han og Karna kunne blitt et fint par, men Karna tenker på hva som vil skje når hun blir gravid og ikke kan jobbe, og Finn må forsørge dem, evt. at han i verste fall blir arbeidsledig (side i romanen).

undergång.» (Wägner 1932, s. 49 i e-bok). Svarte Sara «ofrer» seg, og viser empati og soldariatet med de vanskelige kårene samfunnet gir dem.

Svarte Sara er på den måten annerledes enn Emma i *Linjen*, fordi Svarte Sara selv «velger» å gå på bakgrunn av at den andre får det verre. Emma på sin side «klatrer oppover de andres rygger», og hun er altfor opptatt av å bli værende på jobben at medfølelse med kollegaer ikke vies stort plass. I den samtiden *Linjen* skildrer vet Emma at det skal finnes velferdsordninger som fanger opp de som trenger det. Likevel styres hun av en «konkurrans», og det finnes få spor av solidaritet. Emma er også alene når hun er arbeidsledig, og beskriver det å komme seg gjennom hverdagen slik: «Jag skulle säga som en superhjälte, men jag kämpar inte för någon annan än mig själv.» (Karlsson 2015, s. 11). Påfallende er det også at Emma nesten sammenligner seg selv med en superhelt, og at Svarte Sara i *Dialogen fortsätter* blir av fortelleren omtalt som en helt. Denne fortellertekniske forskjellen gjør at vi på tross av at det er en jegforteller i *Linjen* har mer sympati med Sara, fordi hun «ofrer» seg som om det var Titanic som sank. Når Emma er arbeidsledig er hun mer ensom, hun har mistet et arbeid, mens når syerskene i *Den som henger i en tråd* opplever arbeidsstans er det en kollektiv opplevelse.

I *Linjen* finnes det et eksempel som viser en menneskelig side av Emma hvor hun har sympati og viser solidaritet med noen. Bakgrunnen er at Frasse snakker om dagens ungdom og at det ikke går an å forstå hva de sier, hvorpå Emma sier: «Men man förstår vad jag säger, eller hur?» säger jag» (Karlsson 2015, s. 48). Ved å inntre som om de ikke skulle forstå hva Emma sier, står hun imot den overlegne posisjonen Frasse tar over de som er ungdom. Emmas følelse av å bli holdt utenfor tidligere får henne muligens til å ta denne posisjonen. På den måten bruker Emma sin eksistensielle frihet, istedenfor å være stille, selv om dette blir et eksempel av det uvanlige av Emma i *Linjen*. I romanen *Den som henger i en tråd* så vi at det etableres solidaritet mellom syerskene etter at Ladi blir fryst ut av den nyansatte Adolfine. Ladi ender opp med å få sparken på grunn av Adolfines klage. På bakgrunn av dette opplever Karna en solidaritet med Ladi i øyeblikket, fordi en del brikker er på plass, og samler kvinnene på arbeidet. Hun ber dem om å skjerpe seg, når hun får høre hva som har skjedd: «For hun var en av oss, om hun så har vært på tukthuset!» (Anker 1935, s. 191). Dette er en liten del av Karnas tordnende tale mot Adolfine. Den felles faktorene kvinnene har som syerskene og arbeidere er at de deler en felles frykt og noen erfaringer med å være seksuelt utsatte. Det som tidligere har skjedd med Ladi, kunne liksom godt skjedd med dem også. Det er

likevel komplisert og jeg har sett på solidaritet som noe flyktig – som oppstår der og da – i romanene. I *Dialogen fortsätter* er det ikke solidaritet mellom gruppene når de borgerlige og sosialdemokratiske kvinnene diskuterer hva som er frihet i forhold til arbeid. Noe som støtter opp under at det er noe flyktig, som oppstår om de rette brikkene er på plass.

Grunnen til at det er viktig å ta opp solidaritet i en sammenligning, er fordi solidaritet på arbeidet og i prosjekter kan være med på å skaffe kvinnene større frihet. I alle fall er det en kime til det, og det er en viktig betydning. De som begrenser friheten tjener på uenigheter og at man ikke samler seg. Mennene i *Dialogen fortsätter* tjener på at kvinnene splittes som borgerlige og sosialdemokrater, overklasse og arbeiderklasse. Brødrene Strande tjener også på at syerskene ikke organiserer seg, og heller holder seg lydige i frykt av å bli erstattet av andre kvinner. I *Linjen* vinner også de som driver selskapet på at de ansatte konkurrerer om stillingene, fordi Emma for eksempel bidrar til å gjøre så mye arbeid for å bli, og det er alltid noen andre de kan ansette. Solidariteten springer også ut av at man anerkjenner andre som subjekt, og i *Linjen* er det gjerne en sammenheng med at dette mangler fordi gruppen – prekariatet – som opplever det Emma opplever ikke har samlet seg enda. Emma strever heller ikke med å inngå i en gruppe – tvert imot! Vi konkurrerer nå som da.

7.5 Orientering, makt og frihet

Hvor mye konkret frihet du har, men også hvor mye tid du har til rådighet spiller en rolle på hvordan, hvor og hvor mye du orienterer deg i omgivelsene dine. Karna og syerskene bruker mye tid på arbeidet, de arbeider hver dag utenom søndag. Det kommer fram av romanen at det ikke er lov til å arbeide lengre enn til syv, men om de kommer åtte om morgenen, utgjør det hele elleve timer. Arbeidet begrenser på den måten friheten, men arbeidet i seg selv begrenser friheten til å holde på med det når de vil. De orienterer seg til arbeidet og fra arbeidet. For syerskene tar ikke arbeidet med seg hjem på samme måten som Emma gjør det i *Linjen*. Emma kan svare på e-post når hun kommer hjem, og gjøre diverse arbeidsoppgaver fordi teknologien gjør det mulig for henne. Det vil også si at hun begrenses i å bruke tiden sin på andre ting. De orienteringene Emma gjør er stort sett fram og tilbake på arbeid og på kafé og restauranter i lunsjen. Emma orienterer seg til arbeidet, men når hun orienterer seg hjem igjen er det også til arbeidet, fordi hun kan jobbe hjemmefra. Hjemmet havner etterhvert i

bakgrunnen for Emma, og arbeidet er alt hun ser. Syerskene påpeker at de jo har frihet o kveldene, og på den måten er de «fri» når de går hjem, noe Emma ikke er/velger å ikke være.

Angående orienteringen mot selve stedet arbeidet foregår er det interessant å se på likheter og forskjeller. I *Den som henger i en tråd* er det først som møter syerskene – kontrolløren Kornelius – som noterer hvem som er ankommet fabrikkens klokken åtte. Når syerskene, og de andre som arbeider der orienterer seg mot fabrikkens, må de også holde tiden. Kornelius blir et symbol på at man ikke helt fritt kan komme eller gå som man vil. I *Linjen* trenger Emma og de andre som jobber i den kontorbygningen et adgangskort, men dette er først når de er kommet inn i bygningen. I *Linjen* skjer det at en uvedkommende kommer seg inn i bygningen, og det settes dermed ut vakter for å sjekke identiteten utenfor bygningen. Emma har så glemt ID- kortet sitt hjemme, og kommer ikke inn. Ahmed påpeker (2006, s. 39) at vi ikke på forhånd kommer til å vite hvordan vi blir påvirket av noe når vi er nær det vi orienterer oss mot, og når Emma kommer fram til bygningen blir hun avvist. En reaksjon på sin orientering som hun ikke hadde forventet, og som har med hennes frihet å gjøre, hun får ikke gå inn på arbeid. Likheten mellom romanene er kontrollen og det fysiske stedet, men på 1930-tallet handlet det om å bli tvunget inn, mens det i 2015 handler om å holde folk utenfor. Altså kan det å bli tvunget inn oppleves som at friheten innskrenkes, mens det å ikke få lov til å komme inn oppleves som fravær av frihet til å gjøre nettopp det. Muligheten til orientering gir ulik måte å se på frihet. Når ikke kvinnene får anerkjent friheten sin til å gå der du vil, si det du mener også videre, er det eksempler i alle romanene på at kvinnene bruker strategier. Det er og en måte å orientere seg på, og sterkest er eksemplet i *Dialogen fortsätter* hvor den kvinnelige komitéen får fem tusen kroner til små fødselshjem, ved bruk av strategier. Det er som nevnt Stina som stirrer på greven, og det ender med at han stemmer for å gi dem det.

I *Den som henger i en tråd* ødelegger Edvin Vold seks A-jakker som Karna har sydd, og når en av sjefene Olaus får greie på det: «Olaus hadde kulset, så han kjente det lenge etter. Som var det Karna selv, banditten hadde flenget i . . .» (Anker 1935, s. 108). Karna kunne nok utnyttet Olaus beundring for henne til strategier for egen vinning. Den samme gjelder med legen, Vangsten, som tenker dette når Karna ber henne om hjelp til Rakels abort: «Om det hadde gjaldt *henne?*» (Anker 1935, s. 132) Om det var Karna som kom og trengte en abort, kunne det være legen ville hjulpet henne, for å beskytte henne. Utfallet er at han er på tankene til å hjelpe henne, men sier nei. Dette er også en orientering Karna gjør, som hun synes er

vanskelig. Hun må gå utenfor kontortidene til legen, fordi arbeidstiden på fabrikken gjør det umulig for henne å komme på dagtid.

Stina orienterer seg også i Riksdagen, og der blir hun ikke anerkjent som et subjekt, men blir beskrevet som en pyntegjenstand, en dukke, et billig bud. Sistnevnte er fordi hun ankommer på en sykkel, noe som også er en orientering. Märtha opplever også hennes orienteringer som kvinnelig journalist er begrensende, og inntar som nevnt et pseudonym for å få meningene sine hørt i Riksdagen. Makten og friheten er i dag mer likestilt, og vi kan se det gjennom den ulike funksjonen pseudonym og anonymitet har. I *Dialogen fortsätter* må Märtha bruke det for å få meningene sine sagt, mens i *Linjen* må Frasse skjule meningene sine og bruker en anonym blogg.

8 Konklusjon

Dialogen fortsätter (1932) av Elin Wägner, *Den som henger i en tråd* (1935) av Nini Roll Anker og *Linjen* (2015) av Elise Karlsson gir et bredt spekter av eksempler på litteratur som tar opp arbeid, noe som får oss til å diskutere definisjonen på arbeiderlitteratur.

Problemstilling her? Den teoretiske inngangen for å undersøke relasjonen mellom arbeid og frihet har vært feministisk fenomenologi: Simone de Beauvoir, Toril Moi og Sara Ahmed har vært nyttig å anvende i dette prosjektet. En norsk og to svenske romaner, fra ulike tidsperioder, 1930-tallet og samtiden. I 1930-talls romanene er det store likheter, liknende velferdssystem som ble etablert under denne tiden i begge landene. Det handler om hvilke valg romanpersonene har mulighet til å ta, hvordan den faktiske relasjonen mellom arbeid og deres eksistensielle frihet er. Fortellerteknikken preger også innholdet i romanene, som skildrer problematikken om behovet for anerkjennelse for sin egen frihet av et annet subjekt.

Dialogen fortsätter får fram en dialog med en allvitende tredjepersonsforteller at frihet er ulike ting for ulike kvinner, sosialdemokratene ønsker frihet som beskyttelse mot arbeidsgivere og støtte når de har født. I motsetning til de borgerlige kvinnelige romanpersonene som ønsker frihet til å arbeide når de vil, hvor de vil, om det så er dagen etter en fødsel. Her kommer flere stemmer fram, og det viser at man trenger bekræftelse på ulik frihet ut ifra situasjon og erfaring. I *Den som henger i en tråd* mangler syerskene bifall for sin frihet i forhold til arbeidet, i motsetning til sjefene som benytter seg av sin frihet til å stenge

fabrikken et par ganger i året. I *Linjen* opplever Emma at samfunnet, slik jobbene blir tilbud og bygd opp ikke anerkjenner hennes frihet, fordi hun er fanget i det som kan beskrives som prekariatet. For å bli værende i arbeidet kommer det fram gjennom hovedpersonen Emma at det gjelder å jobbe hardt og være i konkurranse med kollegaene.

Romanene i relasjon med hverandre utgjør en stor forskjell i tid, og det store gapet i tid viser en viktig historisk forskjell. Arbeidet har forandret seg, og flere arbeider på kontor enn på fabrikk, og velferdsstaten har blitt opprettet. Det er nær kjennskap fra kontoristene i *Dialogen fortsätter* til sjefen advokat Cronberger, samt hvor godt syerskene og til og med hele byen kjenner til sjefene på konfeksjonsfabrikken Olaus Strande. Noe som står i motsetning til Emma og hennes kontorjobb i forlagsbransjen, hvor vi kun får høre om to mellomsjefer, Frasse og Strandberg. I tillegg har kollegaen Hani en annen kollega han jobber på et kontor med, som han aldri møter. Tross ulikhetene i arbeidets vilkår finnes det mange likheter, hvor både Emmas kontorjobb og Karnas fabrikkarbeid leder til immanens. På bakgrunn av at det er et repeterende og lite meningsfullt arbeid for dem. Jeg mener at det er et viktig funn at ikke alltid arbeid og deltakelse i offentligheten leder til transcendens i disse litterære framstillinger fra både 1930-tallet og 2000-tallet. Samtidens skjønnlitteratur går på den måten i dialog med tidligere skjønnlitteratur om arbeid, frihet, og det å prøve å finne meningsfulle prosjekt.

Forestillingen om frihet varierer i romanene avhengig av klasse. Selv om Märtha og Stina i *Dialogen fortsätter* blir begrenset i deres konkrete frihet akkurat som syerskene i *Den som henger i en tråd*, fordi de er kvinner, har Märtha og Stina flere fordeler. De er borgerlige kvinner, og særlig Märtha virker bekymringsløs i forhold til penger. Jeg ser at i romanene trenger arbeidet å virke meningsfullt og verdifullt for å være et prosjekt som kan lede til transcendens. Sist, men ikke minst må det være en viss form for frihet. Selv om Märtha er begrenset, er hun sin egen sjef i forhold til det hun skriver og som journalist. Hun finner mening i å kjempe for å skulle ha rettighet og sin frihet anerkjent for å bli tatt på alvor akkurat som mennene. For å blant annet kunne orientere seg og bli hørt i Riksdagen som rom.

Märtha kan ta det rolig i forhold til økonomi, men også når det kommer til forhold, noe som henger tett sammen med arbeid og status. Arbeid påvirker også friheten i kjærlighetsforhold. Hvordan relasjonen mellom arbeid og økonomisk frihet kan på ulike sett kobles til seksualitet. Märtha har et eget prosjekt, og når hun er sammen med Johan, som er kunstner, så ser de hverandre som subjekt, og de er like i relasjonen. Karna har en del frihet med egen fortjeneste

som syerske, og vegrer seg for å gifte seg med elektrikerer Finn, fordi hun måtte ha gitt opp arbeidet. I *Den som henger i en tråd* og i *Dialogen fortsätter* kommer det frem at en uønsket graviditet kan ødelegge for arbeidet, friheten og helsen til arbeiderkvinnene. Valget om å velge arbeid og kjærlighet fritt blir tilnærmet umulig. Derfor er det interessant at Emma i *Linjen* er så opptatt av arbeidet, at selv om hun har muligheten til å gå videre med forholdet til Billy, så velger hun ham vekk. Min tolkning på at hun velger vekk dette er fordi det kommer i veien for det altoppslukende arbeidet og Emmas «prosjekt» om å bli værende, i tillegg er Billy også en konkurrent, som etterhvert slutter. Skildringen av kvinnekroppen som situasjon når det gjelder sårbarhet for vold og spesielt seksuell vold er framtreddende i de to 1930-tallsromanene. Både den norske og den svenske romanen fra 1930-tallet diskuterer abort som et viktig spørsmål for kvinners frihet.

Jeg undersøker romanenes framstilling av hva den konkrete og eksistensielle friheten er, og har sett hvor sentralt det er at karakterene innser og er bevisst sin eksistensielle frihet. Viktig er derfor også betydningen av bevissthet rundt sin eksistensielle frihet, for å gjøre noe med arbeidssituasjonen. Det er først når det går opp for Stina Ek i *Dialogen fortsätter* at hun ikke har grunn for å være takknemlige ovenfor mennene, at hun blir politisk. Når Karna vedkjenner seg kollegaene ved symaskinen begynner også hun å kjenne på urettferdigheten, og bruker friheten sin til å gå til sjefene, stå opp for Ladi og er med på å organisere kvinnene. En del av kvinnene samler seg både for Ladi og for å bedre vilkårene, men solidariteten funker ikke helt på samme måte i denne romanen, og kvinnene ender opp med å gå tilbake til arbeidet. Enda større forskjell er det til *Linjen* hvor Emma er så «oppspist» av arbeidet at hun kun drives av det. Emma er så opptatt av å være på innsiden, og driver med sin egen selvutvikling uten å bry seg så mye om andre. Dette står i motsetning til eksemplet *Dialogen fortsätter* hvor det oppstår et øyeblikk på tvers av klasse, når den kvinnelige komitéen skal bli hørt om fødselsomsorgen. Arbeidet kan både gi deg frihet og følelsen av frihet i arbeidet, det kan også ta fra deg frihet, både på 1930-tallet og i dag.

9 Litteraturliste

Agrell, B., Arping, Å., Gustafson, M. og Ekholm, C. (red.). (2016). «*Inte kan jag berätta allas historia?*» *Föreställningar om nordisk arbetarlitteratur*. Göteborg: Institutionen för litteratur, idéhistoria och religion vid Göteborgs universitet.

Agrell, B. (2017) Arbetarlitteratur och arbetarlitteraritet. Metoddiskussion med tillämpningar, i Hamm, C., Mathisen Nestås, I., Neple, A. (red.) *Hva er arbeiderlitteratur? Begrepsbruk, kartlegging og forskningstradisjon*. Bergen: Alvheim & Eide Akademisk Forlag og forfatterne, s. 33-52.

Ahmed, S. (2006a) Orientations: Toward a Queer Phenomenology. *GLQ A Journal of Lesbian and Gay Studies*, Volume 12 (Number 4), s. 543-574.

Ahmed, S. (2006b). *Queer phenomenology: orientations, objects, others*. Durham, N.C: Duke University Press.

Andersson, J. (2017). «De får inga böcker skrivna om sig» *En komparativ analys av och didaktisk diskussion om arbetarlitteraturens teman i svensk samtidsprosa*. Kandidatoppgave. Uppsala: Uppsala Universitetet.

Anker, R. N. (1935). *Den som henger i en tråd*. Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard).

Arbetslinjen. (2012, oppdatert 2013). *Landsorganisationen i Sverige*. Tilgjengelig fra https://www.lo.se/start/politiska_sakfragor/arbetsloshetsforsakring/arbetslinjen (Lest: 31. august 2020)

Torstensson, M. (2017) *Arbetarlitteratur*. [Podcast]. 24. mai. Tilgjengelig fra: <https://arbetarlitteratur.com/2017/05/24/elise-karlsson-skildrar-fororten/> (Lastet ned 4. august 2020).

Beauvoir, S. de. 2000). *Det annet kjønn* [Le deuxième sex, 1949]. Oslo: Pax Forlag

Bengtsson, Jan. (2001). *Sammanflätningar. Husserls och Merleau-Pontys fenomenologi*. Göteborg: Bokförlaget Daidalos.

Berg, T. O. (2014) proletariat, i *Store norske leksikon*. Tilgjengelig fra <https://snl.no/proletariat> (Lest: 31. august 2020).

- Berg, O.T., Sterri Braanen, A. og Simonsen Braut, K. (2019) Liberalisme, i *Store norske leksikon*. Tilgjengelig fra <https://snl.no/liberalisme> (Lest: 15. august 2020).
- Bohlin, A. (2008). *Røstens Anatomi. Läsningar av politik i Elin Wägners Silverforsen, Selma Lagerlöfs Löwensköldtrilogi och Klara Johansons Tidevarvskåserier*. Doktoravhandling. Umeå: Bokförlaget h:stöm - tekst og Kultur.
- Bosseldal, I. (2015). Elise Karlsson | Linjen, i *Göteborgs-Posten*. 18. april. Tilgjengelig fra <https://www.gp.se/kultur/elise-karlsson-linjen-1.80667> [Lest 2. juni 2020].
- Blomquist, M. (2018) Klarsynt oppgørelse med vår tid. *Elise Karlsson är en samtidskildrare av högsta klass*. 13. September. Tilgjengelig fra <https://www.aftonbladet.se/kultur/bokrecensioner/a/11yOve/klarsynt-uppgorelse-med-var-tid> (Lest: 22. mars 2020).
- Bringlöv, P. E. (2011). *Mannen och Outsideren – Maskulinitet I Elin Wägners 30-talromaner*. Kandidatoppgave. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Eeg-Henriksen, F. (2005) 1905 – året da norske kvinner tok allmenn stemmerett på forskudd, i *Statistisk sentralbyrå*. Tilgjengelig fra <https://www.ssb.no/valg/artikler-og-publikasjoner/1905-aaret-da-norske-kvinner-tok-allmenn-stemmerett-paa-forskudd> (Lest: 18. august 2020).
- Ekenberg, K. (2015) Tuff balansegang på linjen, i *Dalarnes tidning*. 12. mars. Tilgjengelig fra <https://www.dt.se/artikel/tuff-balansgang-pa-linjen> (Lest 29. august 2020).
- Elise Karlsson (2019) Elise Karlsson, i *Wikipedia*. Tilgjengelig fra https://sv.wikipedia.org/wiki/Elise_Karlsson (Lest: 4. august 2020).
- Engelstad, I. (1992). *Sammenbrudd og gjennombrudd – Amalie Skrams romaner om ekteskap og sinnssykdom*. Oslo: Pax Forlag A/S.
- Fløtaker, A. 1987. *Roman og film. Nini Roll Anker: Den som henger i en tråd: en analyse*. Masteroppgave. Oslo: Statens bibliotekshøgskole.
- Forsås-Scott, H. (2009). *Re-Writing the Script: Gender and Community in Elin Wägner*. London: Norvik Press.

- Forsås-Scott, H. (2015) Nya vindar. Elin Wägner-sällskapet konstruerar «Elin Wägner» i *Bergsluft*. Tilgjengelig fra <http://www.elinwagner.se/wp-content/uploads/2015/03/NyaVindar.pdf> (Lest: 30. august 2020)
- Fortsatt storebror og lillebror i veldferdspolitikken? (2015), i *Statistisk sentralbyrå*. Tilgjengelig fra <https://www.ssb.no/sosiale-forhold-og-kriminalitet/artikler-og-publikasjoner/fortsatt-storebror-og-lillebror-i-velferdspolitikken> (Lest: 28. august 2020)
- Gemzöe, L. (2004). *Feminism*. Stockholm: Bilda Förlag & Idé.
- Grytten, O. (2020) «Økonomiprofessor: - Norge har ikke sett verre tall siden 1930-tallet», *Sunnmørsposten*, 12. mai, Tilgjengelig fra <https://www.smp.no/nyheter/2020/05/12/Økonomiprofessor---Norge-har-ikke-sett-verre-tall-siden-1930-tallet-21806084.ece> (Lest: 12. august 2020).
- Gullestad, M.A. (2018) Epikk, i Gullestad M.A., *et al.* (red.) *Dei litterære sjangrane. Ei innføring*. Oslo: Det norske samlaget.
- Gullie, E. (1984). *Kvinneromaner i samtiden og ettertidens lys. Om mottakelsen av Nini Roll Ankers Benedicte Stendal, Det svake kjønn, Den som henger i en tråd og Kvinnen og den svarte fuglen*. Masteroppgave. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Hamm, C. (2017) Et stykke begrepsbrukshistorie: «Arbeiderlitteratur» i mottakelsen av Per Sivles og Tor Obrestads streikeromaner i *Profil* og *Vinduet* (1972 og 1973), i Hamm, C., Mathisen Nestås, I., Neple, A. (red.) *Hva er arbeiderlitteratur? Begrepsbruk, kartlegging og forskningstradisjon*. Bergen: Alvheim & Eide Akademisk Forlag og forfatterne, s. 69-82.
- Iversen, I. (2009). Nini Roll Anker, i *Store norske leksikon*. Tilgjengelig fra https://nbl.snl.no/Nini_Roll_Anker (Lest: 28. juli 2020).
- Isaksson, U & Linder, H. E. (1977/1980) *Elin Wägner - en biografi*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.

- Johansen Dines, J. (2003). *Litteratur og begjær*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Jonsson, B. (2001). *I den värld vi drömmer om – utopin i Elin Wägners trettiotalromaner*. Doktoravhandling. Löderup: Lund University.
- Julsrud, O. (2013) Sveriges samtidshistorie, i *Store norske leksikon*. Tilgjengelig fra https://snl.no/Sveriges_samtidshistorie#-Systemskifte_og_finanskrise (Lest 31. august 2020)
- Karlsson, Elise. (2015). *Linjen*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Kjørhold-Guttormsen, E. (1996). *Nini Roll Anker i Fredrikshald 1892-1907*. Halden: Enigma Forlag.
- Klingert, Setterwall, A. (2015) Hjærtskärande om att höra till, i *Uppsala Nya Tidning*. 11. april. Tilgjengelig fra: <https://www.unt.se/kultur-noje/litteratur/hjærtskarande-om-att-hora-till-3674145.aspx> (Lest: 2. juli 2020).
- Levinsson, E. (2019). *Identitet och klass i svensk modern arbetarlitteratur. En närläsning av Jenny Wrangborg, Sara Beischer och Elise Karlsson*. Kandidatoppgave. Uppsala: Uppsala Universitetet.
- Malou Efter Tio i TV4. (2018). *Författeren Elise Karlsson: «Bare att leva innebär att vi är medskyldiga*. 31. oktober. Hentet fra <https://www.youtube.com/watch?v=wgB-pJ2PSFc>. (Lastet ned: 4. august 2020).
- Mathisen Nestås, I. (2017) Eit sentralt forskningsspørsmål: Kva er arbeiderlitteratur? Introduksjon til ein antologi om teoretiske, metodiske og litteraturhistoriske utfordringer, i Hamm, C., Mathisen Nestås, I., Neple, A. (red.) *Hva er arbeiderlitteratur? Begrepsbruk, kartlegging og forskningstradisjon*. Bergen: Alvheim & Eide Akademisk Forlag og forfatterne, s. 9-29.
- Mathisen Nestås, I. (2019). *Arbeidarkroppen. Individ og kollektiv i Nini Roll Ankers og Kristoffer Uppdals prosa*. [Doktoravhandling]. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Moi, T. (1995) *Simone de Beauvoir: en intellektuell kvinne blir til*. Oxford: Blackwell.

- Moi, T. (1998) *Hva er en kvinne?* Oxford: Oxford University Press.
- Molland, H. S. (2014) "Historien om likestillingslandet Norge" *Arr Idéhistorisk Tidsskrift*, Årgang 1, hentet fra <https://arrvev.no/artikler/historien-om-likestillingslandet-norge> (Hentet 18. august 2020).
- Mæland, J. G og Hatland, A. og Pedersen West, A. (2019) folketrygden, i *Store norske leksikon*. Hentet fra <https://snl.no/folketrygden#-Arbeidsavklaringspenger> (Lest: 19. august 2020).
- Natur & kultur. Elise Karlsson, tilgjengelig fra <https://www.nok.se/forfattare/k/elise-karlsson/> (Lest 31. august 2020).
- Neple, A. 2017. «'Skulde hun gifte sig, vilde hun bli *forsørget!*' Husmoren som utopi i norsk arbeiderlitteratur». I *Hva er arbeiderlitteratur? Begrepsbruk, kartlegging og forskningstradisjon*. Redigert av Christine Hamm, Ingrid Nestås Mathisen og Anemari Neple, s. 272–286. Bergen: Alvheim og Eide
- Olseth, T. (2019) Eksistensialisme, i *Store norske leksikon*. Tilgjengelig fra: <https://snl.no/eksistensialisme> (Lest: 31. august 2020).
- Opsahl, E. (2017) Per Albin Hansson, i *Store norske leksikon*. Tilgjengelig fra: https://snl.no/Per_Albin_Hansson (Lest: 18. august 2020).
- Pettersen, T. (2006) Moralsk frihet og situasjon: Simone de Beauvoir, *Norsk filosofisk tidsskrift*, 4 (Volum 41), s. 284-295. Tilgjengelig fra https://www-idunn-no.pva.uib.no/nft/2006/04/moralsk_frihet_og_situasjon_simonedebeauvoir (Lest: 15. august 2020).
- Pärsson, S. (2011). *Göra rum. Elin Wägners Nortullsligan och Pennskaftet ur et rumsligt perspektiv*. Kandidatoppgave. Stockholm: Stockholms universitet.
- Salvesen, H. *et al.* (2018). Sveriges historie, i *Store norske leksikon*. Tilgjengelig fra https://snl.no/Sveriges_historie#-Andre_verdenskrig (Lest: 31. august 2020)
- Samuelsson, S. (2015). På skuggsidan av arbetslinjen, i *Arbetet*. 20. mars. Tilgjengelig fra <https://arbetet.se/2015/03/20/pa-skuggsidan-av-arbetslinjen/> (Lest: 2. juli 2020).

- Schreiner, O. (1911). *Kvinnen og arbeidet*. Kristiania: Cammermeyers boghandel.
- Söderström, M. (2019). *Sanningens lögn. En ontologisk undersökning av Elise Karlssons romaner Linjen och Gränsen*. Kandidatoppgave. Umeå: Umeå Universitetet.
- Standings, G. (2014). *Prekariatet – den nye farlige klassen*. Res Publica. (oversatt av Rune Salomonsen)
- Standnes, E. (2018). *Utestenging av kvinner i idrett og konkurranser de siste 100 årene*. Bacheloroppgave ved Universitetet i Bergen (Program lektorutdanningen HIS250L).
- Standnes, E. (2019). Fra dobbeltmoral til forbannelse. Utroskap hos Skram og Hjorth, i *Amalie Skram selskapets årbok*, 2018/2019.
- Strøm, C. (2018). «Heretter heter det vårs», *Klassekampen*, 5. mai. Tilgjengelig fra <https://arkiv.klassekampen.no/article/20180505/ARTICLE/180509987> (Lest: 10. august 2020).
- Svenska kyrkan. (2015) *Ägd*. 25. september. Tilgjengelig fra <https://www.youtube.com/watch?v=ovnyfKIFI> (Lastet ned 3. august 2020).
- Sveriges Radio. (2016) Romanprisjuryen diskuterar bok 5: Linjen av Elise Karlsson. Och sedan ska två böcker röstas bort! Tilgjengelig fra <https://sverigesradio.se/avsnitt/701170> (Lastet ned: 25. Februar 2020)
- Swalander, C (2015) *Elise Karlsson: "Linjen"*. Tilgjengelig fra <https://www.kristianstadsbladet.se/kultur-noje/elise-karlsson-linjen/> (Lest: 23. Mars 2020)
- Søybye, E. (2000) Tallenes fortellinger: Lønninger for hushjelp 1914-1948. Et halvt århundres ferd mot lov, i *Statistisk sentralbyrå*. 20. September. Tilgjengelig fra <https://www.ssb.no/arbeid-og-lonn/artikler-og-publikasjoner/et-halvt-aarhundres-ferd-mot-lov> (Lest: 21. Juli 2020).

- Thorsen, D.E. (2014) Nyliberalisme, i *Store norske leksikon*. Tilgjengelig fra <https://snl.no/nyliberalisme> (Lest: 2. August 2020).
- Thorsen, D.E. (2018) Utopi, i *Store norske leksikon*. Tilgjengelig fra <https://snl.no/utopi> (Lest: 16. August 2020).
- Thoresen, D.E. (2019) Liberalisme, i *Store norske leksikon*. Tilgjengelig fra <https://snl.no/liberalisme> (Lest: 30. August 2020).
- Tranøy, K.E. (2018). Eksistens – filosofi, i *Store norske leksikon*. Tilgjengelig fra https://snl.no/eksistens_-_filosofi (Lest: 10. August 2020).
- Tøsse, V. (1977). *Nini Roll Anker: Den som henger i en tråd*. Masteroppgave. Trondheim: Universitetet i Trondheim.
- Vea, B. (1976). *Den som henger i en tråd: en roman om kvinnelige arbeidere på 1930- tallet*. Masteroppgave. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Vigeland, S. G. (1978). *Kvinnekamp – klassekamp. Individualisme – solidaritet. En analyse av Nini Roll Ankers roman Den som henger i en tråd*. Masteroppgave. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Wägner, E. (1932). *Dialogen fortsätter*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Ørjasæter, T. (2000). *Nini Roll Anker: en kvinne i tiden*. Oslo: Aschehoug.

Sammendrag:

Masteroppgave i nordisk litteratur,
Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studium
Universitetet i Bergen
September 2020

Student: Emma Standnes

Veileder: Anna Bohlin

Tittel på oppgaven: «Frihet og arbeid»

I min masteroppgave sammenligner jeg tre romaner fra Norge og Sverige i tillegg til ulike tider, for å undersøke tematikken frihet i relasjon med arbeid: *Dialogen fortsätter* (1932) av Elin Wägner, *Den som henger i en tråd* (1935) av Nini Roll Anker og *Linjen* (2015) av Elise Karlsson. Det som interesserer meg er den litterære framstillingen av hvordan arbeid både åpner opp for økonomisk og eksistensiell frihet, men samtidig kan utgjøre et hinder for frihet, spesielt med fokus på kvinner. Den problemstilling jeg arbeider med er spørsmålet om hvordan frihet og arbeid står i relasjon til hverandre i romanene. Min teoretiske innfallsvinkel er feministisk fenomenologi, i første omgang Simone de Beauvoir og Toril Moi, men også Sara Ahmeds analyse av orientering og rom. Jeg bruker komparativ metode og analyserer romankarakterenes økonomi, eksistens, solidaritet, orientering, kjærlighetsrelasjoner og forhold til makt og vold.

Gjennom disse analysene og sammenligningen av romanene har jeg funnet ut at mangelen på anerkjennelse for egen frihet er det kvinnene møter som en særlig utfordring. Forfatterne anvender seg av ulike fortellerteknikker for å skildre problematikken, i *Dialogen fortsätter* er det en allvitende tredjepersonsforteller og måten fortelleren fører dialog på gir stemme til flere. I *Den som henger i en tråd* virker tredjepersonsfortelleren kun fra hovedpersonen Karnas synsvinkel, og gir oss mest fokus på hennes. Førstepersonsfortelleren i *Linjen* viser oss derimot en annerledes fokusering på hva Emma. En del av kvinnene i romanene utvikler en større bevissthet rundt sin eksistensielle frihet, for å gjøre noe med deres situasjon som er begrensende. Stina i *Dialogen fortsätter* blir politisk og får et politisk prosjekt, mens Karna i *Den som henger i en tråd* utvikler klassebevissthet og organiserer seg for bedre vilkår på fabrikken.

Arbeidet kan lede til både transcendens og immanens, avhengig av arbeidet og arbeidssituasjonen, og eksempel på førstnevnte er journalistarbeidet til Märtha og Stinas Riksdagsprosjekt i *Dialogen fortsätter*. Mens Karnas fabrikkarbeid i *Den som henger i en tråd* og Emmas kontorarbeid i *Linjen* leder til immanens. I romanene kommer det frem ulike syn på frihet og i *Dialogen fortsätter* er de borgerlige og de sosialdemokratiske kvinnene framtrepende. I *Den som henger i en tråd* ser brødrene Strande og syerskene også ulikt på situasjonen, frihet til å stanse produksjonen for brødrene, men ufrihet for syerskene. Solidaritet er et viktig funn, og ordner opp arbeidssituasjoner som ikke fungerer, både hos Elin Wägner og Nini Roll Anker, men hos Elise Karlsson roman fungerer den ikke! I romanene blir også romantiske forhold påvirket av arbeidet, og det går ut over friheten til relasjoner både i 1930-talls romanene, men også i samtidsromanen *Linjen*. I *Den som henger i en tråd* tvinges Karna til å velge det vekk for å kunne fokusere på arbeidet, og i *Linjen* er det i prinsipp Emma som selv velger det vekk.

Abstract

Master's thesis in Nordic Language and Literature
Department of Linguistic, Literary and Aesthetic Studies
University of Bergen
September 2020

Student: Emma Standnes

Tutor: Anna Bohlin

Title: "Freedom and work"

In my Master Thesis I compare three novels from Norway and Sweden, from different times, to examine the theme work in relation to freedom: *Dialogen fortsätter* (1932) by Elin Wägner, *Den som henger i en tråd* (1935) by Nini Roll Anker and *Linjen* (2015) by Elise Karlsson. What interests me is the fictional representation of how work both opens for economic and existential freedom, but at the same time makes an obstacle for freedom in many ways, especially with focus on women. The issue that I am working on is the question of how freedom and work stands in relation to each other in the novel. My theoretical approach is feminist phenomenology, in the first turn, Simone de Beauvoir and Toril Moi, but also Sara Ahmeds analysis of orientation and space. I am using comparative method and

analysing the characters economics, existence, solidarity, orientation, love relations, and their relations to power and violence.

Through these analyses and comparisons of the novels I have found that the lack of acknowledgment for your own freedom is what the women meet as a challenge in different ways. The authors apply different storytelling techniques to portray these problems. In *Dialogen fortsätter* it is an omniscient third person narrator who gives the voice through dialogue to several people. In *Den som henger i en tråd* the third person narrator, only it is only from the main character Karnas point of view. In *Linjen* it is a first-person narrator, and we get a different focus on Emma. Many of the women develop a bigger consciousness around their existential freedom, which inspires them to do something with their situation. Stina in *Dialogen fortsätter* is becoming politically aware and gets a political project, while Karna in *Den som henger i en tråd* develops class consciousness and organizes to get better terms at the factory.

The work can lead to both transcendence and immanence, depending on the work and the work situation, and an example on the first is the journalism work of Märtha and Stinas political project in Riksdagen in *Dialogen fortsätter*. While Karnas factory work in *Den som henger i en tråd* and Emma's office work leads to immanence. In the novels there are different views on freedom and in *Dialogen fortsätter* the bourgeoisie and the socialdemocratic women is especially prominent. In *Den som henger i en tråd* the Strande brothers and the seamstresses are looking differently at the situation; freedom to stop the production for the brothers, but the opposite for the seamstresses. Solidarity is another important finding in my thesis and is helping solve situations in the working environment that are not functioning well. This we can find in both Elin Wägner and Nini Roll Anker, but in Elise Karlsson, solidarity does not work in her novel. In *Dialogen fortsätter* solidarity leads to victory in a political meeting about maternity care, whereas in *Den som henger i en tråd* it gathers the seamstresses and almost makes the women go on strike. In *Linjen* there is little solidarity and Emma is more occupied with "climbing the others' backs" in order to avoid a new jobless period. In the novels romantic relationships are also affected by the work, and has a negative consequence on the freedom of relationships in both the 1930s novels, but also in the contemporary novel *Linjen*. In *Den som henger i en tråd* Karna is forced to give up her relationship in order to focus on work, and in *Linjen* Emma made a conscious decision to forfeit her relationship.

Masteroppgavens profesjonsrelevans

Dette masterprosjektet har vært aktuelt for min framtidige profesjonsutøving på flere måter. Oppgaven dreier seg om temaet frihet og arbeid, men også like mye om likhetene mellom 1930-tallet og i dag, fortidens proletariat og samtidens prekariat. Mitt arbeid med det som kan gå under arbeiderlitteratur i dag vil gi med materiale og kunnskap om slik undervisning til elevene. I tillegg har det vist seg å være en relevant inngang til eldre litteratur, og hvordan arbeidet var på 1930-tallet, i tillegg til andre historiske epoker.

Jeg har også opparbeidet meg mye erfaring med å skrive tekst, og gjennom dette året med masteroppgaven fått prøve meg på en ny sjanger etter den andre. Med dette mener jeg at i tillegg til å ha skrevet en hel oppgave, så kan de ulike delene i masteroppgaven forstås som ulike sjangrer, ettersom det er ulike måter å bygge opp tekst. Dette gjør meg bedre rustet til å møte elevene, som skal gjennom utrolig mange nye sjangre og eller repetere disse sjangrene. Jeg vet hvor vanskelig det kan være om man ikke har gjort det før.

Derfor har jeg også lært hvor viktig det er å være forståelsesfull og omsorgsfull i veilederrollen. Jeg ønsker å være en refleksjon av slik jeg har blitt møtt i mine veiledninger. På den måten har også arbeidet med masteroppgaven gjort meg bedre rustet til å møte mine elever. Masteroppgaven har i sum vært relevant for å gjøre meg bedre til å formidle litteratur, tekstkompetanse og i den menneskelige relasjonen med elevene.

